

**СОФИЙСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”
БОГОСЛОВСКИ
ФАКУЛТЕТ**

КАТЕДРА: ПРАКТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ

2.4 РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ

ДОКТОРСКА ПРОГРАМА ТЕОЛОГИЯ –

„РЕЛИГИОЗНА ПЕДАГОГИКА”

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

**РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПРИ
ПРЕПОДАВАНЕТО НА БИБЛИЯТА В ЧАСОВЕТЕ ПО
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В ГИМНАЗИАЛНАТА
СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ**

ДОКТОРАНТ НА САМОСТОЯТЕЛНА ПОДГОТОВКА:

Чавдар Костадинов Спасов

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

професор д-р Божидар Андонов

СОФИЯ, 2022

СЪДЪРЖАНИЕ:

ПРЕДГОВОР	3
УВОД	7
1. Кратка хронология, свързана с избора на тема на дисертационното изследване.....	7
2. Цели и задачи на изследването и оценка на неговата практическа значимост.....	8
3. Насоченост на дисертационното изследване и неговият научен принос.....	10
4. Структуроопределящи и мотивационни аспекти в изложението като основна част на дисертационното изследване	13
5. Източници и историография по темата.....	21
ПЪРВА ГЛАВА: РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПО ТЕМАТА ВЯРАТА В БОГА	24
1. Вярата в Бога, свързана с обучението и възпитанието на учениците в християнските нравствени добродетели в часовете по български език и литература за гимназиалната степен на образование	24
2. Очаквани резултати от обучението и възпитанието на учениците по темата Вярата в Бога	30
3. Структура, интерпретационни техники и планиране на уроците от част първа:	
3.1. Вярата в Бога в контекста на съвременната наука	34
3.2. Вярата в Бога и квантовата физика	41
4. Религиознопедагогически анализ на проведеното обучение и възпитание на учениците по темата: „Вярата в Бога”	52
ВТОРА ГЛАВА: РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПО ТЕМАТА БИБЛИЯТА – СТАР ЗАВЕТ И НОВ ЗАВЕТ	58
1. Библията (Стар Завет и Нов Завет) и обучението и възпитанието на учениците в християнските нравствени добродетели в часовете по български език и литература за гимназиалната степен на образование	58
2. Очаквани резултати от обучението и възпитанието на учениците по темата Библията – Стар Завет и Нов Завет	73
3. Структура, интерпретационни техники и планиране на уроците от част втора:	
3.1. Старият Завет. Основни библейски мотиви	79
3.2. Историята на Йосиф и неговите братя	89

3.3. Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди	95
3.4. Нов Завет. Евангелието според св. ап. ев. Матей и Евангелието според св. ап. ев. Йоан	103
3.5. Възкресението на Иисус Христос – крайгълен камък на вярата в Бога	121
4. Дискуссионни въпроси по време на изучаването на Библията в часовете по български език и литература за гимназиалната степен на образование и някои по-важни акценти във възможните отговори	131
5. Религиознопедагогически анализ на проведеното обучение и възпитание на учениците по темата: „Библията – Стар Завет и Нов Завет” в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование	162
ТРЕТА ГЛАВА: ИЗУЧАВАНЕТО НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА КАТО ЕСТЕСТВЕНО ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА СВЕЩЕНОТО ПИСАНИЕ	172
1. Религиознопедагогически аспекти на корелацията „Библия – старобългарска литература”	172
2. Религиознопедагогически анализ на изучаването на произведенията от старобългарската литература, включени в учебните планове и програми по предмета български език и литература в гимназиалната степен на образование:	173
2.1. „Пространното житие на св. Константин-Кирил”	178
2.2. „Проглас към Евангелието”	181
2.3. „Азбучна молитва”	184
2.4. „За буквите”	186
3. Кратко обобщение с оглед на конкретната реализация на корелационно-дидактичния принцип в преподаването на старобългарската литература	189
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	191
ПРИЛОЖЕНИЕ: РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОВЕДЕНА АНКЕТА.....	206
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	211

ПРЕДГОВОР

Блажени чистите по сърце, защото те ще видят Бога. (Мат. 5:8)

По време на тоталитарния режим у нас, обхващащ времето от 1944 до 1989 година, изучаваният до 1949 година в училище предмет вероучение, допринасящ за формирането на християнски нравствено-етични ценности в съзнанието на младите хора, бе забранен и изхвърлен от учебните планове и програми, като Бог бе обявен от идеолозите на марксизма-ленинизма за плод на човешкото невежество.¹

За повечето българи, които сме живели по време на тоталитарното комунистическо управление, не е тайна, че в края на 40-те и през 50-те години на XX век се разрушаваха църкви, убити или пратени в концентрационни лагери бяха много свещеници и монаси, манастири се превръщаха в музеи, а монасите – прогонвани.² Тежките репресии първоначално засегнаха свещеничеството, а впоследствие и висшия църковен клир. *Библията не се преиздаваше, преподаването и бе забранено в българските училища, като в съзнанието на децата всекидневно се насаждаха фалшивите идеологии на диалектическия материализъм.* Тоталитарната машина преследваше християните, учителите се задължаваха да дават дежурства пред църковните храмове по време на християнските празници, за да не влизат ученици в тях. Това са показателни примери за страха, който бе сковал обществото ни в тези години на насилие, репресии и омраза.

Още през 1925 година убитият по време на комунистическия режим у нас, неврокопски митрополит Борис произнася „пророчески слова”, с които предупреждава всички за онова, което ще последва само двадесет години по-късно, ако комунистите, организирали атентата в църквата „Света Неделя” в София през същата тази 1925 година, дойдат на власт: „Явиха се у нас хора, които започнаха да считат доброто за зло, истината за лъжа и лъжата за истина, правдата за безправие и безправието за правда, добродетелта за порок и порока за добродетел, честта за

¹ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение в България в началото на третото хилядолетие”, София, 2008, с.11.

² Много показателен пример в това отношение е Рилският манастир, в който през 1961 година богослужението е прекратено, а монасите биват насилствено изселени, след което официално е обявен за музей и преминава под управлението на тогавашното Министерство на образованието и културата.

безчестие и безчестието за чест! Това е най-голямото падение, до което може да стигне човекът, падение, при което в него не остава почти нищо човешко”³.

Демократичните промени, които настъпиха в обществото ни след 1989 година, бяха посрещнати с ентузиазъм от значителна част от българския народ. Но *последствията от тази дълго прекъсната връзка на духовно общуване с Бога се оказаха пагубни преди всичко за възпитанието на младите хора в духа на християнските нравствени ценности*. Горчивите плодове от липсата на ясни стратегии за реформа в сферата на образованието берем и в наше време. Агресията сред подрастващите нарасна многократно, като основната причина е, че децата живеят с изкривени представи за добро и зло. В сърцата на голяма част от тях няма място за християнските нравствени добродетели, защото стремежът към материалното напълно е заглушил духовното. Според протоiereй Георги Флоровски „действителната причина за модерната трагедия не е във факта, че хората са изгубили своите убеждения, а в това, че са изоставили Христа”⁴.

Смятам, че ние, учителите християни, които сме загрижени за българското образование и осъзнаваме необходимостта от промяна в образователната система, сме призвани да преобразим обществото, в което живеем. Сред решителните мерки според мен е и *необходимостта обучението по религия да стане задължителен предмет* в българското училище и то колкото се може по-скоро. Още в средата на 90-те години на миналия век проф. Дилян Николчев бе категоричен, че не могат да съществуват „юридически законови основания”⁵, които да бъдат пречка за „въвеждането на вероучението в училищата”⁶. В чл. 13, ал.3 от Конституция на Република България, ясно е казано, че „традиционна религия в Република България е източноправославното вероизповедание.” Ето защо въз основа на Заповед № 06-00-159 от 28.08.1997 година на Министерството на образованието и науката религията получи своето достойно място в учебните планове на общообразователното училище като свободноизбираем предмет (СИП или ФУЧ), а след приетата от Инструкция № 2 от 23.06.2003 г., също от Министерството на образованието и науката, и на

³ Неврокопски, Борис, митр. Кризата в нашето училище, изд. на Св.Синод на БПЦ, 1925, с.7.

⁴ Флоровски, Г., прот. Християнство и култура, София, 2006, с.15.

⁵ Николчев, Д. Религиозното образование (Правни основания). В *Богословска мисъл*, кн.1, 1996, с.51.

⁶ Пак там.

задължително избираем предмет (ЗИП или ИУЧ).⁷ Лично аз съм дълбоко убеден, че е необходимо чрез законодателни промени, както непрекъснато настояват от Светия Синод на Българската Православна Църква, а също така и не малко от преподавателите богослови и учителите християни, обучението по религия трябва да стане задължителен предмет (ЗП или ЗУЧ). Защото *процесът на формиране на християнска етична ценностна система у младите хора изисква усилия от страна на цялото демократично българско общество*⁸, а на образованието е напълно логично да бъде отредена водещата роля в това отношение.

Усилията на християнска общност у нас естествено даде резултат и от настоящата 2020-2021 учебна година предметът *Религия* продължава да се изучава като избираем (ИУЧ) за учениците от първи до дванадесети клас, но вече с учебници, които са одобрени от Министерството на образованието и науката, а не само с учебни помагала. Обучението се провежда по предварително зададени програми, утвърдени със заповед № РД09-1474 от 24.08.2018 г. на МОН., по три направления:

1. Религия – православие
2. Религия – ислям
3. Религия – неконфесионално обучение

Тук за жалост трябва да отбележа и още една негативна тенденция, която може да се формулира най-общо като липса на еднопосочност по отношение на целите на педагогическото въздействие. Конкретното и проявление наблюдаваме в разминаването на основни от богословска научна гледна точка понятия в учебниците по литература за осми клас по новото учебно съдържание от 2017 година, от една страна, и издадените през 2019 година от Българската православна църква учебници по учебния предмет *Религия – православие* за учениците от първи до пети клас, от друга. Без да навлизам в дълбочина относно идейно-съдържателната страна на този проблем, искам да посоча един факт, който само на пръв поглед изглежда езиковедски по своята същност. Той се отнася до правописа на словосъчетанията

⁷ Вж.: [www@ zkn_PUO br_180717](http://www.zkn_puo.bg), чл. 87 (2) от Закон за предучилищното и училищно образование, влязъл в сила от 01.08.2016 г., структурата на учебния план обхваща три раздела: задължителни учебни часове (ЗУЧ), избираеми учебни часове (ИУЧ) и факултативни учебни часове (ФУЧ). А според същия закон в чл. 89 (2) се предвижда и изучаването на религия в избираемите учебни часове.

⁸ В пет страни от Европейския съюз обучението по религия е задължителен учебен предмет без алтернатива – в Австрия, Ейре, Гърция, Румъния и Кипър, докато в други шест също е задължителен учебен предмет, но учениците имат право да изберат и някой друг като алтернативен – в Германия, Белгия, Финландия, Полша, Литва и Словения. Въпреки настояването на Светия Синод на БПЦ за въвеждането на учебния предмет *Религия* като задължителен (ЗУЧ), това не е факт и до ден днешен.

„Свещеното Писание”, „Стар Завет” и „Нов Завет”. В учебниците по религия формите са така, както са изписани по-горе, защото от богословска гледна точка това са правилните форми. Във всички учебници по литература обаче тези словосъчетания са изписани като: „Свещеното писание”, „Стар завет” и „Нов завет”, което на свой ред води до липсата на еднопосочност по отношение на целите на педагогическото въздействие.⁹ Искреното ми желание е да се сложи край на тази негативна тенденция, ако искаме така необходимата промяна във възпитанието на младите хора да се превърне в реалност.

В края на този предговор искам да изразя огромната си благодарност към моя научен ръководител – проф. Божидар Андонов – за оказаната ми от него подкрепа във всичко.

Благодарен съм още и на моите преподаватели от Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”: проф. Емил Трайчев, проф. Александър Омарчевски, проф. Дилян Николчев, доц. Ивайло Найденов, доц. Костадин Нушев, доц. Катя Гетова, доц. Магдалена Легкоступ, доц. презв. Иван Иванов, доц. Клара Тонева, доц. Светослав Риболов, отец д-р Сава Кокудев, д-р Стоян Танев и не на последно място – и на семейството ми: съпругата ми, дъщеря ми, майка ми, както и на баща ми, чиято духовна подкрепа продължавам да чувствам, макар и да не е вече тялом до мен на този свят.

⁹ Вж. повече по въпроса: Спасов, Ч. Един правописен проблем или как трябва да се пишат словосъчетанията: „Свещеното писание” или „Свещеното Писание”, „Стар завет и Нов завет” или „Стар Завет и Нов Завет”, поставен в контекста на необходимостта от еднопосочност на педагогическото въздействие В: *Богословска мисъл*, кн. 2, 2020, с. 109-114.

УВОД

1. КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ, СВЪРЗАНА С ИЗБОРА НА ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

След падането на тоталитарния комунистически режим и настъпилите демократични промени в обществото ни Свещеното Писание *се изучава от всички ученици в българското училище* чрез застъпените часове по различните общообразователни предмети, в това число и по български език и литература в осми клас според новото учебно съдържание.¹⁰ За голямо съжаление обаче и в тези ограничени на брой часове по различни причини (недостатъчна подготовка на учителите, атеистични и комунистически убеждения най-вече сред по-старата генерация от тях, липса на мотивация поради ниското заплащане и т.н.) обучението нерядко преминава формално.

Аз започнах да преподавам Библията още през пролетта на далечната 1989 година, когато подобно деяние бе забранено от тоталитарната власт, като основният ми аргумент беше, че не мога да обясня добре на учениците каноничния характер на старобългарската литература, ако те не познават основните библейски текстове.¹¹ През годините непрекъснато обогатявах фактологическия материал и включвах нови уроци, като целта ми бе да спомогна за формирането на християнски нравствено-етични ценности в подрастващите. Дълбоко съм убеден, че научните открития и постижения не са в обратна пропорционална връзка на вярата в Бога, както често твърдят атеистите, а точно обратното – *всяко научно достижение е ново доказателство за неограничените възможности на Твореца*. В продължение вече на повече от 30 години – от 1989 до настоящата 2022 година – преподавам не само Библията и произведенията от старобългарската литература, които са включени в учебните програми за гимназиалната степен на образование по учебния предмет български език и литература, но се стремя положената основа да бъде надградена през следващите години при изучаването на художествени творби от западноевропейската, руската и преди всичко българската литература – от Възраждането до нашата

¹⁰ По старото учебно съдържание Свещеното Писание се изучаваше в девети клас, но с приемането на *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 01.08.2016 год., вече се изучава в осми клас. Вж. www.zkn.puo.br_180717.

¹¹ Под каноничен характер имах предвид не само състава на включените в Свещеното Писание книги, признати от Църквата като богооткровени, но и тяхното въздействие върху съзнанието на всеки християнин, за когото евангелското слово и личността на Иисус Христос са пример за подражание, което на свой ред оказва въздействие и върху старобългарската литература.

съвременност. Убеден съм, че това е верният път, който трябва да следвам като преподавател, пътят, който ни сочи и Божият Син в Своето учение, „защото мнозина са звани, а малцина избрани” (Мат. 20:16). Убеден съм още и в това, че когато благовести на своите ученици, учителят християнин не бива да забравя, че той е също ученик – на Господа, Исуса Христа, като му предстои най-важния изпит – този в края на земния му път.

2. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ОЦЕНКА НА НЕГОВАТА ПРАКТИЧЕСКА ЗНАЧИМОСТ

Основните цели и задачи на дисертационното изследване са пряко свързани с избора на конкретната тема и степента на нейната актуалност.

Настоящото изследване, озаглавено *Религиознопедагогически аспекти при преподаването на Библията в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование*, се базира на една иновативна методика, доказала ефективността си чрез реално проведени уроци в училището, в което преподавам.¹² Ето защо и дисертационното изследване си поставя като задача да предложи един по същество иновативен модел на преподаване на *Свещеното Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование*. Самото изучаване на Библията води след себе си множество специфични по своята същност проблеми и аспекти както от научнометодологическо естество, така и от богословско, нравственовъзпитателно, литературнохудожествено и т.н. Ето защо и интердисциплинарни връзки, присъстващи в отделните урочни единици, са закономерен резултат от самата проблематика, присъстваща в тях, като те на свой ред спомагат за изграждането на нови социокултурни компетентности в съзнанието на учениците. Именно на това се дължи и фактът, че както в изследването, така и в реално проведените от мен уроци, съм се стремил да приложа корелационния подход: „Библия – старобългарска литература – практическа насоченост с оглед на формирането на християнски нравствени добродетели сред подрастващите”. Убеден съм, че самият иновативен модел може да бъде приложен напълно успешно в гимназиалната степен на образование. Той дава възможност да се

¹² Вж.: www.zkn_puo.bg br_180717, чл. 38 (7) т.3 и т.4 от Закон за предучилищното и училищно образование, влязъл в сила от 1.08.2016 г., иновативните училища „използват нови методи на преподаване”, „разработват по нов начин учебното съдържание, учебните програми и учебните планове”. В закона в Раздел II, чл. 3 (2), т. 8 изрично е посочено, че един от основните принципи на образованието като процес е „иновативност и ефективност в педагогическите практики”.

преодолее пасивното отношение на учениците към библейските теми, като същевременно те могат да придобият умения за самостоятелно интерпретиране на конкретните библейски текстове. В същото време е изключително важно преподавателят да има и необходимите познания по педагогическа и възрастова психология, защото съобразяването с възрастовите особености на учениците е един от най-важните фактори за постигането на конкретните образователни и възпитателни цели в обучението. Учителят трябва да знае, че както психическите особености, така и възприятията на осмоскласниците, са много по-усложнени в сравнение с тези на учениците от прогимназиалния етап на обучение. В същото време не бива да бъдат подценявани и социалните фактори, които също оказват влияние върху възприятията на подрастващите. Сред тях са не само индивидуалните възможности и нагласи, но и социалните, битовите условия и т.н. Нямам никакво намерение да правя класификация по възрастови групи, защото тя ще бъде условна. Преподаването на Свещеното Писание в осми клас обаче изисква учителят да се съобрази и с друго едно обстоятелство, а то е, че в първия гимназиален клас се формират нови класове, а това са и нови ученически колективи. Ето защо е необходимо индивидуалният подход да получи по-широко приложение, тъй като само с фронталното обучение учителят рискува част от учениците да не успеят да се справят с учебния материал.

Огромното ми желание е настоящето изследване да допринесе за повишаването на нивото на подготовка на учителите по български език и литература в процеса на преподаване на Свещеното Писание и старобългарската литература. Това на свой ред ще им вдъхне увереност, че ще могат да се справят във всяка една от фазите на учебния процес, особено при разрешаването на възникналите дискуссионни въпроси.

Актуалността на формулираната цел едва ли би могла да бъде оспорена и от най-яроостните противници на християнството, тъй като християнската нравственост и Христовото учение като цяло са доказали своята практическа приложимост за възпитанието на младите хора в продължение на векове. Като се стремя да спазвам актуалните в дадения момент учебни планове и програми по учебния предмет български език и литература, в изследването съм се опитал да предложа един по същество различен в методологическо и педагогическо отношение модел, в който *изучаването на Библията в съвременното училище придобива характеристиките на*

цялостен и завършен процес. Именно в това виждам и научният принос на настоящето изследване.

Като заключение бих могъл да кажа, че предложеният метод на преподаване на Библията в часовете по български език и литература не се ограничава единствено в сферата на литературнонаучното познание. От основната част на дисертационното изследване, включваща анализ и планиране на конкретните уроци, става ясно, че този подход търси допирни точки с редица други области от научното познание, най-вече от богословието, но също така и от физиката, историята, психологията, етиката и правото, изобразителното изкуство.¹³ Подкрепя за избора на конкретния модел на преподаване, различен от присъстващите в учебниците по литература за осми клас, намирам във вижданията на съвременните учени и преподаватели, включително и по богословие, според които „разработването на различни модели на религиозното образование е последица от търсенията на религиозните педагози в областта на нравственото възпитание в съвременното училище“¹⁴.

3. НАСОЧЕНОСТ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ И НЕГОВИЯТ НАУЧЕН ПРИНОС

*Обект на настоящето изследване е преподаването на Священото Писание – на Стария и Новия Завет, а субектът, разбира се, е ученикът,*¹⁵ тъй като правилно „(...) дидактически изграденото религиозно обучение следва да има за отправна точка в учебния процес особеностите на учениците“¹⁶. Според учебния план по български език и литература Священото Писание се преподава в осми клас¹⁷ с изучаването на Стария Завет с основните библейски мотиви за Сътворението, грехопадението и братоубийството, с историята на Йосиф и неговите братя, историята на спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди. Новият Завет се

¹³ Вж.: [www@zkn_PUO br_180717](http://www.zkn_PUO.bg/180717), чл. 76 (4) от *Закон за предучилищното и училищно образование* влязъл в сила от 01.08.2016г., който гласи, че „в процеса на училищното образование религиите се изучават в исторически, философски и културен план чрез учебното съдържание на различните учебни предмети“.

¹⁴ Кожухаров, В. Православното образование в дидактическа светлина, В. Търново, 2001, с.161.

¹⁵ Вж.: [www@zkn_PUO br_180717](http://www.zkn_PUO.bg/180717), чл.5, т.1 от *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 01.08.2016 г., където е казано, че сред основните цели на образованието у нас се включва и духовно-нравственото развитие „на всеки ученик в съответствие с възрастта, способностите и интересите му“.

¹⁶ Легкоступ, М. Обучението по религия–диалог и инклузия, В. Търново, 2012, с.45.

¹⁷ Вж.: [www@zkn_PUO br_180717](http://www.zkn_PUO.bg/180717), чл. 73 (3) от *Закон за предучилищното и училищно образование*, влязъл в сила от 01. 08. 2016 г., където е казано, че „обучението за придобиване на средно образование“ се дели на два етапа, като учениците от VIII до X клас са в първия гимназиален етап и изучаването на Священото Писание според учебния план е в осми клас.

изучава по Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан. Като се възползвам от правото си да включа допълни уроци, с които по-добре да осъществя предварително поставените цели и задачи, съм добавил към индивидуалния си учебен план и темата: *Възкресението на Иисус Христос – крайъгълен камък на вярата в Бога*, която считам за изключително важна, което е в съответствие с формулираните цели.

Предмет на изследването, както и на самия учебен процес, е анализът и планирането на конкретните уроци, което на свой ред се базира на все по-тясното взаимодействие между различните научни области, както вече бе посочено. Когато едно научно изследване е доказало своята ефективност в учебния процес през годините, не е трудно да се формулират и неговите основни цели и задачи, а те са както научни, така и религиознопедагогически, тъй като се основават на една иновативна методика на преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование. Първите две глави съдържат анализ и планиране на няколко урока, обединени в отделен тематичен кръг, в които *посочвам и конкретните педагогически задачи, които по своята специфика са както научнопознавателни, така и възпитателни, а също и очакваните резултати от всеки урок.*

Осъществявам преход от абстрактното равнище на разглежданите въпроси към анализ на тяхното конкретно планиране, което е и една от най-важните задачи на настоящето дисертационно изследване. Религиознопедагогическите аспекти, изследващи тази методика, на свой ред изискват и използването на *различни научни методи на изследване* – образователно-дидактични, сравнителноаналитични, канонични и т.н. Изборът на конкретните теоретични методи е пряк резултат от собствената ми педагогическа практика. Считам, че дисертационното изследване отговаря на научните критерии за достоверност и обективност, тъй като анализът и направените изводи се базират на експериментално доказана методика. Доказателство в това отношение са резултатите от проведената анкета¹⁸. В същото време, имайки предвид, че в методологията на съвременните научни изследвания в областта на педагогиката наблюдението е един от най-често използваните методи, съм убеден, че получената информация може да се счита за сравнително обективна в същността си. Тя присъства при анализа и планирането на конкретните уроци в изложението. От

¹⁸ Вж.: резултатите от проведената анкета – стр.253-258

друга страна, наблюдението е пряко свързано както с процесите на обучението, така и на възпитанието. Разбира се, тук не става дума за стриктно прилагане на всички правила на научното изследване в областта на педагогиката, тъй като това не е целта на самото изследване.

При анализа и планирането на отделните уроци е посочено *как трябва да се организира учебно-възпитателния процес, за да могат конкретните цели и задачи да бъдат реализирани успешно на практика*. Ето защо и при анализа на всяка една тема изяснявам какъв е трябва да бъде видът на конкретния урок, каква е най-подходящата форма за организирането му, какво трябва да включва подготвителния му етап, същинската му част (изложението), как могат да бъдат приложени новите знания, какви интерактивни средства е възможно да бъдат използвани и какви въпроси и задачи биха били подходящи за следващия урок.

Предложената методика в научното изследване е насочена преди всичко към учителите по български език и литература и студентите, изучаващи българска филология. Тя трябва да стимулира една по-активна позиция към преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование в настоящите и бъдещите педагози. Вярвам, че тази качествено нова методика може да бъде полезна и за учителите по религия в гимназиалната степен на образование. С оглед както на затвърждаването на получените познания в часовете по български език и литература, така и с формирането на умения за създаване на собствен текст в края на всеки урок, са включени примерни теми за литературноинтерпретативно съчинение и есе. Четенето и обсъждането на тези съчинения, най-често в началото на следващия час, дава възможност за развитието на комуникативните компетентности на учениците. Включването на ролеви игри пък повишава социокултурните им компетентности, мотивирайки ги към диалогичност и екипност в решаването на поставените задачи.

По отношение на въпроса какъв е научният принос на дисертационното изследване, нямам никаква съмнения в неговия отговор. По същество научният принос се измерва с обективни показатели, които трябва да дадат отговори на въпросите: каква е значимостта на получените резултати и какъв е (би бил) ефектът от конкретната реализация на тези резултати, от което следват и изводите относно тяхната актуалност. Ето защо считам, че *предложеният иновативен модел на преподаване на Библията може да бъде успешно приложен и реализиран в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование с оглед на*

улесняването на преподавателската дейност на учителите. Изследвани са взаимовръзките „Библия – старобългарска литература – практическа насоченост с оглед на формирането на християнски нравствени добродетели сред подрастващите”, което дава възможност на преподавателите в горен курс да приложат творчески този подход, което ще им помогне да изградят свой собствен модел на преподаване в зависимост от конкретните особености на учебния процес в училището, в което те преподават. Именно в това виждам и основният научен принос на настоящето изследване.

4. СТРУКТУРООПРЕДЕЛЯЩИ И МОТИВАЦИОННИ АКЦЕНТИ В ИЗЛОЖЕНИЕТО КАТО ОСНОВНА ЧАСТ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

В структурно отношение изследването се състои от: предговор, увод, изложение, изводи и заключение, а в края и приложение и използвани извори и литература. Основното предназначение на увода е да даде отговор на въпросите: каква е целта и кои са най-важните задачи на изследването, какви източници са използвани, доколко е актуална разгледаната проблематика, каква насоченост има самото изследване, какъв е неговият научен принос.

В изложението съм включил *три глави*, като първите две съдържат и религиознопедагогически аспекти на основните задачи, които си поставям, както и очаквани резултати от проведените уроци, а в края и общ религиознопедагогически анализ. Тук трябва да се отбележи, че научнопознавателните и възпитателните цели и задачи са пряко свързани със знанията, които учениците получават реално в тях. В основата на третата глава е религиознопедагогическият анализ на изучаваните произведения от старобългарската литература, включени в учебните планове и програми по предмета български език и литература за гимназиалната степен на образование. Изследването завършва с приложение, свързано с проведената сред учениците анкета, а накрая и с изводи и заключение.

Първата глава от изложението е озаглавена *Религиознопедагогически аспекти на вярата в Бога*, като целта и е учениците да осъзнаят, че вярата в Бога не означава противопоставяне на изучаваните от тях в училище природни науки. Защото чрез научното познание ние опознаваме сътворения от Бога за нас хората свят. Още повече, че днес въпросът за отношението между религия и наука, на който се спирам

подробно в този първи тематичен кръг от уроци, придобива все по-актуални измерения.

Трябва да се знае, че „светско” не е и не може да бъде синоним на „атеистично”¹⁹. За младите хора това е първият досег с богословието като специфична област на научното познание и е важно те да свържат получените при изучаването на естествените науки знания с вярата в Бога, която стои в основата на християнството и която на свой ред спомага за изграждането в тяхното съзнание на християнски ценностни ориентири. *Богословското познание* има за цел да просветли нашите умове и да ни вдъхне надежда, като ни посочи и пътя към спасението. По такъв начин то *притежава и сотериологична стойност*. Но „не трябва да се забравя, че вярата не е нещо видимо и конкретно. Нашата вяра е плод на спасителното дело на Господ Иисус Христос, Който според Неговата воля и нашето желание ни е направил вярващи и ни е дал възможността да спасим душите си”²⁰.

От друга страна, всяка една научна теория не влиза в противоречие с богословието, ако, разбира се, не се стига до отрицание на Бога. Поради това „(...) богословското мислене не е насочено срещу останалите научни идеи, защото не цели разделението на природата и религиозното измерение, а се стреми да разясни как едното създава смисъл и другото”²¹. Тъй като „(...) да се обучиш да мислиш по богословски не означава да изучаваш богословие, а да се научиш да мислиш по богословски. А богословски да мислиш, ще рече да мислиш върху това: „какво представлява процеса да вярваш в Бог и да мислиш систематично за това какво става, когато човек вярва в Бог”²².

От дългогодишната си преподавателска практика стигам до извода, че темата *Вярата в Бога и квантовата физика* предизвиква изключителен интерес сред учениците, тъй като засяга най-новите открития в тази област на научното познание. Убеден съм, че и тук няма никакво противоречие нито от религиознопедагогическа гледна точка, нито от чисто методологическа такава, относно организацията на учебния процес, тъй като „делта на обучението по религия (...) не е религиозно обучение от вероучителен тип. (...) Обучението по религия трябва да бъде неутрално

¹⁹ Вж. повече по въпроса: Николчев, Д. Религиозното образование (Правни основания). В *Богословска мисъл*, кн.1, 1996, с.57.

²⁰ Иванов, Ив., презв. От *Verākāh* към *Eucharistia*, София, 2021, с.18.

²¹ Андонов, Б. Да се научим да мислим на езика на богословието. В: *Международен религиозно-педагогически симпозиум в България*, София, 2004, с.83.

²² Пак там, с.82.

и безпристрастно, базирано на обективно и научно представяне на фактите, (...) да се възползва от най-новите научно-изследователски постижения на науката”²³.

В предговора към книгата си „Квантовата магия” д-р Сергей Доронин пояснява защо използва понятието „магия”, когато представя съвременните постижения на така модерната днес квантова теория. Като се позовава на експериментално доказани изследвания, стига до твърдението, че „това са онези процеси и явления в заобикалящия ни свят, които противоречат на всички известни закони на физиката и излизат извън рамките на обичайните ни представи за реалността”²⁴. С представените факти и доказателства в този урок целта ми е подрастващите да стигнат до убеждението, че не може да има никакви остри противоречия между новите открития в науката и вярата в Бога. Най-убедителното доказателство е, че Този Висш Разум, Който е сътворил всичко видимо и невидимо в заобикалящия ни свят, е Творецът на необятната Вселена и само онзи, който е заключил сетивата си за Него, не желае да признае очевидното. Нещо повече, след като светът, който ни заобикаля, е сътворен от Бог, *стремеж на всеки християнин е да достигне колкото може по-задълбочено до Божието творение.*

За необходимостта от обвързване на вярата в Бога с научните факти и доказателства, имайки предвид историческите, говори и протойерей Георги Флоровски: „Християнството е смело обръщане към историята, свидетелство на вярата в определени събития, случили се в миналото – в историческите факти”²⁵.

Отново, като пряк резултат от преподавателската ми практика, стигам до извода, че положената основа от уроците, включени в тази първа част, разширяват научния кръгозор на учениците и те вече гледат по друг начин на *Свещеното Писание*. И още нещо, ние учителите не трябва да забравяме, че преподавайки Библията, предаваме на подрастващите собствения си духовен опит, затова отговорността ни за личностното развитие и възпитание на младите хора е огромна.

С *първата тема* от втория тематичен кръг, носеща названието: „Старият Завет. Основни библейски мотиви” започва изучаването на *конкретните текстове от Стария Завет*, като е важно младите хора да осъзнаят, че Библията също си служи с научни факти, които могат да се разглеждат не само от богословска гледна точка, но

²³ Легкоступ, М. Пос. съч, с.31.

²⁴ Доронин, С. Квантовата магия, София, 2011, с.9.

²⁵ Флоровски, Г. прот. Пос. съч, с.37.

и от научна. От значение е също учениците постепенно да стигнат до извода, че няма нищо по-важно от това да се стремиш душата и сърцето ти да останат чисти, да не се поддаваш на омразата и завистта. Единствено Бог може да ни даде това, от което най-много се нуждаем в живота – просветление за душите ни. Ще го получим обаче само ако истински повярваме в Него и учението на Сина Божий.

Затова и само този, който следва Божиите повели и опази сърцето си чисто от греха, ще може да спаси душата си. Ето защо от сотериологична гледна точка е важно да съобразим личното си битие с духа на Божественото Откровение, както ни повелява Спасителят: „Блажени са чистите по сърце, защото те ще видят Бога” (Мат. 5:8).

Втората тема е посветена на *историята на Йосиф и неговите братя* и цели учениците да разсъждават върху нравствените измерения на личността. Това на свой ред ще спомогне за формирането у тях на така важните за съвременното ни общество добродетели като благородство, доброта, честност, всеотдайност, искреност и уважение към хората. Също така и смелост да отстояваш собствените си принципи и вярата си независимо от това, което ти се случва в живота, да приемеш всяка една трудност като изпитание, което трябва да закали характера ти и да засили вярата ти в Бога.

Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди според учебната програма по български език и литература е също предмет на изучаване в този втори тематичен кръг. Познаването и спазването на Десетте Божии заповеди трябва да има основополагащо значение за личностното развитие и възпитанието на учениците. Младите хора е важно да осъзнаят, че това не са заповеди в истинския смисъл на думата²⁶, защото Бог не заповядва на никого, а са нравствени послания, като първите четири са задължения към Бога, а следващите шест – към хората, към ближния.

Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен е прекрасен пример и за това как *високите цели са постижими само когато силно ги желаеш и упорито и търпеливо се стремиш към тях*, без да се огъваш пред трудностите. Учениците е добре да осъзнаят още, че стойностните неща в живота нямат материални измерения.

²⁶ Защо обаче са наречени *заповеди*, учениците разбират в процеса на самия урок. Вж.: темата: *Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди*.

Предмет на изучаване в *четвъртата тема* от тази втора глава на изследването е Новият Завет. Акцентът логично е поставен върху евангелските текстове, преди всичко върху *Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*, което е в съответствие с учебната програма по български език и литература. Ето защо една от основните задачи е учениците да осмислят защо Христовото учение продължава да е актуално и в нашата съвременност и защо е в основата на демократичното съвременно общество. Добре е също така те да осъзнаят, че днес повече от всякога е необходимо да спазваме това, на което Божият Син ни учи, да се вслушаме в Неговите съвети и предупреждения, за да може всеки да намери верния път в живота, като премине през „тесните врати“ (Мат. 7:13) на спасението: „Аз съм вратата: който влезе през Мене, ще се спаси“ (Йоан. 10:9). При конкретната реализация този урок често прераства в дискусия, защото учениците задават въпроси и разсъждават върху редица съвременни аспекти на Христовото учение, като в повечето случаи стигат до изводи, засягащи както неговия дълбок смисъл и непреходно значение, така и редица вълнуващи ги проблеми от нравствено-етично естество. Това е урокът, в който словото на Спасителя трябва да достигне до техните умове и сърца: „Аз съм добрият пастир..“ (Йоан. 10:11) – казва Иисус Христос, а целта Му е хората да разберат, че само този, който следва Неговите послания, ще получи изкупление за греховете си и ще придобие вечен живот.

Стремя се учениците да осъзнаят още, че *любовта към хората е основен критерий за нравственост*. За такава всеопрощаваща, вдъхновяваща и преобразяваща любов проповядва в Своето учение и Божият Син: „Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят“ (Мат. 5:44).

Според проф. Иван Панчовски „Божията любов е най-силният елемент в Христовото учение, от любовта се ражда изключителната ценност на човешката личност. Любовта на Бога към човека и промислянето на неговия живот е проява на Божията същност”²⁷, защото „доброто и идеята за доброто се съдържат у Бога и произлизат от Него”²⁸. Повече от ясно е, че няма как човек да казва, че обича Бог и в същото време да мрази хората. Изпълненият с омраза или не е християнин, или не е вникнал в същността на Христовото учение, не е приел Бог дълбоко и искрено, от

²⁷ Панчовски, Ив., Киров, Д. Християнска етика, т.І – Философия на морала, София, 1996, с.74.

²⁸ Пак там., с.82.

цялата си душа и сърце. Когато омразата е проникнала в сърцето и душата ти, в мислите ти, няма място за словото Божие и ти вече доброволно си се превърнал в роб на греха. Ето защо думите на Божия Син: „Ако не бях дошъл и не бях им говорил, грях не щяха да имат, а сега нямат извинение за греха си” (Йоан. 15:22) – всъщност са отправени към всеки един от нас.

Петата тема от тази втора глава е посветена на *Христовото Възкресение*. Включил съм тази тема, защото атеистите отричат подобна възможност с твърдението, че „от научна гледна точка” това е невъзможно. Само че, както отбелязва св. ап. Петър, „(...) такава е волята Божия – с добротворство да обуздаваме невежеството на безумните човеци” (1. Съб.посл. на ап. Петър. 2:15). Като опровержение на някои от появяващите се в днешно време в медиите теории, отричащи Христовото Възкресение, привеждам в този урок доказателства за истинността на евангелските текстове. Така *учениците научават, че има такива научни факти, които няма как да бъдат оспорени от атеистите* и затова най-често те ги премълчават. Това, че тези факти не са преки, а косвени, изобщо не ги превръща в по-малко въздействащи и убедителни, защото те са също исторически достоверни, както и написаното в евангелските текстове.

В края на този тематичен кръг от уроци, свързани с изучаването на Библията, считам за необходимо да включа и една *дискусия*, която обикновено се провежда в извънучебно време. *Тя се базира на някои често задавани въпроси при изучаването на Библията и възможните им варианти за отговор*. Така чрез сблъсъка на становища и привеждането на различни, а понякога и на коренно противоположни аргументи, младите хора навлизат в същността на Христовото учение, като същевременно търсят начини за справяне със собствените си житейски трудности и проблеми. Диалогичният подход им предоставя желаните възможности в тази насока.

В дискусията се засягат въпроси, които стоят в основата на християнската етика като специфична сфера на човешкото познание и които на свой ред имат жизнеутвърждаваща роля за развитието на подрастващите и превръщането им в нравствено извисени личности. Според проф. Панчовски „от позицията на християнската етика нравствеността се възприема като най-висша и най-ценна сфера в живота на човека”²⁹. За да достигнат обаче нравствените послания до умовете и

²⁹ Панчовски, Ив. Киров, Д. Пос. съч., с.79.

сърцата на младите хора, се изисква не само гъвкавост в избора на различните подходи, но и искреност, честност и логически обоснована последователност при сблъсъка на мнения и формулирането на тезите. А отговорите на повечето от въпросите, които ги вълнуват, те откриват в учението на Иисус Христос и в посланията на апостолите, Неговите ученици.

Настоящото изследване завършва с една трета глава, която е свързана с *преподаването на старобългарската литература като естествено продължение на изучаването на Священото Писание* в гимназиалната степен на образование. Разсъжденията по тази тема също се базират на реално проведени уроци върху творбите от старобългарската литература, включени в учебната програма по български език и литература в осми клас според новото учебно съдържание. Желанието ми е учениците да разбират още, че християнският мироглед е същностна черта на всички писатели от епохата на Средновековието. Защото именно този християнски мироглед на свой ред оказва влияние и върху предмета и характера на старобългарската литература; на периодите в нейното развитие; на естетическите принципи, върху които се изгражда; както и на въпроси, касаещи духовния облик на старобългарския писател; а също така и на начина на създаване на старобългарските книги в тези толкова отдалечени от нашата съвременност времена. Всички тези въпроси се разглеждат по време на конкретните разработки на отделните уроци. Така познанията, които младите хора получават, са основополагащи за разбирането и осмислянето на произведенията, които предстоят да бъдат разгледани.

Една от задачите, която си поставям, е *да изясня на учениците каноничния характер на старобългарската литература*.³⁰ Причината е, че художественото слово на Православното средновековие е непосредствено свързано със стремежите на християните към праведен живот, изпълнен с добродетелност, чиято гаранция е следването на посланията в евангелското слово на Сина Божий с цел спасението на душите, на който въпрос се спирам в конкретната глава. *Каноничността на средновековната българска литература* е не само ключа за разбирането на редица въпроси и проблеми, принципно свързани с нейната същност и особености. Тя е носител и на огромен дидактичен заряд, без който обучението и възпитанието на учениците няма да се реализира успешно. Затова за мен е важно изясняването на този

³⁰ Вж.: част трета на тема: *Преподаването на старобългарската литература като естествено продължение на изучаването на Священото Писание*, с.210-235.

въпрос, още повече, че така днешните млади хора ще се запознаят с религиозния опит на Българската православна църква и на християнската общност като цяло.

При разглеждането на въпросите, свързани както с идейно-съдържателната, така и с формалната страна (тук имам предвид най-вече художествената образност) на произведенията „Пространно житие на св. Константин-Кирил“, „Проглас към Евангелието“, „Азбучна молитва“ и „За буквите“, се стремя *учениците да свържат вече получените знания при изучаването на Свещеното Писание с новите*. Това е една добра основа за изграждането на цялостна представа за всеотдадеността на средновековния човек в служба на Бога. Един от изводите, до който обикновено учениците достигат сами, е, че както авторите на четирите произведения – св. Климент Охридски, св. Константин-Кирил Философ, еп. Константин Преславски и Черноризец Храбър, така и героите в тях са искрено и дълбоко вярващи християни. Всички те изразяват дълбокото си преклонение пред евангелското слово на Спасителя, Иисуса Христа. За истинността на твърдението свидетелства фактът, че в съответствие с православния канон изучаваните произведения в старобългарската литература завършват с отдаване на почит към Всемиловичия Бог и с молитва, отправена към Него.³¹

Важно за мен е също подрастващите да осъзнаят и взаимовръзката между художествената форма и художественото съдържание, по-конкретно, че *художествените средства и похвати не са използвани от средновековните автори самоцелно, а имат основополагаща функция за изясняване на идейно-художествения смисъл* на всяко от произведенията, които им предстои да изучават. В същото време авторите на четирите творби страстно и безкомпромисно защитават славянската писменост от нападките на нейните противници, най-вече триезичниците,³² защото са дълбоко убедени, че само когато слушат Божието слово на свой роден език, славяните, а в това число и българите, ще могат да приемат Бога първо с ума си, а след това и със сърцето и душата си.

³¹ Всичките четири произведения („Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ“, „Проглас към Евангелието“, „Азбучна молитва“ и „За буквите“) от старобългарската литература, предвидени за изучаване в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование, завършват с молитва към Бога.

³² Учениците научават, че триезичниците се позовават на Евангелието според св. ап. св. Йоан, където е казано: „написаното бе по еврейски, гръцки и латински“. (Срв. Йоан. 19:20) Този надпис обаче е по поръчение на Пилат Понтийски, затова и в *Беседа срещу триезичниците*, неразделна част от пространното му житие, св. Константин-Кирил с множество примери и от Свещеното Писание отхвърля твърденията им и защитава правото на всеки народ да слави Бога на свой език.

Не на последно място по значение държа да подчертая, че изучаваните творби от средновековната българска литература трябва да *възпитат у младите хора чувство на патриотизъм*, като им предоставят възможността да изпитат гордост от това, че са българи, потомци на един славен народ.

5. ИЗТОЧНИЦИ И ИСТОРИОГРАФИЯ ПО ТЕМАТА

За да реализирам успешно формулираните цели и задачи на изследването, съм се стремил да използвам опита на утвърдени в дадената научна област преподаватели както от близкото минало, така и от нашата съвременност. По такъв начин сред водещите имена на богословското научно познание, присъстващи със своите научни концепции и виждания в настоящия дисертационен труд, са учените изследователи в областта на старозаветната и новозаветната херменевтика – проф. Н. Шиваров и проф. Христо Гяуров, богословите – проф. Георги Флоровски, Иван Марковски, специалистите по християнска етика – проф. Иван Панчовски, проф. Димитър Киров, проф. Ганчо Пашев, както и настоящите преподаватели в Богословския факултет: проф. Емил Трайчев, проф. Дилян Николчев, доц. Ивайло Найденов, доц. Костадин Нушев, доц. презв. Иван Иванов, доц. Клара Тонева. Тъй като темата на настоящето изследване е тясно свързана с педагогиката, най-много съм ползвал научните изследвания на убития от комунистите митрополит Борис Неврокопски, както и на моя научен ръководител – проф. Божидар Андонов, а също и на проф. Грос Енгелберг, проф. Кьонинг Клаус, проф. Георги Бижков и доц. Магдалена Легкоступ. Понеже един от уроците е тясно свързан с квантовата физика, съм се позовал на мнението на д-р Сергей Доронин и д-р Стоян Танев (преподавател в Богословския факултет). Сред използваните източници в изследването са и изтъкнати преподаватели в литературознанието, по-конкретно в областта на средновековната българска литература, като проф. Донка Петканова, проф. Иван Дуйчев, проф. Иван Снегаров, а също и проф. Светлозар Игов, чиято „История на българската литература 1878-1944” бе забранена от комунистическата власт преди 1989 година. Разбира се, основният извор, върху чиито основи е структурирано настоящето изследване си остава Свещеното Писание.

Убеден съм, че *формирането на християнските нравствени ценности изисква творчески подход от страна на учителя*, затова ние преподавателите трябва да се стремим не само „да насочим всеки към собствения му жизнен опит, но и да

улесним придобиването на нов”³³. В този аспект на разсъждения е и становището на проф. Б. Андонов, според когото религиозното обучение „в началото на третото хилядолетие” у нас „не може да бъде такова, каквото е било преди забраната му (1949 година), когато в центъра му стои концепцията: „Църквата в училището” и което по строежа си е по модела Хербарт-Цилер. Не може да бъде и такова, при което християнството – една световна религия – да се преподава само като вяра, която учениците се задължават да възприемат без „ако” и „обаче”. Сега религиозното обучение следва да има ново лице”³⁴. Ето защо „(...) религиозното обучение не следва да се задоволява с отредената му роля на информатор. То следва да има за цел да изяснява и въпросите за бъдещето”³⁵. Затова „съвременното обучение по религия би трябвало в голяма степен да взема предвид, въз основа на реалистичен анализ на ситуацията, променените условия по отношение на учениците, учителите и родителите”³⁶.

Доц. М. Легкоступ е категорична във виждането си, че *младите хора у нас и в обединена Европа имат остра нужда от религиозно обучение*, като тази позиция обединява както учените, така и обществеността като цяло във всички страни от Европейския съюз: „днес в Европа е налице широк консенсус по отношение на разбирането, че изучаването на религии и религиозните познания има място в съвременното училище и представлява важно измерение на интеркултурното образование на младите хора”³⁷.

Понеже не ми бе известно друго научно изследване, посветено на преподаването на Свещеното Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование, което да търси пресечните точки между литературознанието и богословието като две независими и специфични по своите цели и задачи области на научното познание, като дългогодишен преподавател по български език и литература и православен християнин не ми остана алтернатива освен да се опитам сам да ги намеря. Изхождайки от убеждението, че всяко едно залитане в едната или другата крайност, т.е. Библията да се разглежда просто като

³³ Грос, Енгелберг: Теория на религиозното възпитание. В: *Религиозна педагогика*, София, 2003, с.46.

³⁴ Андонов, Б. Пос. съч., с.11.

³⁵ Пак там, с.15.

³⁶ Пак там, с.58.

³⁷ Легкоступ, М. Пос. съч., с.45.

„творба” с художествена стойност, или часовете по български език и литература да наподобяват на лекции или упражнения по някоя богословска дисциплина, ще доведе по-скоро до нежелани резултати и нулева ефективност, се стремя учениците не само да получат необходимите познания, но и да спомогна за тяхното възпитание в духа на християнските нравствени добродетели. Ето защо повече от логично бе моят основен извор да е Свещеното Писание, а използваната от мен литература да включва утвърдени имена на учени и преподаватели от вече посочените области на научното познание – най-вече литературознанието и богословието.

ПЪРВА ГЛАВА: РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПО ТЕМАТА *ВЯРАТА В БОГА*

Истина, истина ви казвам: който вярва в Мене, ще има живот вечен. Аз съм хлябът на живота. (Йоан. 6:47-48)

1. *ВЯРАТА В БОГА*, СВЪРЗАНА С ОБУЧЕНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ В ХРИСТИЯНСКИТЕ ПРАВСТВЕНИ ДОБРОДЕТЕЛИ В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА ГИМНАЗИАЛНАТА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ

Когато посочвам основните задачи за всеки един урок, винаги се стремя те да бъдат точно и ясно формулирани, „да са съгласувани помежду си и да кореспондират със съдържанието” му,³⁸ както и да са съобразени „с изходното ниво на учениците”, включително и с техните духовни потребности.³⁹

1) *Уводният урок*, с който започва изучаването на Библията, е на тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука*, затова и моето огромно желание е:

- учениците да разберат, че *вярата в Бога не означава откъсване от реалния живот, нито пък противопоставяне на изучаваните от тях в училище природни науки.*

За християните природата не е антоним на вярата в Бога, т.е. не е някакво напълно противоположно, антагонистично понятие, каквото е за атеистите. Тя е творение на нашия Отец Създател. По такъв начин учениците ще могат да достигнат до извода, че природните науки и техните закони също са доказателства за съществуването на Бога, Творец на безкрайната Вселена. Осмислянето на тази неподлежаща на съмнение за всеки един християнин истина ще спомогне на свой ред за:

- *нравствената промяна на личността*

Процесите, които настъпиха в обществения живот у нас след падането на тоталитарния комунистически режим през 1989 година, доведоха до своеобразна реабилитация на ролята на личността. От друга страна обаче, като пряка последица от амбивалентността по отношение на моралните принципи на младите хора, се

³⁸ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с. 178.

³⁹ Пак там, с. 185.

проявиха и множество негативни явления, засягащи нравствените устои не само на отделната личност, но и на обществото ни като цяло. Промените в обществения живот поставиха на дневен ред *необходимостта от нови подходи в обучението и възпитанието на учениците*, какъвто е интердисциплинарният. Тези промени нямаше как да не се отразят и на богословието като специфична област в сферата на научното познание. А за да има успех, според проф. Андонов, „християнството би следвало да се включи в модерното време и да приеме променената си роля“⁴⁰.

Разбира се, не можем да не отчетем и факта, че в днешното технологично общество ролята на Българската православна църква далеч не е същата, каквато е била в миналото. Това е естествен процес на секуларизация, съпътстващ плурализма в годините на прехода. Самият процес на секуларизация трябва да се разглежда като „(...) *тотална отдаденост на живота и настоящия век (saeculum) и пълното пренебрегване на ценността и надеждата, свързани с отвъдното или с всякакво очакване на бъдещ свят*“⁴¹.

Младите хора постоянно се изправят пред морални избори в живота. Кой друг, ако не учителят, имащ както привилегиите, така и огромната отговорност да възпитава подрастващите, трябва да им даде вярната ориентация. За разлика от атеистите християните притежават ясни и точни ориентири както по отношение търсенето на смисъла в живота, така и по отношение на нравствения облик на съвременния човек. *Единствено вярата в Бога е способна да бъде реална алтернатива на всички негативни явления*, водещи до разрушаването на личността и застрашаващи здравето и живота на младите хора, тъй като „християнското богословие познава Бога като първопричина на всичко съществуващо и като най-съвършено битие“⁴².

Следващата задача, която си поставям, може да се формулира най-общо като:

- *свързване на получените знания при изучаването на естествените и хуманитарните науки, включително и по български език и литература, с християнството като културно-ценностна система, а оттук и с вярата в Бога.*

Желанието ми е учениците да осъзнаят какво значение има вярата в Бога за всички хора по света, които с гордост се наричат християни. Още повече, че според

⁴⁰ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.25.

⁴¹ Тонева, К. Секуляризираната религиозност, София, 2018, с.15.

⁴² Панчовски, Ив., Киров. Д. Пос. съч., с.41.

Свещеното Писание Бог създава нашия духовен и физически свят и така чрез доброто изразява и съвършенството Си, и любовта Си към хората.⁴³ Това е необходимо, защото за не малка част от младите хора думата *Бог* е изпразнена от същинското си съдържание и те я заменят с думата „природа“. Затова спомага и обстоятелството, че в пети клас в часовете по български език и литература християнският *Бог в Неговата Троица* – *Отец, Син и Светият Дух* – се изучава в контекста на цяла поредица от върховни божества в древните митологии и съвременните религии. По същия начин и в осми клас преди изучаването на Свещеното Писание учениците получават нови знания за старогръцката митология с нейните многобройни езически божества, повечето от които са персонификация на природните сили. Все още са твърде малко тези, които преди това са посещавали часове по религия и са получили по-задълбочени познания за християнството и вярата в Бога. Те вече знаят думите на Спасителя: „Истина, истина ви казвам: който вярва в Мене, ще има живот вечен. Аз съм хлябът на живота“ (Йоан. 6:47-48).

2) *Вторият урок* от този тематичен кръг е своеобразно продължение на първия, защото отново *предмет на обучението е вярата в Бога* в контекста на съвременната наука, но този път *са разгледани някои от постиженията на така модерната в днешно време квантова физика*. Затова и задачите, които си поставям, са:

- *Да разшири и допълни получените вече познания, че природните науки и техните закони са доказателства за съществуването на Бога.*

Учениците е важно да разберат, че посочените в предишния урок природни закони са само незначителна част от необятния океан от знания, което обстоятелство дава основание на милиони хора по целия свят да повярват в Бога. На важността на този аспект обръща внимание и проф. Н. Шиваров, който твърди, че „дидактичният дял от старозаветните книги също е пропит с учението за единния Бог, представен като Творец и Промислител на Вселената“⁴⁴.

Интерес сред младите хора предизвиква и стремежът на съвременните учени да създадат реални прототипи на квантовия компютър,⁴⁵ чиито теоретични основи се

⁴³ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.41.

⁴⁴ Шиваров, Н. Вечното в двата библейски завета, В.Търново, 1993, с.10.

⁴⁵ Срв. Доронин, С. Пос. съч., с.9.

базират на „теорията на сплетените състояния и квантовата теория на информацията“⁴⁶.

Мнозина обаче днес смятат, че всяко ново научно откритие подкопава основите на религията. Митрополит Борис Неврокопски е категоричен по този въпрос, за него вяра и наука „не само че не се изключват, не само че се допълват взаимно, но те са в своята същност неразривно свързани помежду си“⁴⁷.

- *Да разшири научния кръгозор на учениците и ги научи да мислят глобално.*

Младите хора осъзнават, че законите в природата не действат изолирано, а Вселената, подобно на съвършен механизъм или сложна апаратура, е в неразривно единство. Според проф. Пашев „очертаният път за осъществяването на Царството Божие, разбирано като духовно-нравствено съвършенство и творчество в живота и развитието на човека, не изключва тясното сътрудничество на човека със силите на природата“⁴⁸.

Днес сме пред прага на научни открития, които са в състояние да преобърнат представите ни за света, в който живеем. Всичко това би променило и нашето отношение към онези явления, за които най-често казваме, че имат „свръхестествен произход“ и наричаме „чудеса“. В процеса на урока *учениците научават, че редица факти от Свещеното Писание, включително и описаните чудеса, са напълно възможни*, дори част от тях успешно са осъществени от учените, за което свидетелстват и някои от посочените в урока експериментално доказани открития на квантовата физика.

- *Възпитание на младите хора в духа на християнските нравствени добродетели*

За не малко от подрастващите Бог е някакво отвлечено, неопределено и затова неясно и изпразнено от съдържание понятие. На вярващите те гледат едва ли не като на откъснали се от реалния живот хора, представяйки си ги като религиозни фанатици. Ето защо преди да започнем изучаването на Библията аз питам моите ученици кои от тях вярват в Бога и всеки път резултатът е един и същ. Малцина са тези, които плахо вдигат ръка едва ли не с чувство на вина, сякаш искат от съучениците си да ги извинят, че живеят в семейства на християни. За голяма част от

⁴⁶ Доронин, С. Пос. съч., с.41.

⁴⁷ Неврокопски, Борис. мит. Пос. съч., с.78.

⁴⁸ Пашев, Г. Царството Божие, София, 1935, с.66.

българските деца Бог е толкова непознат, колкото е бил за елините и римляните в зората на християнството, когато учениците на Исус Христос са проповядвали Божието слово по техните земи,⁴⁹ описано в петата книга от Новия Завет – *Деяния на светите апостоли*. Поради което считам възпитанието на младите хора в духа на християнските добродетели за истинско предизвикателство. То обаче трябва да се гради на здрава основа. „В християнството идеалът за възпитанието и човешкото съвършенство е въплътен в Богочовека Исус Христос. (...) В Него ние чувстваме непосредствено и живо най-съвършената истина, най-съвършената любов, най-съвършената святост. (...) Идеал за човека може да бъде само Бог в Богочовека Исус Христос.”⁵⁰

Ето защо, „макар Бог да е непознаваем в битийната Си пълнота, Той е обект на богословско-етически познавателни действия от първостепенна важност. Стремехът за познаването на Бога произтича от няколко мотива: първи, познаването на Бога е свещено задължение за човека, защото Бог е наш Творец, Изкупител и Промислител; втори, ние желаем да познаем Бога, защото чрез Него съществуваме; трети, полагаме усилия да познаем Бога, защото желаем да схванем съдържанието на нашата богообразност и смисъла на нашия живот”⁵¹. Ако Бог е непостижим за ограниченото ни мислене, това *не означава, че сме лишени от възможността за духовно общуване с Него*, защото „човекът е религиозно същество, който носи у себе си стремеж към вечност и безсмъртие”⁵².

В този урок е добре младите хора да чуят, че *много учени и писатели*, както в миналото, така и днес, в нашата съвременност, не само са били или са вярващи, но *се и гордеят, че могат да се нарекат християни*. Този акцент е важен и произтича от огромното ми желание постепенно учениците сами да стигнат до убеждението, че *няма никакви остри и непримирими противоречия между новите открития в науката и вярата в Бога*. Защото *Същият Този Творец*, сътворил всичко видимо и невидимо в заобикалящия ни свят, е *Създателят* и на необятната Вселена и само този, който е заключил сетивата си за Него, не може или по-скоро не желае да признае очевидното.

⁴⁹ На този момент се спирам в урока: *Библията – Нов Завет. Евангелието според св. ап. ев. Матей и Евангелието според св. ап. ев. Йоан*.

⁵⁰ Неврокопски, Борис. митр. Пос. съч., с.49-50.

⁵¹ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.36.

⁵² Тонева, К. Пос. съч., с.16.

За мен е важно също така учениците да осъзнаят колко нелепо звучат тезите на атеистите, защото те нямат сериозни научни аргументи, на който въпрос се спирам по-подробно в темата за Христовото Възкресение.⁵³

- Възпитание на учениците в дух на толерантност към различните

Тази задача е също от изключителна важност, защото „от библейската истина, че всички човеци са сътворени от Бога, произтича тезата за тяхното еднакво достойнство в духовно и социално отношение”⁵⁴. Затова за младите хора е добре да осъзнаят, че всички ние сме различни, че всеки има своя ценностна система и собствени възгледи за живота. Ето защо е необходимо да уважават чуждото мнение, да бъдат смирени и добронамерени, за да печелят приятели, а не врагове, както ни учи и Божият Син: „Тази е Моята заповед: да любите един другия, както Аз ви възлюбих. Никой няма любов по-голяма от тая да положи душата си за своите приятели” (Йоан. 15:12-13). След което уточнява, че всеки, който следва заръките Му, може да се счита за Негов приятел: „Вие сте Ми приятели, ако вършите всичко онова, що ви Аз заповядвам. Не ви наричам слуги, защото слугата не знае, що върши господарят му, а ви нарекох приятели, защото ви казах всичко, що съм чул от Отца Си” (ст. 14-15).

Така възпитанието в толерантност по отношение на чуждото мнение и различните начин на мислене, житейски възгледи и ценностна система обхваща целия тематичен кръг от уроци. Този аспект за мен има важно значение, защото спомага и за възпитанието на младите хора в духа на християнските нравствено-етични ценности. Още повече, че „нито в човешката природа, нито в науката, нито в живота не може да се намери никакъв аргумент против религиозното обучение и религиозно-нравственото възпитание”⁵⁵.

Затова, ако искаме да бъдем добри християни, трябва да следваме посланията, които Божият Син ни завеща. А както самият Той казва пред Своите ученици: „Който не почита Сина, той не почита Отца, Който Го е пратил” (Йоан. 5:23).

⁵³ Вж. темата: *Възкресението на Иисус Христос – крайъгълен камък на вярата в Бога*, с.121-123.

⁵⁴ Шиваров, Н. Пос. съч., с.69.

⁵⁵ Неврокопски, Борис, митр. Пос. съч., с.77.

1.2. ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ТЕМАТА *ВЯРАТА В БОГА*

Включването на темата *Вярата в Бога*, която предхожда изучаването на конкретни текстове от Свещеното Писание със Стария и Новия Завет, е продиктувано от дълбокото ми вътрешно убеждение, че днес „(...) религиозното обучение е призвано да играе съществена роля – да даде на учениците обяснение на религиозните въпроси и да бъде основа за разбиране на заобикалящия ни свят”⁵⁶. В същото време обаче „(...) религиозното обучение и възпитание не може да се постигне просто само чрез преподаването на катехизиса и не би следвало да бъде такова, в което се показват само примери за следване и императивни истини за изпълнение – много повече е необходимо то да бъде ефективно”⁵⁷.

Стремежът ми е чрез *първия урок* на тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука* учениците да се докоснат до истините за същността на нашия Творец Създател. Така ще могат по-късно, на един следващ етап от живота си, да извървят дългия път към Него, като Го приемат първо с ума, а след това и с душата и сърцето си. Всеки човек сам изминава този път, стига да пожелае. Необходимо е обаче някой да го преведе през житейския лабиринт до началото му.

Когато обаче говорим за наука, трябва да имаме предвид, че самото понятие е широкообхватно, защото в него се включват не само природните науки, но и хуманитарните, обществените, приложните и т.н. Ето защо считам за необходимо *учениците сами да стигнат до извода колко е нелепо да противопоставяш природните закони на вярата в Бога*. Постарал съм се да приведа такива доказателства от заобикалящата ни реалност, с които да защитя виждането, че има съзидателна Сила, която е Творец на всичко видимо и невидимо за нас вярващите християни и която наричаме Бог.⁵⁸

От урока учениците също така разбират, че безкрайната Вселена и животът като уникално явление имат свой Създател и *няма никакво противоречие между християнското и светското научно познание*, когато последното не си поставя за цел изкуствено да прокарва атеистични възгледи.

⁵⁶ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.11.

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Вж.: конкретната тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука*, с.34.

В този урок е отхвърлено и фаталистичното виждане за ролята на съдбата, което е характерно за вижданията на древните хора и присъства в техните митологични представи.

Дори еволюционната теория не е в състояние да разколебае вярата на християните, още повече, че до днес няма никакви научни доказателства за междувидовото еволюционно развитие, на който факт се спира и проф. Николай Шиваров: „Досега, въпреки редица открития в областта на палеонтологията, няма решителни факти и проблемът за липсващото звено (или липсващите звена) си остава независимо от господстващата еволюционна теория в науката”⁵⁹. От друга страна, Дарвиновата теория противоречи на Втория закон на термодинамиката, който гласи, че в една затворена система ентропията се увеличава.

Желанието ми е учениците да разберат също, че нито едно твърдение, на което се опират атеистите, не е в състояние да отхвърли закономерността, че не хаосът властва в заобикалящия ни свят. В този ред на мисли е важно да се посочи, че *твърденията на атеистите са безсилни пред силата на човешкия интелект, пред смелите полети на въображението, пред естетическите ни способности да оценим красивото, пред нежните пориви на любовта, пред притаяващите дъха ни примери на приятелство и състрадание, пред вярата, надеждата и любовта ни към хората*. Трябва наистина да си духовно сляп, за да не видиш колко много са знаците, даващи ни основание да твърдим, че зад всяко едно творение в безкрайната от гледна точка на нашите възприятия Вселена, стои Творецът Създател.⁶⁰

Убеден съм, че *колкото по-бързо младите хора намерят верния път в живота, толкова по-скоро ще почувстват истинското щастие от духовното общуване с Бога*. Защото „(...) праведният живот на хората, протичащ при това и в пълна хармония с живота на природата и разкритието на нейните закони, е проявление на Царството Божие”⁶¹.

Ние *християните не трябва да забравяме Божието слово*, изречено от нашия Спасител. Когато събралото се множество, сред което са и Неговите ученици, Му задава въпроса: „(...) какво да правим, за да следваме делата Божии?” (Йоан. 6:28),

⁵⁹ Шиваров, Н. Пос.съч., с. 44.

⁶⁰ Вж. конкретната тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука*, с.35.

⁶¹ Пашев, Г. Пос. съч., с.67.

Иисус Христос отговаря: „делото Божие е това, да повярвате в Оногова, Когото е Той пратил” (ст. 29).

Едва ли има интелигентен човек, който да не е чувал за квантовата физика, но за повечето хора тя е просто някакъв нов дял от физиката, с който се занимават само учените физици, поради което е напълно откъсната от реалния живот. Затова и урокът на тема: *Вярата в Бога и квантовата физика* опровергава това схващане и младите хора разбират, че *достиганията на квантовата физика не са отвлечена и неприложима в реалността теория*, че днес значителен процент от световната икономика се състои от продукти и технологии, разработени върху основата на откритията в тази област на научното познание.

В урока *се въвеждат редица нови понятия*, които с малки изключения са напълно непознати до този момент за учениците. Специално внимание е отделено и на разработваните в наше време квантови компютри и основните им различия с обикновените компютри – въпрос, който предизвиква техния интерес. Младите хора се запознават с едно от откритията на квантовата физика, а именно с факта, че човешкият мозък твърде много наподобява на квантовия компютър. В хода на изложението стигат до извода, че квантовият компютър, над чието създаване днес работят учените, вече е реализиран и успешно функционира в нашия мозък и неговият Творец е Бог, Който започва да създава първо процесора му.

В първия урок на тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука* учениците вече са се запознали с редица факти, въз основа на които можем да стигнем до твърдението, че зад всяко едно творение в безкрайната от гледна точка на нашите възприятия Вселена стои Творецът Създател. Ето защо във втория урок на тема: *Вярата в Бога и квантовата физика* стремежът ми е те да осъзнаят, че *в светлината на квантовата физика многобройните сведения за различните чудеса, необясними явления и т.н., за които се говори в Свещеното Писание, вече се възприемат по различен начин, като индикации за Неговата сила и мощ*. Приведените доказателства от научни изследвания от областта на квантовата физика предизвикват интереса на младите хора и ги убеждават в това твърдение.⁶²

Важно е още учениците да разберат, че знанията, които са получили в училище и извън класните стаи, са само нищожна част от възможното познание за

⁶² Вж.: конкретната тема: *Вярата в Бога и квантовата физика*, с.40.

безкрайната Вселена, сътворена от Гениалния Творец. Защото, осъзнавайки ограничеността на собственото си мислене и възможности за познание, ставаш по-смирен и не търсиш конфронтация поради различия във възгледите. Това е също прекрасна възможност младите хора да достигнат до основните послания в евангелското слово. По такъв начин *новите знания, които учениците получават в часовете, посветени на изучаването на Священото Писание, им дават възможност още по-добре да опознаят величината на Божиите творения.* Това е и предпоставка на един следващ етап от живота си да приемат Бога от цялата си душа и сърце.

Очакванията ми от уроците от първия тематичен кръг са големи. Убеден съм, че те *ще спомогнат за личностното развитие на младите хора. Ще ги подпомогнат и при изучаването на Священото Писание* в конкретните уроци от втория тематичен кръг, включени в учебния план в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование. Основание за тази моя увереност е дългогодишната ми преподавателска практика, от която съм стигнал до убеждението, че тези два урока спомагат постепенно учениците да осъзнаят:

- *ролята на християнството* при изграждането на европейския научен и културен модел, стоящ в основата на съвременната европейска наука и култура;

- *необходимостта от спазването на християнските морални ценности*, за да можем да изградим едно по-добро и по-хуманно общество, в което новите технологии ще са изцяло за мирни цели и в служба на хората;

- *необходимостта от зачитане правата и свободите на всеки човек, включително и на неговите научни, религиозни, нравствено-етични и т.н. възгледи.* Когато се научим да бъдем толерантни към другите, включително и различните, това ще бъде и решителната стъпка за изграждането на един мирен свят. Свят, в който наред със стремежа към истина и справедливост християнските нравствено-етични ценности също ще имат първостепенно значение в живота на хората и на обществото ни като цяло.

Обучението е двустранен процес, поради което и влиянието не е едностранно. *Преподавателят също се учи от своите ученици или студенти.* Въпросът е в това дали всички ние искаме да бъдем интелигентни, знаещи и вярващи, или не го искаме. Кой е по-богат: този, който има материални богатства, или този, който носи вярата в Бога дълбоко в сърцето и душата си?! Отговор и на този въпрос

ни дава Иисус Христос: „(...) каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди душата си?” (Мат. 16:26).

3. СТРУКТУРА, ИНТЕРПРЕТАЦИОННИ ТЕХНИКИ И ПЛАНИРАНЕ НА УРОЦИТЕ ОТ ЧАСТ. ПЪРВА:

3.1. ВЯРАТА В БОГА В КОНТЕКСТА НА СЪВРЕМЕННАТА НАУКА

Но първом търсете царството на Бога и Неговата правда... (Мат. 6:33)

Първият урок от този тематичен кръг е за *нови знания* и поради естеството на темата препоръчителната форма за организирането на учебния процес е *съчетаването на фронталното (лекционното) обучение с дидактичната беседа*, при която преподавателят има водеща роля. С подходящи въпроси той се стреми да активира мисленето на учениците, за да бъдат реализирани поставените цели. От друга страна, посредством беседата се улеснява и самото междуличностно общуване както между учителя и учениците, а и между самите ученици в класа.⁶³

П о д г о т о в к а т а н а у р о к а (мотивационната фаза), която е съставна част от неговото методическото планиране, включва конкретната реализация на предварително поставени задачи. Такива задачи могат да бъдат:

- учениците да потърсят в интернет пространството научнопопулярни филми от различни области на научното познание, в които се разглеждат факти и закономерности, все още нямащи научно обяснение;

- да дадат примери от изучаваните в училище предмети като физика и астрономия, химия и опазване на околната среда, биология и здравно образование и т.н. за природен закон, без който животът на планетата Земя не би бил възможен или пък някакъв факт, бъдещ любопитството на учените до днес;

- възможност всеки ученик по свое желание да подготви презентация по поставените по-горе задачи.

Един от основните дидактически методи за създаването на интерес към конкретната тема е *актуализирането на усвоените знания от предишните уроци и свързването им с новия учебен материал*. Ето защо в хода на беседата учениците си припомнят за изучените произведения от старогръцката литература, чиито сюжети

⁶³ Вж. повече: Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.199-209.

интерпретират два митологични цикъла – троянския и тиванския. Те вече знаят, че именно митологията на Елада е основата, върху която се гради античното гръцко изкуство. В същото време обаче никой не може да каже с абсолютна точност колко са езическите божества в религиозния пантеон на древните гърци. Прекланяйки се пред силата на природата и страхувайки се от мощта на стихииите, в религиозното си престараване, за да не пропуснат някое божество, стигат дотам, че издигат жертвеник на „непознатия Бог”. И тук може да се осъществи връзката с новата тема. Защото, виждайки това, св. ап. Павел произнесе една изключителна проповед пред Ареопага в Атина, започваща с думите: „Мъже атиняни, по всичко виждам, че сте особено набожни. Защото, когато минавах и разглеждах светините ви, намерих и жертвеник, на който бе написано: Незнайному Богу. За Тогова прочее, Когото вие, без да знаете, почитате, за Него аз ви проповядвам. Бог, Който сътвори света и всичко, що е в него” (Деян. 17:22-24). Тук учениците могат да разсъждават върху въпросите дали днес ние добре познаваме Този „непознат” за елините Бог, какво отличава езическите божества от нашия Творец и защо атеистите поставят знак за равенство между езическите божества и Бога.

И з л о ж е н и е

Работната фаза на урока може да започне с разсъждения върху точка първа от учебния план:

1. Природните закони и тяхното проявление

Примерните въпроси тук могат да бъдат:

- Къде грешат атеистите, обожествявайки природата?
- Защо атеистите непрекъснато се позовават на природните закони и кое е най-важното, което те пропускат в разсъжденията си?
- С какви аргументи могат да бъдат оборени тезите им?
- Защо в един от псалмите в Стария Завет е казано: „Неразумният рече в сърцето си: Няма Бог” (Пс. 52:2)?
- Какво да разбираме под природен закон и как се проявява?
- Как действат природните закони – безсистемно, в безпорядък, независимо един от друг или може би изграждат една стройна система?

Като възможен отговор на последния въпрос могат да бъдат дадени много интересни и любопитни за днешните ученици примери. Сред тях са и тези, които

Бърнард Хейш привежда в книгата си „Вселена с промисъл”.⁶⁴ Твърденията са подкрепени с цитати от видни учени в областта на астрономията и физиката на космическите тела. Те се отнасят до най-новите научни хипотези за възрастта и възникването на Земята, Слънчевата система и Вселената, а също и за предполагаемия брой на галактиките във видимата част на Вселената.

Една от най-популярните теории в тази област на научното познание – *М-теорията* – допуска наличието на вселени, които могат да имат параметри, различни от познатите ни, да се подчиняват на различни закони и на свой ред да са недоловими за нашите сетива, т.е. да излизат отвъд границите на възможностите ни за познание.⁶⁵

2. Сътворение или самосътворение?

Учениците разсъждават върху въпросите: възможно ли е, както твърдят атеистите, Вселената да се самозародила и възникнала от нищото, т.е. да бъде едновременно и творец и творение, като процесът на самозараждане да е плод на случайността и защо невярващите в Бог толкова много държат на тази случайност?

Възможно е отговорът на тези въпроси да започне с констатацията, че ако всичко, което ни заобикаля, е плод на случайността, включително и появата на неживата и живата материя, тогава се обезсмисля и самият живот с нашите стремежи, усилия, надежди, постижения. Като основа на конкретния отговор може да послужи казаното от св. ап. Павел, който иронизира подобен начин на мислене: „Да ядем и да пием, защото утре ще умрем!” (1. Кор. 15:32). Добре е учениците да бъдат активирани да си припомнят какво са учили и прочели за това как са възникнали животът, Земята, Вселената.

Могат да бъдат разгледани и някои от популярните научни теории, интерпретиращи тази тема, като е важно да се приведат необходимите доказателства. Сред тези теории естествено е и тази на Чарлз Дарвин, изложена в съчинението му „Произходът на видовете”. В учебното помагало по предмета религия, одобрено през 1992 година от тогавашното Министерство на образованието, науката и културата, откриваме следната мисъл, изречена от самия Дарвин: „Първият тласък към еволюция е направен от Твореца, Който е вложил в материята стремеж към развитие”⁶⁶. В хода на разсъжденията младите хора могат сами да преценят дали теорията на Дарвин е

⁶⁴ Срв. Хейш, Б. Вселена с промисъл, София, 2014, с.87-98.

⁶⁵ Пак там, с. 52.

⁶⁶ Попов, С. Защо вярвам в Бога, София, 1992, с.30.

способна да обясни появата на живота на нашата планета Земя. Един интересен факт може да се приведе в тази насока – до днес не е открита нито една вкаменелост на свързващо звено между човека и човекоподобната маймуна.

Интересни примери по въпроса за възникването на живота откриваме не само във вече цитираното учебно помагало. Във всеки учебник по биология можем да прочетем, че дори и най-простите едноклетъчни организми са съставени от твърде много сложни органични съединения в клетъчната протоплазма – белтъци, мазнини, захариди, ферменти и т.н. Протоплазмата на свой ред се състои от трилиони молекули, чрез които се осъществяват биохимичните реакции. Дали една толкова сложна органична система, истинска микровселена, може да се самозародила, учениците могат и сами да си отговорят.

3. Различните човешки представи за Бог

Разсъжденията и по този въпрос се градят върху основата на сравнение по отношение на различията във възгледите и най-вече представите на атеистите и на християните за Бога. Стремя се учениците сами да стигнат до извода колко примитивна е представата на атеистите за Бога като за човек като нас, по-скоро като старец с бяла брада и бели дрехи, Който седи някъде в облаците, понеже така е изобразен върху много икони и стенописи. Презвитер Йоан Екзарх в съчинението си „Шестоднев” иронизира подобно смесване на изкуството на иконописта и стенописта с представата за Бога в човешкото съзнание, която християните откриват в текстовете от Библията: „Мнозина неразумни и невежи по душа смятат, че човекът наистина е по образ Божий, като че ли Бог има същите такива нос и очи, и уши или уста. Измамно и глупаво е да се мисли така”⁶⁷.

Отъждествим ли Него, Създателя на безкрайната Вселена, с някаква човешка личност, неминуемо стигаме до атеизъм. Иисус Христос, Който е Божието въплъщение в човешки образ, е категоричен по този въпрос: „Бог е Дух и тия, които Му се покланят, трябва да се поклонят с дух и с истина” (Йоан. 4:24).

Примитивната представа за Бога е много удобна за мнозина, защото там, „отвисоко”, Бог трудно ще види какво правим, какви са делата ни. Атеистите съвсем съзнателно игнорират един безспорен от гледна точка на богословието факт, че „времето за Бога не е подвластно на физическите закони, с които ние сме свикнали да

⁶⁷ Йоан Екзарх. Шестоднев, София, 1981, с.276.

отмерваме времето на живота си и да различаваме миналото, настоящето и бъдещето. Времето за Бога е вечност и се простира в безкрайността на Неговата непостижимост”⁶⁸.

Още за първите християни Бог е Съзателят, Творецът, такъв е и за нас – днешните християни. Той притежава силата да сътвори всичко, което има своите параметри във времето и пространството. Векове наред хората са разглеждали тези две величини като напълно независими една от друга. До теорията на Айнщайн за относителността, която доказва, че основната същност на материята е именно енергията, т.е. самата материя е своеобразна форма на изява на енергията. Благодарение на Айнщайновата теория за относителността днес човечеството широко използва атомната енергия, но за съжаление не само за мирни цели. Разсъжденията могат да завършат с една последна точка от плана, която да гласи:

4. Противоречат ли природните закони на вярата в Бога?

Заклучителната част от изложението на урока е добре да бъде изградена върху предварително поставената задача учениците да дадат примери от изучаваните в училище предмети като физика и астрономия, химия, биология и т.н. за природен закон, без който животът на нашата планета Земя не би бил възможен или пък да посочат някакъв факт, бъдещ любопитството на учените и днес.

- Друг вариант е учениците да представят подготвени презентации по темата.

- Трети вариант е учителят да представи подготвени от него примери. Такава възможност предоставя цитираното вече помагало по религия: *Защо вярвам в Бога*⁶⁹.

Бог ни е дал достатъчно доказателства за съществуването Си, но ни е оставил сами да направим своя избор и да решим дали да отворим сетивата и душите си за Него, или да се превърнем в идолопоклонници, като Го заменим с природата. Едно от тези доказателства е фактът, че броят на всички закони и параметри, които обуславят благоприятните за живот условия на планетата Земя, е толкова голям, че ако не бе реалност, никой не би повярвал в това. Младите хора и в този случай могат сами да стигнат до извода, че и тук случайността е изключена, че не хаосът властва в заобикалящия ни свят, а всичко насочва към наличието на *Творец, Промислител, Когото ние наричаме Бог*. Така урокът може да продължи с доказателствата,

⁶⁸ Иванов, Ив., презв. Евхаристията – спасителен диалог с Бога, Рим, 2005, с.16.

⁶⁹ Вж. повече: Попов, С. Пос. съч., с.45-63.

приведени в помагалото по вероучение, а впоследствие и от самите ученици в поставената им предварително задача.⁷⁰

Цитираният по-горе Бърнард Хейш в книгата си „Вселена с промисъл” се спира на някои от основните параметри на самата Вселена, без които и животът на планетата Земя не би бил изобщо възможен.⁷¹

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я

В тази последна част от методическото планиране на урока учениците постепенно стигат до отговорите на въпросите дали тези така благоприятни за възникването на Вселената и живота на Земята фактори и закономерности са „чиста случайност” и дали природата е създала „случайно” човека и живота въобще, или те са резултат от дейността на Твореца, на Бога. Поредица от случайности или *дейността на безкраен и неподвластен на времето Интелект, Когото ние християните почитаме, е в основата на сътворението на заобикалящия ни свят и самите нас?* Обикновено цитирам Бърнард Хейш, който твърди следното: „Допускам, че всички тези „по случайност” благоприятни природни закони насочват към наличието на Създател”⁷². Според Ст. Джоунс „(...) Вселената е била призвана да съществува по волята на Бог и нейната красота е доказателство за Неговото съществуване”.⁷³ Не се колебая да изразя и собственото си мнение, че за мен лично няма никакво съмнение, че *Творецът на всичко видимо и невидимо, е Първоосновата на заобикалящия ни свят.*

Не само възникването на Вселената, но и природните закони в нея, известните и все още неизвестните за човечеството, са доказателство, че *зад това*

⁷⁰ В помагалото по вероучение: *Защо вярвам в Бога*, София, 1992, С. Попов привежда примери от учебниците по биология относно външния вид на редица животни, техния инстинкт за самосъхранение, за необяснимите им от съвременната наука способности, на особеностите в храносмилателната им система. Също така привежда примери и от учебниците по физика относно процесите на дифузия, асимилация, закона за запазване на веществата и енергиите, процеса на разширяване и охлаждане на твърдите тела, както и интересни факти от химията, касаещи свойствата и химическите реакции при някои химически елементи, също и от астрономията, отнасящи се до периодичността на слънчевите и лунните затъмнения, наклона на земната ос, скоростта на въртенето на Земята. Привежда също и редица научни факти от анатомията и физиологията на човека, който с изключително сложно устроената си клетъчна система безспорно е върхът на Божието творение.

⁷¹ Срв.: Хейш, Б., пос. съч., с.87-103, където авторът привежда като примери съотношението между гравитационни и електрични сили, плътността на материята във Вселената, съотношението между протона и неутрона, както и съотношението на количествата материя и антиматерия, което също е основен параметър във Вселената.

⁷² Хейш, Б. Пос. съч., с.103.

⁷³ Джоунс Ст., Библията като наука, София, 2014, с.14.

невероятно съвършенство стои един съзнателен Творец. От друга страна, ако всичко е случайност, то и сътворението на Вселената и възникването на живота нямат никакъв смисъл. Никой човек обаче не иска животът му да е лишен от цели и смисъл. Това, че не можем да си представим Твореца, не би трябвало да ни превръща в безбожници, които вярват единствено на онова, което е достъпно за сетивата им. Изводът е, че „нашата Вселена не е произлязла от нищо, произлязла е от всичко, което е Бог”⁷⁴.

Човек е съчетание на материално и духовно и също е проява на всемогъществото на Твореца. Ето защо, ако човекът е наистина творение на Бога и е създаден по Негово подобие, то в такъв случай както Божието съзнание е сътворило света, така и *човешкото съзнание е способно да създава реалности.* До най-новите открития на съвременната физика, най-вече в областта на квантовите корелации, подобно твърдение е звучало абсурдно, но днес никой не подлага на съмнение този факт. Същите тези открития са и доказателства, че Бог ни е дал право на самостоятелен избор, защото ни е създал със свободна воля.

Когато Иисус Христос се обръща към Своите ученици, а всъщност и към всички нас, с думите: „Вие сте солта на земята” (Мат. 5:13) и „Вие сте светлината на света” (ст. 14), няма съмнение, че Той визира нашата духовна същност, която е искрица от тази на Създателя. Затова, носейки Божият промисъл в себе си, *ние трябва да се стремим да хармонизираме живота си с посланията, които Иисус Христос ни завеща.*

Приложение на новите знания

На учениците се поставя като задача да потърсят в интернет пространството научнопопулярни филми от различните области на научното познание, свързани с конкретната тема, след което да споделят впечатленията си със своите съученици в социалните мрежи.

Възможност за използване на интерактивни средства в урока:

⁷⁴ Хейш, Б. Пос. съч., с.178.

Във връзка с поставената предварително задача към учениците да подготвят презентации, с които учителят предварително се запознава, е възможно те да бъдат използвани:

- като въвеждащи в конкретната тема (мотивационната фаза),
- в самото изложение на урока (неговата работна фаза).

И в двата случая целта е учениците да бъдат подпомогнати и улеснени в хода на дискусията да стигнат до верните отговори.

Задачи за следващия урок:

На учениците се поставя задача да напишат есе по разгледаните в урока теми и дискутираните въпроси.

Примерни теми:

Моята представа за възникването на живота;

Съвършеният свят

За следващия урок на учениците се поставя задача да потърсят различни материали от областта на квантовата физика, след което да споделят своите впечатления със съучениците си, а които желаят, могат да подготвят и презентация по тази тема.

3.2. ВЯРАТА В БОГА И КВАНТОВАТА ФИЗИКА

Искайте и ще ви се даде, търсете и ще намерите, хлопайте и ще отвори. (Мат. 7:7)

Тази тема е своеобразно продължение на първата, защото в нея вярата в Бога се поставя в контекста на най-новите достижения на квантовата физика, като основната и задача е *да доразвие и допълни виждането, че природните науки и техните закони са безспорни доказателства за съществуването на Бога*. Ето защо и урокът се определя като *урок за нови знания*. Поради естеството на темата *препоръчителната форма за организирането на учебния процес е фронталното обучение*, при което „учителят говори свободно и свързано пред класа и се стреми към живо и ясно изложение”⁷⁵. Изборът ми е обоснован и от личния ми преподавателски опит, защото съм се убедил, че повечето от младите хора имат само откъслечни,

⁷⁵ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.200.

непълни познания за квантовата физика. Разбира се, фронталното обучение по никакъв начин не изключва възможността във всеки възможен случай да бъде използвана и предпочитаната от повечето учители дидактична беседа като форма за организиране на учебния процес, даваща възможност да се активира мисленето на учениците.

Подготовката на урока (мотивационната фаза) включва задачата учениците да потърсят в интернет пространството материали от областта на квантовата физика и да споделят впечатленията си със съучениците си. Които от тях желаят, могат да подготвят презентации по темата. Чрез най-добрите презентации е възможно да се осъществи и актуализирането на усвоените знания от предишния урок. Преходът към новата тема може да се осъществи и с четенето и обсъждането на написаните от тях съчинения.

Изложение на урока (работна фаза):⁷⁶

Основните тези, които считам за необходимо да бъдат защитени в урока, са и основните точки в учебния план. Затова е добре урокът да започне с:

1. Основни понятия в квантовата физика

Редица процеси и явления в квантовата физика влизат в противоречие с традиционните физични закони и изобщо не се вписват в обичайните ни представи за реалността.⁷⁷ Те недвусмислено доказват, „че в природата съществува цял клас състояния, нямащи класически аналог, поради което не могат да бъдат описани и обяснени в рамките на класическата физика“⁷⁸. Това са т.нар. „сплетени състояния“. По такъв начин и всеки един обект, който взаимодейства със заобикалящата го среда, се намира в сплетено състояние с нея.⁷⁹ В хода на урока се въвеждат и други основни за понятийния апарат на квантовата физика термини, сред които са: процесите на „декохеренция“ и „рекохеренция“, също така „кубитите“ (квантовите битове) и т.н. Декохеренция имаме тогава, когато „(...) се „отделят“ различните части на това, което

⁷⁶ Тук, в работната фаза, при анализа на конкретната тема, съм посочил само основните тези, които реално се разглеждат в урока, като съм привел кратки цитати единствено от книгата на С. Доронин „Квантовата магия“, за да илюстрирам какво ме мотивира да включа тази тема като самостоятелна методична единица. В самия урок използвам много повече материали – както от различни печатни издания (книги и статии), така и от интернет пространството.

⁷⁷ Срв. Доронин, С. Пос. съч., с.29.

⁷⁸ Пак там, с.27.

⁷⁹ Пак там, с.31.

преди е било единно цяло”⁸⁰. Рекохеренцията на свой ред е противоположен на декохеренцията процес, при който сплитането на отделните части се увеличава, т.е. се наблюдава концентрация на отделните части.

2. Квантовите компютри и различията им с обикновените компютри

Създаването на квантови компютри от години вече не е нещо ново и непознато. В новинарските емисии твърде често се споменава за огромните оперативни възможности на т.нар. суперкомпютри. Още преди едно десетилетие С. Доронин отбелязва: „Сплитането е основен работен ракурс и в разработваните понастоящем квантови компютри. За разлика от обикновения компютър, чиито клетки памет могат да имат само две възможни значения (нула и единица) и съдържат класически бит информация, квантовият компютър използва квантовите битове – кубити (*quantum bits, qubits*)”⁸¹.

„Суперпозициите на състоянията на кубитите, наличието на комплексни амплитуди и фазови множители, дават възможност на квантовите компютри значително (експоненциално) да превишават възможностите на обикновените компютри.”⁸² Така дори 50-кубитен компютър може да побере в себе си информация, превъзхождаща по обем информацията, съхранявана във всички суперкомпютри.⁸³

3. Откритията в квантовата физика – ново виждане за чудесата в природата

Основният въпрос, на който е добре да получат отговор учениците по тази точка от урока, може да се формулира най-общо по следния начин: Възможни ли са чудеса в природата и свръхестествени способности на някои хора според теоретичните принципи и практическите резултати от многобройните научни експерименти, проведени досега в областта на квантовата физика? Въпросът е реторичен в същността си, тъй като отговорът според С. Доронин е повече от категоричен: „Наличието на т.нар. противоестествени състояния (от класическа гледна точка) в заобикалящия ни свят и тяхното обективно съществуване са потвърдени от физическите експерименти и този факт е пряко следствие от един от фундаменталните принципи в квантовата механика – принципа на суперпозицията на

⁸⁰ Доронин, С. Пос. съч., с.32.

⁸¹ Пак там, с.29.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там, с.282.

състоянията”⁸⁴. Доронин привежда пример за успешно осъществена квантова телепортация от екипа на професор А. Цайлингер.⁸⁵

Именно успешно осъществените физически експерименти водят до извода, че „квантовата теория съществено разшири пространството на възможните състояния, в които може да се намира една система и се оказа, че съществуват такива състояния на обектите, които от гледна точка на традиционните представи за реалността не се вписват в никакви рамки. Такива са нелокалните сплетени състояния, които за класическата физика са направо мистика. Оттук идват и различните опити да се ликвидира тази „мистика” и да се влезе обратно в сферата на традиционните представи за реалността”⁸⁶. Ето защо, според мен, е логично да си зададем въпроса случвали ли са се необикновени явления през вековете. Ако отговорът е да, то тогава защо описаните чудеса в Свещеното Писание, включително Христовото Възкресение, да не са възможни? Повече яснота по този въпрос ни дава следващата точка от методическото планиране на урока.

4. Изводи, свързани с откритията на квантовата физика

От казаното дотук е логично да стигнем до обобщението, че класическата физика с всичките и закони, изучавани в училище, може да се разглежда като частен случай на квантовата теория.⁸⁷ Следва и още един извод, че „(...) светът, който ни заобикаля изобщо не е физическата основа на реалността и освен него има нещо много по-обемно и всеобхватно, от което предметните тела на нашия традиционен свят само се генерират като проекция”⁸⁸. Следва и още един извод: само нашето човешко тяло като материален еквивалент на света, в който живеем, е подчинено на физическите закони, действащи на планетата Земя, но не и нашата безсмъртна душа. В кое ниво тя ще попадне – в ада или в Рая? Този неспиращ наш ламтеж към материалното, към властта и богатството и т.н. са само заблуда, защото след смъртта на тялото няма как да ги пренесем в другата реалност, за което Спасителят ни предупреждава: „не си събирайте съкровища на земята, дето ги яде молец и ръжда и дето крадци подкопават и крадат; но събирайте си съкровища на небето, дето ни молец, ни ръжда ги яде, и дето крадци не подкопават и не крадат” (Мат. 6:19-20).

⁸⁴ Доронин, С. Пос. съч., с.108.

⁸⁵ Проф. Антон Цайлингер е австрийски физик, пионер в областта на квантовата телепортация. Със своя екип от Виенския университет провежда редица успешни експерименти в тази област.

⁸⁶ Доронин, С. Пос. съч., с.98.

⁸⁷ Срв. пак там, с.138.

⁸⁸ Пак там, с.162.

Базирайки изводите си на реално проведени „физични експерименти”, по думите на С. Доронин, квантовата физика е в състояние да обясни редица от т. нар. „необясними” досега от природните науки явления. По такъв начин и чудесата, описани в Свещеното Писание, намират своето научно обяснение. Така например, библейският текст за сътворението се съгласува много добре с откритията на квантовата физика. В книга Битие четем как Бог сътворил кожени дрехи и облякъл първите хора: „И направи Господ Бог на Адама и на жена му кожени дрехи, с които ги облече” (Бит. 3:21). Според св. Йоан Дамаскин тези кожени дрехи символизират нашата груба плът, която едва след грехопадението е получила плътност.⁸⁹ Според Ст. Джоунс „в самото начало съществувал квантов свят на неопределеност („затворено сферично пространство-време с нулев радиус”), в който доминирали квантовите ефекти на гравитацията. Огромната му мощ се разредила с внезапна експлозия”.⁹⁰ В съответствие с теоретичните постановки, залегнали в квантовата теория, именно тук се осъществява процесът на декохеренция, след което хората получават сегашната си плътна форма на тялото. Така различните чудеса и необясними явления, за които четем в Библията, вече звучат по различен начин.

5. Ново разбиране за човешкото съзнание в светлината на квантовата физика

Квантовата физика по категоричен начин доказва, че „всичко е енергия”, т.е. енергията е напълно реална величина, определяща състоянието на всяка една система.⁹¹ Според С. Доронин всяка промяна в състоянието на дадена система, например всяка наша мисъл, всяко чувство или желание, в светлината на квантовата теория са свързани с промяна на нейната енергия, тъй като тя е функция от състоянието на системата и ако състоянието се промени, енергията също се променя.⁹² При което може да се направи извода, че „(...) психическото излъчване на енергия, което съпътства работата на съзнанието, наистина съществува под формата на различни сгъстени енергийни натрупвания. Това съвсем не е нещо духовно, което е само в мислите ни – това са обективни енергийни потоци в реалността, която ни заобикаля”⁹³. По такъв начин на човешкото съзнание вече се гледа като на съставна

⁸⁹ Срв. св. Йоан Дамаскин: *Точно изложение на правата вяра*, гл.1, кн. 3, с.78.

⁹⁰ Джоунс Ст., *Пос. съч.*, с.62.

⁹¹ Срв. Доронин, С. *Пос. съч.*, с.144.

⁹² Пак там, с.145.

⁹³ Пак там, с.152.

част от целокупния физически свят, като дейността му може да се опише посредством енергията, а оттук вече и да се съгласува с процесите, регулиращи разпределението на същата тази енергия.

В контекста на изложените от С. Доронин разсъждения идеята за безсмъртието на човешката душа приема нова научна обосновка, защото „по силата на квантовия преход след смъртта си ние отиваме в един друг свят, който става за нас не по-малко реален от сегашния, тъй като нашето ново „тяло” се състои от същите енергии, от които са и обектите около нас, т.е. процесът на декохеренция протича в нов енергиен диапазон”⁹⁴.

Енергиите, които съпътстват работата на съзнанието ни, са също реални, тъй като са резултат от процеса на декохеренция.⁹⁵ Ето защо според квантовата физика са напълно възможни различни светове с различна степен на квантовото сплитане и качествено различна енергия.⁹⁶ Така квантовата реалност може да бъде представена като система от различни нива, като всяко едно от тях е напълно отделна реалност.⁹⁷ От едно ниво не може да се влияе директно върху друго – енергиите на тези светове са различни. Ето защо тук може да има само косвено влияние посредством нелокалните квантови корелации.⁹⁸ Според С. Доронин „другите реалности не могат да бъдат наблюдавани от нашия предметен свят. Тези отвъдни реалности не му принадлежат и ние можем да съдим за тяхното обективно съществуване само от ефектите на квантовото сплитане и от „чудесата”, под формата на които отвъдните реалности се проявяват в нашия свят. Това са ефекти, които класическата физика не може да обясни и които имат свръхестествен произход от гледна точка на традиционните ни представи за околната действителност”⁹⁹. Така С. Доронин стига до извода, че квантовата физика посредством отдавна доказани необикновени за традиционните ни представи свойства на сплетените състояния е в състояние да даде отговор на въпросите за *безсмъртието на човешката душа* и за *достоверността на описаните в Свещеното Писание необикновени явления*, наричани от нас християните чудеса.

⁹⁴ Доронин, С. Пос. съч., с.51.

⁹⁵ Пак там, с.52.

⁹⁶ Тази възможност е в основата на т.нар. *М-теория*. Срв.:Хейш Б., Пос. съч., с.52.

⁹⁷ Срв. Доронин, С. Пос. съч., с.52.

⁹⁸ Пак там, с.144.

⁹⁹ Пак там, с.53.

От казаното следва, че само нашето тяло като материален еквивалент на света, в който живеем, е подчинено на традиционните физически закони, но не и безсмъртната ни душа. По думите на Бърнард Хейш е налице „един безпределен Интелект, (*Който – бел. моя*) подбира съвкупност от съгласувани идеи, които впоследствие се превръщат в природни закони на дадена вселена, в която може да възникне и да се развие живот”¹⁰⁰. Това, че именно Бог е Създателят на нашето съзнание е въвн от съмнение за всеки християнин, което разбиране е и в основата на въпроса за богоподобие.

Без да навлизам в дълбочината на проблема и без да правя исторически преглед на различните възгледи още от зората на християнството до наши дни, като преподавател по български език и литература аз се чувствам задължен да представя и гледната точка на старобългарския духовник, учен и писател – презвитер Йоан Екзарх. Той ни впечатлява с философските и богословските си познания и така се утвърждава сред най-ерудитаните учени на своето време.

В центъра на нравственобогословските виждания на презвитер Йоан Екзарх в „Шестоднев” стои въпросът за богоподобие, който е и изходна точка, и крайгълен камък на християнското учение за човека. В Свещеното Писание ясно е казано: „И сътвори Бог човека по Свой образ, по Божий образ го сътвори” (Бит. 1:27). От този текст започва да разгръща възгледите си и презвитер Йоан Екзарх, възхищавайки се на безграничните способности, мощта, възвишеността и величието на човека, който „със своята висока мисъл обхваща цялата земя и възлиза дори по-високо от небесата”¹⁰¹. Единствено човекът „с очите и с разума си се стреми към небето”¹⁰². Именно разумът, силата на мисълта, го отличава от всяко друго живо същество. Този факт предизвиква удивлението на презвитер Йоан Екзарх, който казва: „(...) като стигнах до човека, като че от учудване си изгубих ума и не мога да разбера как в едно толкова малко тяло може да има толкова голяма мисъл, която обхваща цялата земя и се издига над небесата”¹⁰³. Човек е сътворен „по Божий образ”, но едва когато Небесният Творец му вдъхва душа, го създава „по-достоеен от всичко друго, което бе

¹⁰⁰ Хейш, Б. Пос. съч., с.13.

¹⁰¹ Панчовски, Ив., Нравствените възгледи на старобългарските писатели. В: *Годишник на Духовната академия*, т.15, 1966, с.106.

¹⁰² Йоан Екзарх, *Шестоднев*, София, 1981, с.250

¹⁰³ Пак там, с.232.

създадено преди това”¹⁰⁴. Благодарение на душата си той „може да господства над други и над себе си”¹⁰⁵. И тук Йоан Екзарх влиза в полемика с онези, които изразяват съмнение как човек, макар и да „притежава разумна и мислеща душа”¹⁰⁶, може да бъде „образ и подобие Божие”¹⁰⁷, т.е. подобен на своя Създател, Който е „свръхестествено Същество, неразбираем и неизследван”¹⁰⁸. Достатъчно е, посочва презвитер Йоан Екзарх, всички те да приемат, че „душата на човека е вдъхновена от Твореца и смирено да изразят почит и искрена благодарност към Него: „Колко са велики делата Ти, Господи, всичко Си направил премъдро!”¹⁰⁹. След това уточнява, че когато Небесният Отец сътворява човека, „е искал да го създаде по-достоеен и по-велик от всичко друго”¹¹⁰.

По такъв начин, разсъждавайки върху боговдъхновената и безсмъртна човешка душа, презвитер Йоан Екзарх е убеден, че *съвършенството на човека е израз на Божията премъдрост*.

Още през 1905 година Айнщайн, когото не можем да причислим към представителите на квантовата физика, констатира факта, че материята може да се превръща в енергия и обратното – енергията в материя. От изразеното вече становище, че съзнанието работи посредством психическото излъчване на енергия, дори и тези, които търсят доказателства единствено на основата на класическата физика, няма как да пренебрегнат първия закон на термодинамиката, а именно, че в природата енергията нито изчезва, нито се губи, а само преминава от едно състояние в друго.

От гледна точка на богословието Творец и Източник на всяка енергия е Бог и чрез нея ние можем да се следем с Него в Царството Божие след тленната си смърт.

6. Човешкият мозък като първооснова на квантовия компютър

Включил съм тази точка в урочния план, защото въпросът за аналогията между човешкия мозък и компютъра е изключително любопитен за съвременните млади хора. Този въпрос може да започне с констатацията, че „нашата представа за традиционния материален свят може да се сравни с познаването на една единствена

¹⁰⁴ Йоан Екзарх, Пос. съч, с.233.

¹⁰⁵ Пак там, с.234.

¹⁰⁶ Пак там.

¹⁰⁷ Пак там.

¹⁰⁸ Пак там, с.234.

¹⁰⁹ Пак там, с.232.

¹¹⁰ Пак там, с.233.

програма в компютъра, в която се ориентираме сравнително добре. Но с нея можем да видим само един от резултатите на работата на този компютър – класическата реалност, да изучаваме само законите, които са валидни само за тази програма”¹¹¹. Квантовата физика, така да се каже, ни дава възможност да открием законите, валидни за всички възможни програми, както и функционирането на операционната система на нашия компютър.

Едно от достиженията на съвременната квантова физика е установяването на факта, че работата на човешкия мозък твърде много наподобява на тази на квантовия компютър.¹¹² В интернет пространството могат да се намерят материали по въпроса как програмирането на квантов компютър може да бъде извършено на базата на човешкото съзнание. Ето защо „в светлината на последните постижения на квантовата теория и в резултат на практическата работа по създаването на квантовия компютър всички тези магически постижения на човека не изглеждат толкова фантастични, в основата им лежи реалната физика на нелокалните квантови корелации”¹¹³. Физиката, която младите хора изучават в училище, не е способна да обясни както Христовото Възкресение, на което посвещавам отделен урок, така и антигравитационния ефект, когато Иисус Христос ходи по повърхността на водата: „И на четвърта стража през нощта отиде Иисус при тях, като ходеше по морето” (Мат. 14:25). Учениците Му са силно смутени от видяното, както би се смутил и всеки от нас, ако бе на тяхното място: „А учениците, като Го видяха да ходи по морето, смутиха се и казваха: това е привидение и от страх извикаха” (ст. 26). Ако традиционната физика няма научно обяснение за тези „противоестествени за здравия разум чудеса”, както твърдят атеистите, то квантовата физика има. Обяснението на квантовата физика е, че нашето съзнание със своето енергийно поле е в състояние да управлява разпределението на енергията и като създава допълнителна сила на енергия (градиент) в тялото си, човекът е вече способен да се придвижва в съответствие с посоката на този градиент и неговата векторна величина.¹¹⁴

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я

¹¹¹ Доронин, С., Пос. съч., с.195-196.

¹¹² Вж. повече: пак там, гл. 4.5, с.283-307.

¹¹³ Пак там, с. 306-307.

¹¹⁴ Пак там., с. 335-340.

В тази последна част от методическото планиране на урока на тема *Вярата в Бога и квантовата физика* учениците е важно да осъзнаят, че *всички разсъждения, които са чули в урока, са резултат от огромното количество експериментални и теоретични изследвания в сферата на квантовата физика*. От друга страна, те знаят, че големите и вдъхновяващи цели нямат материален характер и е необходимо да се замислят какво искат да постигнат в живота. Защото, от гледна точка на откритията на квантовата физика, земният път на човека вече може да се разглежда като кратък отрязък от дългия път, който очаква душата ни в Царството Божие. Но само от нас зависи къде точно ще е тя! Всеки човек греша, но и всеки може да се разкае и да приеме Бог в сърцето и душата си!

Научните открития на квантовата физика влизат в противоречие дори с „очевидното“ за традиционната физика твърдение, че материалният свят съществува извън нашето съзнание. Подобна мисъл звучи абсурдно от гледна точка на житейския ни опит, придобит чрез собствените ни сетива. Твърдението, че заобикалящите ни материални обекти могат да ни дадат цялото познание за света, не е нищо друго освен плод на грандоманията на традиционната физика, която след възхода си през XX век днес отстъпва от водещите си позиции, предавайки щафетата на квантовата физика. Това, че достиженията на квантовата физика не са някаква отвличена и неприложима в нашата реалност теория, както си мислят мнозина, говори фактът, че делът на откритията на квантовата физика в световната икономика още преди едно десетилетие бе над 30 %, като сред тях са и микрочиповете, микропроцесорите, лазерните устройства и т.н.

Приложение на новите знания:

На учениците се поставя задача да напишат есе по някой от разгледаните и дискутирани в урока въпроси, който най-много ги е заинтригувал.

Примерни теми:

- *Моята представа за един бъдещ свят, в който науката е изцяло в служба на хората*

- *Какви опасности крият новите технологии и как да се преизпазим от тях?*

- *Възможен ли е свят без войни и насилие?*

Приложението на новите знания е добре да продължи в началото на следващия урок, в който учениците да прочетат есеистичните си съчинения, след

което да последва обсъждането им и техните съученици да имат възможност да изразят впечатления си от прочетеното.

*Възможност за използване на
интерактивни средства в урока:*

И във втория урок от този първи дял учениците имат възможност да подготвят презентации, с които учителят предварително се запознава. Тези презентации могат да бъдат използвани както за въвеждането в конкретната тема (в мотивационната фаза), така и в самото изложение на урока (в неговата работна фаза) с цел учениците да бъдат улеснени при усвояването на новия учебен материал, който за повечето от тях е напълно непознат. Това обаче стимулира по-любопытните от тях да приемат предизвикателството и да подготвят интересни презентации и то напълно самостоятелно. Констатациите ми са резултат от личния ми преподавателски опит, включително и от учебната 2019-2020 година.

Въпроси и задачи за следващия урок

На учениците се поставя като задача да прочетат посочените от учителя текстове от Свещеното Писание, свързани с темата *Старият Завет. Основни библейски мотиви*, и да имат готовност да отговарят устно (на някои може и писмено) на следните въпроси:

- Какво означава наименованието и какво представлява по своята същност Библията? Защо е наречена „Книга на книгите” и е най-преиздаваната „книга” в цялата история на човечеството?
- Колко и кои са книгите, включени в Стария Завет, на какъв принцип са разделени?
- Кой е първият библейски автор и какви книги е написал той?
- Кои са основните мотиви в книга Битие?
- На какво се дължи широкият тематичен обхват на текстовете в Библията?
- Какви изводи можем да направим относно съдържанието на книгите в Свещеното Писание и по-конкретно в Стария Завет?
- Как се осъществява връзката между Стария и Новия Завет?

3. РЕЛИГИОЗНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ПРОВЕДЕНОТО ОБУЧЕНИЕ И ВЪЗПИТАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ТЕМАТА *ВЯРАТА В БОГА*

При преподаването на уроците от първия тематичен кръг, в които вярата в Бога се разглежда в контекста на съвременната наука, съм се ръководил от следните религиозно-педагогически и дидактически аспекти:

- Двата урока като методически единици са за нови знания и поради спецификата на конкретната тема съм се придържал към „корелационно-дидактичния принцип при избора на учебно съдържание”¹¹⁵. В неговата основа стои разбирането, че е „необходимо вярата да се разяснява в контекста на живота, а животът да се разбира в светлината на вярата”¹¹⁶.

- Осъществено е и изискването за все по-нарастващата необходимост в днешното демократично и плуралистично общество от „интеркултурен характер на обучението”.¹¹⁷ То трябва да бъде разбирано като *все по-тясно сътрудничество на отделните области на научното познание*, както и тяхното взаимодействие в учебно-възпитателния процес.

- В съответствие с още неоформените морално-етични критерии на учениците „корелационно-дидактичният принцип” има подчертано *нравствено-етична насоченост*, чрез която „(...) в развитието на учениците се налагат като критерии за хуманност основните общочовешки добродетели и се способства за изграждането на високо морално гражданско съзнание”¹¹⁸.

Придържайки се към посочения принцип „вярата да се разяснява в контекста на живота”, в *първия урок* на тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука* привеждам такива факти и доказателства, които да спомогнат за *възпитанието на учениците в духа на християнските нравствени добродетели*. Убеден съм, че в съвременното общество чрез корелацията вяра-наука благовестието най-добре може да достигне до сърцата на младите хора.

В началото бях изненадан от големия интерес, който учениците проявяват към тази тема. Истината е, че за младите хора това е нещо съвсем ново, различно от

¹¹⁵ Срв. Андонов, Религиозното обучение..., с.158-162.

¹¹⁶ Пак там, с.159.

¹¹⁷ Срв. Легкоступ, М. Методически аспекти на обучението по религия, В. Търново, 2013, с.25.

¹¹⁸ Пак там.

всичко, което са изучавали до този момент в училище. За първи път те се докосват до една съвсем непозната за тях област на научното познание – богословската, в която „материално” и „духовно” не са никакви антагонистични понятия. До този момент на тях им е често повтаряно как природата сама е създала цялата красота на земния свят, многообразието във флората и фауната и човека като разумно същество. Затова учениците са впечатлени, когато чуят, че от християнска гледна точка неживата природа е не само резултат на Божиата творческа намеса, но и благодарение на вложените от Законодателя закони следва своя естествен ход във времето.¹¹⁹

Нито една от поставените задачи няма да бъде реализирана, ако учениците не стигнат до убеждението, че науката не противоречи на вярата в Бога. Следователно не противоречи и на основните принципи на Христовото учение, още повече, че на самата вяра не трябва да се гледа като на някакво абстрактно понятие, а точно обратното, тя е свързана с личностното битие и съзнание на християнина, който я носи в дълбоко в сърцето си.

Държа да подчертая, че един от най-важните признаци на богословието като специфична област на човешкото познание и съставна част на религиозното образование е стремежът да се вникне в смисъла на Свещеното Писание. Това *херменевтично измерение* по своята същност си е също така тясно свързано с корелацията като „процес на интерпретация и посредничество, при който житейският опит и религиозната традиция взаимно се допитват (...) и вярата служи за обяснение на житейските въпроси”¹²⁰. Така всеки наш стремеж към познание, към достигане на истината, е и стремеж към богопознание, защото опознаваме още по-добре Божието творение.

Това, че всяка наука има свой понятиен апарат, своя научна терминология, не би трябвало да е пречка пред учениците и изобщо пред търсещите познание. Тук искам да подчертая, че *съчетаването на понятия и твърдения от различните области на научното познание в никакъв случай не трябва да затруднява възприятието на подрастващите*, ако съответната научна материя е поднесена в подходяща за възрастта форма. „Жером Брунер говори за спирала на обучението, т.е. принципа, при който едни и същи тематични области се обсъждат отново, но на съвсем друга когнитивна степен и се поставят на друго структурно ниво с други

¹¹⁹ Сръ .Шиваров, Н. Пос. съч., с.69.

¹²⁰ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.161.

структурни комплекси. Той поставя проблематичната хипотеза, че на всяко дете във всяка една степен на развитие може успешно да бъде преподаден всякакъв учебен материал в една интелектуално прилична форма.”¹²¹

По такъв начин двата урока от първия тематичен кръг се превръщат в добра основа за разсъждения, докато вярата в Бога не придобие вида на чиста и красива сграда, но не материална, а духовна. Тогава само тези, чиито души са също така чисти и красиви, защото са приели Бога, ще влязат в тази красива духовно сграда. Там те няма да изпитат нито глад, нито жажда, защото, както казва Спасителят: „Божият хляб е този, който слиза от небето и дава живот на света (...) Аз съм хлябът на живота, който дохожда при Мене, няма да огладнее и който вярва в Мене, няма да ожъдне никога” (Йоан. 6:33-35).

Не крия, че разчитам изключително много на *темата: Вярата в Бога и квантовата физика* да промени в мисленето на учениците така дълго насажданите им традиционни представи за света, който ни заобикаля. Потвърждение на тази хипотеза са проведените от Л. Виготски експериментални изследвания, въз основа на които той стига до извода, „*че научните понятия не се развиват като житейските, че ходът на тяхното развитие не повтаря пътищата на развитие на житейските понятия*“¹²².

В този урок *корелацията вяра-наука намира естествено продължение в откритията на квантовата физика. Квантовата физика ни отвежда към иновацията като образователен модел.* Тук е необходимо да уточня, че „(...) в нейния прагматичен смисъл иновацията представлява изменение на дадено съществуващо положение в определена област с нещо ново, което отговаря по-добре на новите потребности и изисквания”¹²³.

Учениците е добре да осъзнаят, че светът и животът не са плод на някаква изначална „сляпа” случайност, зад която стои не Творецът Създател, а всемогъщото „нищо”, сътворило един красив и хармоничен свят. От собствената си педагогическа практика констатирам, че след урока те си задават въпроса: дали „(...) предметността на заобикалящия ни свят, т.е. неговата твърдост, ли е изходното, първоначалното и неизменно състояние на реалността около нас, или е само едно от нивата на по-

¹²¹ Вж: Андонов, Б. Да се научим да мислим на езика на богословието. В: *Международен религиозно-педагогически симпозиум в България*, София, 2004, с.77.

¹²² Виготски, Л. .С., Мислене и реч, София, 1983, с.235.

¹²³ Бижков, Г. Реформаторска педагогика, София, 2001, с.211.

сложната квантова реалност”¹²⁴. Всичко това на свой ред ги подтиква да погледнат по нов начин на Бога и вярата в Него, на същността и смисъла на човешкия живот, на необятните възможности на човешкия дух и воля, но и на собствените си цели и стремежи.

Разсъждавайки върху източниците на светлина в космическото пространство от гледна точка на съвременните научни открития във физиката, проф. Николай Шиваров достига до извода, че „(...) библейските думи в техния контекст ни най-малко не противоречат на търсенията на физиците и космолозите”¹²⁵. И това е така, защото съвременните научни открити, включително и в областта на физиката и астрономията, предлагат нови и още по-големи възможности за проникване в библейския текст.¹²⁶ След което проф. Николай Шиваров допълва: „Новите научни теории за съществуването на други светове (...) са в унисон с широко застъпвани изяснения на библейския текст в древната Църква”¹²⁷.

Този втори урок трябва да *затвърди получените в предходния знания* и да ми даде възможност да ползвам богословието като специфична област на научното познание в следващите уроци. Самото научно познание цели да задоволи човешкия стремеж към достигането на истината във всяка една от различните научни области. Вярата пък е нашето желание да разберем и да следваме посланията на нашия Отец Създател към нас, за да се доближим до Него и да можем да се наречем Божи чедра. Този процес преминава през осъзнаването на греховете ни, очистването от тях и промяната. „Тъй като превърналото се в събитие Слово Божие не се разглежда като информативна истина, а като преобразяваща света реалност, религиозното възпитание и обучение не бива да протичат когнитивно”¹²⁸, т.е. вярата в Бога е необходимо да се осъществява непрестанно, цялостно и да навлиза в самото ежедневие на хората, включително и чрез научните технологии и практическите им приложения. А както вече бе посочено в методическото планиране на самия урок, редица от тях са резултат от достиженията именно в областта на квантовата теория.

От урока подрастващите научават, че квантовата физика, опирайки се на многобройни научни изследвания, по категоричен начин *доказва*, че „всичко е

¹²⁴ Доронин, С. Пос. съч., с.57.

¹²⁵ Шиваров, Н. Пос. съч., с.35.

¹²⁶ Пак там.

¹²⁷ Шиваров, Н. Пос. съч., с.40.

¹²⁸ Вж.: Грос, Б., Кьонинг, Кл., Андонов, Б. Религиозна педагогика, София, 2003, с.19.

енергия и че енергията е основна величина, която определя състоянието на една система”¹²⁹.

Още в средата на XIX век енергията се свързва с взаимодействието, което упражняват гравитационните и електродинамичните сили. Тя е същевременно и „релационно понятие, свързано с описанието на движението, промяната и взаимодействието на физическите обекти като цяло”¹³⁰. Трябва да се знае, че всички енергии във Вселената, включително и тези, до които човешкото познание все още не е достигнало, са изразители на висшата Енергия и в този смисъл са енергии на Бога. По такъв начин и сътворението на безкрайната Вселена, включително и на човека, е също израз на Божията воля и енергия. Твърдението, че човек е създаден по образ и подобие на Бога (Срв. Бит.1:27), на свой ред е и основополагащ антропологичен догмат, способен на свой ред да даде отговор на редица екзистенциални въпроси, вълнуващи съвременния млад човек.

От друга страна, преходът от Нютоновата (наречена още класическа) физика (механика) към квантовата е със значение на нов, революционен момент в развитието на самата физика като наука. Това се дължи на т.нар. „корпусколярно-вълнов дуализъм”, т.е. на способността на квантовите обекти да се проявяват едновременно като частици и вълни.¹³¹

Когато учениците ми зададат въпроса как така Иисус Христос е едновременно Бог и Човек, им привеждам като пример корпусколярно-вълновия дуализъм и допълвам, че редица изводи, до които достигат учените в квантовата физика, противоречат на класическия тип познание, още повече, че и нашето възприятие далеч не отразяват онова, което съществува в действителност.¹³² На същите позиции е и професорът по богословие Христос Янарас, според когото „(...) езикът на съвременната квантова физика предполага един нов начин за осмисляне на това какво е реално и съществуващо”¹³³. Нещата стават още по интересни и от факта, че човешкото съзнание играе основополагаща роля в проявлението на квантовите

¹²⁹ Доронин, С. Пос. съч., с.144.

¹³⁰ Танев, С. Византийското богословие и физиката. Поглед върху разбирането на същността, енергията и познанието, с.7.

¹³¹ Вж. по-подробно: Б. Хейш, Б. Пос. съч., с.71-75.

¹³² Срв. Доронин, С. Пос. съч., с.167.

¹³³ Танев, С. Пос. съч., с.12.

обекти като частици или като вълни на микроравнище в зависимост от конкретната експериментална обстановка.¹³⁴

Като заключение ще подчертая, че след проведените два уводни урока, свързани с вярата в Бога в контекста на съвременната наука, от собствената си преподавателска практика съм се убедил, че учениците започват да проявят по-голям интерес и към уроците, посветени на конкретното изучаване на Свещеното Писание, в които то се разглежда съгласно учебните програми на Министерството на образованието и науката. Този интерес продължава и при изучаваните от тях произведения от старобългарската литература, като младите хора непрекъснато задават въпроси и се опитват да свържат получената вече информация с новите знания. Всичко това ми носи удовлетворение и увереност, че съм поел в правилна посока. Защото съм убеден, че няма време за губене, настанало е, както се казва, „време разделно“. Ако обществото час по-скоро не осъзнае необходимостта от възпитание на подрастващите в духа на християнските принципи и нравствени добродетели, то и последствията ще бъдат ужасяващи, както Божият Син ни предупреждава: „(...) и понеже беззаконието ще се умножи, у мнозина ще изстине любовта, а който претърпи докрай, той ще бъде спасен“ (Мат. 24:12-13).

¹³⁴ Вж. по-подробно: Б. Хейш, Б. Пос. съч., с.71-75.

ВТОРА ГЛАВА: РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ ПО ТЕМАТА БИБЛИЯТА – СТАР ЗАВЕТ И НОВ ЗАВЕТ

А това е написано, за да повярвате, че Иисус е Христос, Син Божий, и като вярвате, да имате живот в Негово име. (Йоан. 20:31)

1. БИБЛИЯТА (СТАР ЗАВЕТ И НОВ ЗАВЕТ) И ОБУЧЕНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ В ХРИСТИЯНСКИТЕ НРАВСТВЕНИ ДОБРОДЕТЕЛИ В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА ГИМНАЗИАЛНАТА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ

Втората тема, с която започва преподаването на Священото Писание по същество, е формулирана най-общо като *Библията – Стар Завет и Нов Завет* и има отношение към учебния план по предмета български език и литература за осми клас. Според учебните програми учениците се запознават последователно със същността и основното съдържание на книгите от Стария Завет, с библейските сюжети за сътворението, грехопадението и братоубийството, с историята на пророк Мойсей и извеждането на еврейския народ от египетски плен, включително и Десетте Божии заповеди. От Новия Завет учениците четат текстове от Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан и разсъждават върху тях. Затова е важно да разберат, че „(...) Библията е универсална книга, защото текстовете са и предназначени за хора от различни слоеве на обществото и с различна образованост”¹³⁵. За конкретната реализация на поставените цели включвам два допълнителни урока, в които разглеждам историята на Йосиф и неговите братя ¹³⁶ и Христовото Възкресение.

Първият урок от тази втора част е на тема: Съдържание на Стария Завет. Основни библейски мотиви и има следните задачи:

- Затвърждаване и разширяване на получените знания

С този урок учениците в осми клас започват изучаването на конкретни текстове от Библията, които те трябва да прочетат и да разсъждават върху тях. Затова една от основните задачи на урока е затвърждаване и разширяване на познанията им,

¹³⁵ Шиваров, Н. Херменевтика на Стария Завет, София, 2003, с.39.

¹³⁶ *Историята на Йосиф и неговите братя* бе задължителна тема по предмета български език и литература според старото учебно съдържание (преди 2017 година).

придобити в прогимназиалната степен на образование, за Свещеното Писание и за християнството като водеща в света религия.

- Развитие на четивната грамотност

На практика тук също може да бъде приложено херменевтичното измерение при изучаването на библейските текстове. На младите хора се дава възможност, четейки различни текстове, разсъждавайки върху тях и влизайки в ролята на изследователи, сами да стигнат до познания, които да могат след това и успешно да приложат на практика в живота. За целта е необходимо „(...) да бъде извлечено от текста онова, което е универсално”¹³⁷, защото самата универсалност на библейските текстове създава именно такава благоприятна възможност. Актуалността на проблематиката на свой ред ги стимулира към творческа изява. Най-напред учениците се запознават с наименованията на Библията и с делението на книгите в нея. Те трябва да разберат още, че „(...) Свещените книги както на Вехтия, тъй и на Новия Завет, имат безспорно особения признак на боговдъхновени писания, т.е. те са се появили в първоначалната си форма при особеното въздействие на Дух Светий върху напълно съзнателния и свободен човешки дух на богоизбрани мъже, които са ни съобщили записани от тях истини и познания, необходими за нашето духовно просвещение и религиозно и нравствено усъвършенстване”¹³⁸. Следва изводът, че от съдържанието на книгите от Стария Завет можем да стигнем и до заключението, че авторите са били хора, изпълнени със силна вяра и притежаващи способността да ни предадат словото Божие. Така те са вдъхновени от Светия Дух при написването на тези книги и в този смисъл могат да се определят като богоизбрани.¹³⁹

- Нравствена промяна на личността

Добре е още в първия урок, в който акцентът е поставен върху Стария Завет, на младите хора да се даде възможност да се запознаят с някои от текстовете в книгите Битие, Изход и Царства, което е в съответствие и с учебния план по български език и литература, където изучаването на Свещеното Писание е в осми клас. По такъв начин учениците разсъждават последователно първо върху библейските текстове за Сътворението, грехопадението и братоубийството, както и върху свързаните с тях непреходни морални-етични ценности.

¹³⁷ Шиваров, Н. Херменевтика на... , с.55.

¹³⁸ Марковски, Ив. Въведение въ Св. Писание на Вехтия заветъ”, Част I, Общо въведение, София, 1932, с.14.

¹³⁹ Срв. Марковски, Ив. Частно въведение въ Св. Писание на Вехтия заветъ, София, 1957, с.331-332.

Важно е също така учениците да разберат, че *Бог е сътворил човека с много любов, затова иска и от всички нас да изпълним живота си с любов и да даряваме любов*, което послание откриваме в евангелското слово на Богочовека Иисус Христос. Те осъзнават, че образът Божи е във всеки човек,¹⁴⁰ както и че богоподобие не е във външната прилика с Бога, защото „(...) образът Божи е в духовната природа на човека, в духовните му способности”¹⁴¹. Според учения богослов Ориген подобие Божие означава човек да се стреми към съвършенство.¹⁴² На същото мнение е и Ян Амос Коменски, считан за родоначалник на съвременната педагогика: „Нашите училища ще бъдат следователно християнски само когато ни правят колкото се може повече подобни на Христа”¹⁴³. Та нали нашият Отец ни е създал разумни и мислещи същества, които единствено от всички живи твари на земята са способни да достигнат до познание за Бога и осмислят живота си в съответствие със заръките, които Той ни е дал чрез евангелското слово на Сина Божий.

- Свързване на знанията от първите два урока, в които вярата в Бога се разглежда в контекста на съвременната наука, с новия учебен материал.

Учениците вече знаят от предходните уроци, че „без Бог, без Неговата творческа воля светът нито би могъл да възникне, нито да съществува”¹⁴⁴. Ето защо и всички природни закони, както и самата природа в своята целокупност, са творение на Бога, на Твореца.

В този урок подрастващите получават *отговор и на въпросите*:

- Какво означава думата „канон” и защо книгите в Стария Завет са канонични?

- Защо книгите в Стария Завет са свещени както за евреите, така и за християните?

- Кога, как и от кого са написани тези книги и какви сведения ни дават?

По-късно родоначалникът на Българското възраждане – Отец Паисий – в първия предговор към „История славянобългарска”, наречен „Ползата от историята”, разсъждавайки върху волята Божия, ще напише: „Понякога ни се струва, като че Бог не се грижи за нас, като че ни е пренебрегнал с безкрайна забрава, но не е така. Може

¹⁴⁰ Срв. Шиваров, Н. Вечното в двата библейски завета, В. Търново, 1993, с.77.

¹⁴¹ Пак там.

¹⁴² Пак там, с. 78.

¹⁴³ Ян Амос Коменски. Велика дидактика, изд. на БАН, София, 1957, с.95.

¹⁴⁴ Флоровски, Г. прот. Философия и богословие, София, 2012, с.59.

в летописите и историите на евреите да се узнае как много пъти ги предаваше в плен и запустение и как пак ги събираше и закрепваше в тяхното царство, както и сега се вижда от упадъка на източното гръцко и българско царство”¹⁴⁵. Пророчески звучат тези думи на Светогорския монах, който иска да вдъхне вяра и да повдигне самочувствието на българите, които не трябва да се отчайват, че са поробени. Бог подлага на изпитание хората и народите, но ако те не се откажат от Него и той няма да се откаже от чадата си. Но какви ще са последствията, ако не спазваме Божиите заръки, Иисус Христос ни предупреждава: „(...) и понеже беззаконието ще се умножи, у мнозина ще изстине любовта, а който претърпи докрай, той ще бъде спасен”. (Мат. 24:12-13). И упреква фарисеите, които разединяват народа, като се опитват да хвърлят върху Него несправедливи обвинения: „(...) всяко царство, разделено на части една против друга, запустява и всеки град или дом, разделен на части една против друга, няма да устои” (гл. 12:25). Така една от най-важните задачи в урока е учениците, като четат откъси от книгата Царства, *да научат за превратните моменти от историята на еврейския народ*. Получените знания ще им помогнат да разберат, че всичките беди, които сполетяват еврейския народ, винаги са предхождани от липса на единство и отслабване на вярата на народа в Бога. Тази закономерност безспорно навежда и до редица размисли върху нашата съвременност, до които подрастващите сами могат да стигнат.

В *историята на Йосиф и неговите братя*, която е предмет на изучаване във *втория урок* от този тематичен кръг, който също е урок за нови знания, основните задачи са следните:

- *Усвояване на нови знания*

Учениците трябва да разберат, че това е цялостен разказ, съставен от логически свързани части, които могат да съществуват и самостоятелно, но ги обединява изпълнената с нравствени добродетели личност на Йосиф. За тях тази история звучи като красива приказка, но всъщност *тя притежава огромна научна и познавателна стойност* както от богословски и морално-етичен, така и от исторически и художествен смисъл. От нея те научават за устройството на робовладелческото общество, за живота на еврейския народ, за неговите обичаи и

¹⁴⁵ Паисий Хилендарски. Славянобългарска история, София, 1979, с.34.

традиции, за силната му вяра в Бога и желание да се постигне върховенството на истината и справедливостта.

- Нравствено-етична промяна на личността

Акцентът в този урок е добре да бъде поставен върху *моралните добродетели на Йосиф*, на това как добротата, честността, смиреността, стремежът да вървиш по правия път, вярата и отдадеността на Божията премъдрост са онези нравствени качества, които човек трябва да се стреми да формира в своя характер, за да бъде истински щастлив. Това е история, която трябва да ни накара добре да осмислим и собствените си действия при взаимоотношенията ни с близките, с приятелите, познатите и непознатите. Учи ни да се отнасяме с другите така, както искаме те да се отнасят с нас, както и Иисус Христос е поучавал Своите ученици, учи и всички нас, които сме се нарекли християни: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, същото правете и вие тям” (Мат. 7:12). Подрастващите е добре да разберат, че само ако спазват това толкова важно за нас послание на Спасителя, не само ще се предпазят от неприятности в редица житейски ситуации, в които неминуемо ще попаднат в бъдеще, но и ще могат с достойнство да се нарекат християни.

Историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди са в основата на втората книга от Стария Завет, наречена Изход. Тук основните задачи са следните:

- Усвояване на нови знания

По-важните акценти, които считам за необходимо да поставя в началото на урока, са свързани с личността на пророк Мойсей и духовното му общуване с Бога. Учениците научават: как пророк Мойсей бива избран от Господ за духовен водач на евреите и какви качества притежава; как е отгледан като принц в двореца от дъщерята на фараона, поради което е можел да стане високопоставен египетски държавник, но вместо това повежда своя народ към спасение, към Обетованата земя, Ханаан, като в продължение на 40 години води сънародниците си през Синайската пустиня.

Следващите основни акценти в урока са свързани със смисъла и значението на Десетте Божии заповеди. Те ни учат, че вярата в Бога не бива да бъде заменяна с фалшиви ценности и кумири, както са направили онези сънародници на пророк Мойсей, когато са изработили от накитите си „златния телец” (срв. Изх. гл.32). Те

също така ни учат да почитаме както нашия Господ Бог, като Му отдаваме необходимото уважение, така и всеки човек като Божие създание.

- Нравствено-етична промяна на личността

Като разсъждават върху Десетте Божии заповеди, учениците е добре да разберат, че убийството, кражбата на държавно, частно или лично имущество, както и лъжесвидетелството се третира като престъпления и там, където има добри закони и законодателната система работи, се наказват строго. Тук е важно също подрастващите да осъзнаят, че кражбата, наречена плагиатство, са всички случаи на отнемане на интелектуална собственост, включително и преписването по време на изпит. Що се отнася до непочитанието на родителите, които са ти дали живот, които са те отгледали и възпитали, както и прелюбодействието, което почти винаги е съпроводено с лъжи и изневяра спрямо човека, който те обича и който най-често е родител на децата ти, то във всички тези случаи, ако не е извършена някаква форма на принуда и на насилие спрямо личността, санкциите биват по-скоро морални. Но както Иисус Христос ни учи, ще дойде ден, когато всеки един от нас ще се изправи не само пред собствената си съвест, но и пред Божия съд, където трябва да сме сигурни, че присъдата ще бъде според делата ни. Ето защо няма нищо по-важно от това да запазим сърцата си чисти, както ни поучава и Божият Син: „(...) от сърцето излизат зли мисли, убийства, прелюбодеяния, блудства, кражби, лъжесвидетелства, хули” (Мат. 15:19).

В четвъртия урок от втория тематичен кръг според учебния план на Министерството на науката и образованието е регламентирано изучаването на Библията да продължи с *Новия Завет*, по-конкретно с *Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*. Естеството на темата го превръща не само в урок за нови знания, но и основополагащ за формирането на християнските морални ценности на подрастващите, затова и основните задачи, които си поставям в него, са:

- Усвояване на нови знания

В пети клас учениците са изучавали Библията като част от вярата на хората в контекста на различните световни религии. Липсата на задълбочени познания изисква те да се запознаят, макар и накратко, със същността и съдържанието на 27-те книги от Новия Завет. Така ще разберат защо четирите Евангелия са неговата основна част, какви са останалите новозаветни книги, какво научаваме от тях. И още защо са

канонични за всички християни, тъй като има и неканонични, например апокрифите и богомилската книжнина. Изясняването на същността на „канона“ като основно понятие дава възможност на учениците да разберат някои важни въпроси, които често възникват при четенето и дискутирането на библейските текстове, а впоследствие и на произведенията от старобългарската литература.

За младите хора е важно да осъзнаят и защо нито един от евангелистите не си е поставил за задача да напише биография на Иисус Христос, а *акцентът е върху учението Му*. Те научават, че чрез това учение Бог сключва Новия Завет с човечеството и по такъв начин Иисус Христос завършва Стария Завет и поставя началото на Новия. От изключителна важност за обучението на подрастващите е да прочетат текстовете от Евангелията и да се запознаят с основни моменти от учението и делата на Иисус Христос. В урока се изясняват и същностните различия между първите три Евангелия, наречени синоптични, и четвъртото – Евангелието според св. ап. ев. Йоан.

- Нравствено-етична промяна на личността

Младите хора е добре да осъзнаят, че пътят, който води към спасението на душата, минава през промяната в начина ни на мислене. От Евангелието според св. ап. ев. Йоан учениците научават и коя е мярката за добродетелност, изложена в учението на Иисус Христос. Те трябва да разберат, че, за да достигне Словото Божие до умовете, а впоследствие и до сърцата и душите им, е необходимо не само да са прочели някои от основните за същността на Христовото учение текстове от Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан, но и да са вникнали в техния смисъл, за да разберат посланията, които те носят. В противен случай за тях ще важат словата, изречени от пророк Исаия: „Тези люде ослепиха очите си и вкамениха сърцата си, та с очи да не видят и със сърца да не разумеят“ (Йоан. 12:40).

Ролята на преподавателя в този урок е от огромно значение, като отговорността му за възпитанието на младите хора в духа на християнските нравствени добродетели нараства неимоверно.

В самата формулировка на темата от петия урок: *Възкресението на Христос – крайъгълен камък на вярата в Бога* – се съдържа и отговорът на въпроса защо е нужно да разглеждаме в отделен урок Христовото Възкресение и какви са основните му задачи. А те са:

Думите, които Иисус Христос изрича: „Тома, ти повярва, защото Ме видя, блажени, които не са Ме видели и са повярвали” (Йоан. 20:29), когато неговият ученик св. ап. Тома иска сам да се увери във Възкресението Му, като сложи пръст в раните Му, всъщност са адресирани към нас. Отправени са към всеки, който счита себе си за християнин и вижда в Христовото учение пътя към собственото си спасение.

Атеистите макар и с неохота признават, че Иисус Христос е „историческа личност” и наистина е живял и проповядвал едно ново учение, че първите християни са били преследвани, бити, измъчвани, убивани жестоко, но са умирали с вярата си в Иисус Христос и в истинността на Неговото учение – факт, който стои и в основата на успеха на раннохристиянската Църква. Когато обаче стане дума за Христовото Възкресение, те отричат подобна възможност с твърдението, че „от научна гледна точка” това е невъзможно, понеже то противоречи на „природните закони”. В същото време се подиграват на всеки, който твърди, че вярва в истинността му. Ето защо *една от задачите на този урок е да опровергае подобно отношение, което се крепи най-вече на тенденциозното изопачаване на засвидетелстваните в Свещеното Писание текстове*, което днес се изразява във всевъзможни „научнообразни” теории.

- *Свързване на знанията в новия урок с темата за вярата в Бога в контекста на съвременната наука*, която бе разгледана в първите два урока.

От урока, в който вярата в Бога се поставя в контекста на най-новите научни достижения в областта на квантовата физика, вече стана ясно, че „като пренебрегва квантовите корелации, класическата физика до голяма степен ограничава своите възможности за описание на физическата реалност, защото я свежда до една безкрайно малка част от цялата съвкупна квантова реалност. Оттук идва и неспособността на класическата физика да опише толкова много свръхестествени явления”¹⁴⁶. Този извод в пълна сила важи и за Христовото Възкресение, а добре е учениците сами да стигнат до него в процеса на разсъжденията си, тъй като те вече имат необходимите познания от урока *Вярата в Бога и квантовата физика*.

За хората с ограничено мислене цикличността е единствената и най-важна характеристика за истинността на едно явление, като за тях възможността то да бъде

¹⁴⁶ Доронин, С. Пос. съч., с.57.

обяснено, е да не противоречи на традиционните закони, които те почитат. По такъв начин всеки, който твърди нещо различно, трябва да бъде „изгорен на кладата” на атеизма. Същите тези хора съзнателно пренебрегват огромните „бели полета” на познанието и възможността от уникални, неповтарящи се и нециклични явления в обективната за нас реалност, чиято възможност квантовата физика чрез своите открития не само допуска, но е и в състояние да обясни. Обладани от яростното желание да отрекат очевидното, атеистите често стигат до някоя от теориите, отричащи Възкресението.¹⁴⁷

Ето защо считам за необходимо в този урок част *от тези псевдонаучни теории да бъдат разгледани, за да може учениците сами да се убедят в тяхната несъстоятелност*. След това е добре да се приведат факти, доказващи истинността на евангелските текстове относно Христовото Възкресение. Логично е подрастващите да очакват фактологическите доказателства да се извлекат или от Свещеното Писание, или от някакви артефакти, намерени при археологическите разкопки. Те с учудване приемат, че най-убедителните доказателства за достоверността на Възкресението на Иисус Христос далеч не са пряко свързани с археологията, когато се касае за събития, случили се преди повече от две хилядолетия. Това е така, защото е твърде лесно да се оспори автентичността на един артефакт, когато срещу теб е някой предубеден и яростен отрицател на Христовата вяра, който поддържа противното становище независимо какви аргументи му се привеждат. Колкото и нови археологически открития да ни отвеждат към тези толкова отдалечени от нашата съвременност времена, винаги ще се намерят „специалисти”, които да ни убеждават с писанията и интервютата си в медиите колко дискуссионно е всяко откритие.

Учениците е важно да разберат, че има *факти, които не могат да бъдат оспорени от атеистите*. Такъв подход винаги е давал добри резултати, защото разпалва любопитството у младите хора и с лека помощ от страна на преподавателя те сами стигат до съответните изводи. Приведените доказателства за Христовото Възкресение са не по-малко въздействащи и убедителни, понеже са не по-малко исторически достоверни както написаното в евангелските текстове и намерените при археологическите разкопки артефакти. Те се съдържат и в евангелските текстове, както и самият св. ап. ев. Йоан свидетелства: „А това е написано, за да повярвате, че

¹⁴⁷ Вж.: конкретната тема – *Възкресението на Христос – крайгълен камък на вярата в Бога*, с.121-122.

Иисус е Христос, Син Божий, и като вярвате, да имате живот в Негово име” (Йоан. 20:31).

- Нравствено-етична промяна на личността

Основният ми стремеж е, когато приемат факта на Христовото Възкресение, учениците да осъзнаят и защо то има толкова важно значение в живота на християните и защо е необходимо да спазват посланията, съдържащи се в учението на Спасителя. Така *този урок придобива и своеобразен обобщаващ характер*, защото притежава огромен нравствено-етичен заряд и допринася за постепенното изграждане на младите хора като морално извисени личности, от каквито нашето общество изпитва все по-нарастваща нужда.

Дискусията, с която считам за необходимо да завършва изучаването на Свещеното Писание, може да се възприеме и като *обобщение на изученото в предходните уроци*, като не е задължително да бъде обособена в самостоятелна методическа единица. Тъй като по принцип една дискусия „(...) служи за изясняване на становища и аргументи”¹⁴⁸, всеки преподавател може сам да реши какви въпроси да включи, за да засили интереса на младите хора върху някоя конкретна тема. Разбира се, твърде често се случва самите ученици да предизвикат дискусия в хода на урока и тук е изключително важно учителят да не се подвежда по емоциите на учениците си. Той трябва да прецени дали е възможно да спомогне за разрешаването и със знанията си, или пък да постави възникналия въпрос (респ. въпроси) за самостоятелна подготовка и младите хора, влизайки в ролята на изследователи, сами да достигнат до познания, които след това успешно да приложат на практика в живота.

Недостатък на всяка една дискусия е, че отнема твърде много време, ето защо е възможно тя да се проведе и като самостоятелна методическа единица в рамките на два часа (блок часове). Но затова е необходимо или преподавателят предварително да реструктурира учебния материал, или чрез поставените въпроси и задачи, предизвиквайки интереса на учениците, да я проведе под формата на извънкласни занимания, напълно доброволно, разбира се. Аз лично бих препоръчал тя *да се проведе в извънучебно време сред природата*, като с подходящи въпроси

¹⁴⁸ Б. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.208.

предварително да бъде предизвикан интересът на младите хора. Всички тези разсъждения обаче не означават, че преподавателят не трябва да е готов във всеки един момент в процеса на провеждането на конкретния урок да отговори на въпрос, който вълнува учениците.

От личен опит съм се убедил, че *съвременният млад човек има крещяща нужда от истинско и пълноценно общуване*, в което да получи искрен и навременен отговор по всеки вълнуващ го въпрос. Някой би попитал как така във века на неограничените възможности за общуване е възможно да има „глад“ за общуване. Отговорът на този въпрос лично аз намирам в твърдението на преподавателя по богословие, свещеникът доц. Иван Иванов: „Съвременните информационни технологии предлагат различни форми на общуване, които, от една страна, дават възможност на хората да се чувстват по-близки и информирани, но от друга – духовно ги „оголват“. Осъществява се само едно повърхностно и непълно общуване, един изкуствен диалог, който не е част от живото общуване и оказва негативни последици върху личността”¹⁴⁹.

В тази дискусия съм включил някои от най-често задаваните към мен въпроси при изучаването на Библията в часовете по български език и литература. Сред тях са:

- в какво се изразява същността на Иисус Христос като Богочовек;
- какво влияние оказва християнството върху развитието на човечеството от културен и исторически аспект;
- защо днес на нашата планета Земя се вършат толкова много престъпления, като не малка част от тях са от религиозни подбуди и защо Бог не се намеси и спре самоунищожението ни;
- защо някои Божии служители вършат престъпления и измами, чрез които още повече отслабват вярата в Бога на колебаещите се;
- защо има толкова много болни хора на земята, не е ли наивно да смятаме, че вярата може да лекува т. нар. „нелечими“ заболявания;
- защо по време на тоталитарното комунистическо управление вярата в Бога бе отречена, а християните бяха преследвани, ако публично я изразят. Вярно ли е, че

¹⁴⁹ Иванов, Ив., презв. Евхаристията – спасителен диалог..., с.8.

учениците не са били допускани да влизат в църква по време на големите християнски празници като Коледа, Цветница и Великден;

- защо непрекъснато слушаме по новините и почти ежедневно гледаме репортажи по телевизията за природни бедствия, които причиняват смъртта на много невинни хора, сред които и деца – това по Божия воля ли е, Бог не може ли да ни предпази, или пък не иска;

- защо и днес се вършат много престъпления, като толкова престъпници остават ненаказани, а в същото време невинни хора се осъждат несправедливо вследствие на съдебни грешки и кой е виновен за това;

- ще прости ли Бог греховете на един престъпник, ако да, означава ли това, че всеки от нас може да върши всякакви престъпления и в един момент да реши да спре и тогава ще му бъде простено;

- мързелът грях ли е, или е просто невинна човешка слабост;

- какво поражда насилието и агресията в училище, „ако някой ни предизвика, удари, обвини несправедливо, как да реагираме, защото, ако си премълчим и не отговорим по подобаващ начин на насилника, всички ще ни се подиграват и ще ни считат за страхливци”;

- какъв пример дават т. нар. „медийни звезди” на младите хора със своето поведение и с какво да им подражават те, а с какво – не;

- отживелица ли е днес брачният съюз, защо е толкова модерно в наше време „съвместното съжителство”. Защо все повече пада възрастта на започващите активен сексуален живот, има ли последствия това;

- съществуват ли професии, които влизат в конфликт с християнските принципи, с вярата в Бога, както някои смятат днес, визирайки природонаучната област;

- какво означава да си добър християнин в днешно време.

Това са само част от въпросите, които най-често ми задават учениците в часовете по български език и литература, предвидени за изучаването на Библията според утвърдените учебни планове и програми от Министерството на образованието и науката. Не считам за необходимо да обособя в отделни точки целите и задачите на тази дискусия, защото отговорът на всеки зададен въпрос цели едновременно: *да обогати научните познания на учениците и да ги възпита в духа на християнската морално-етична ценностна система*, формирайки в тях християнски нравствени

добродетели. Именно това възпитание е истинската голяма цел, заслужаваща си всяко положено усилие. Защото, когато човек приеме Бог от цялата си душа, съм дълбоко убеден, че ще изпита чувство на гордост от този си избор и истината ще изгрее за него като светлината на утрото след дългата нощ на мрака. „Защото всякой, който прави зло, мрази светлината и не отива към светлината, за да не бъдат изобличени делата му, защото са лоши. А тоя, който постъпва по истината, отива към светлината, за да станат делата му явни, понеже са по Бога извършени.” (Йоан. 3:20-21)

Чрез конкретната реализация на уроците, включени в тази втора част, си поставявам и редица задачи от възпитателно естество:

- Възпитание на младите хора в духа на християнските добродетели

От личен опит съм се убедил, че редица *текстове от Стария Завет имат възпитателна стойност за подрастващите, защото могат да ги научат на смирение и много мъдрост.*

В *първия урок* на тема: *Съдържание на Стария Завет. Основни библейски мотиви* учениците е добре да разберат колко е важно да се стремят душите и сърцата им да останат чисти, да не се поддават на гордостта, завистта и омразата, на различните изкушения, имащи негативни последици за живота и здравето им.

Историята на Йосиф и неговите братя също притежава морално-етична стойност, тя *възпитава младите хора в толкова важни за обществото ни характерологични черти като благородство, доброта, честност, искреност, всеотдайност, уважение към близките.* Необходимо е още учениците сами да стигнат до изводи, които да им бъдат полезни в редица критични житейски ситуации, в които ще попаднат неминуемо в бъдеще. В днешно време, когато медиите ни заливат с толкова много и различни случаи на престъпност и насилие, изпълнената с добродетели нравствена личност на Йосиф трябва да е пример в живота им.

Учениците е добре да осъзнаят, че ако причинят зло на някого, това няма как да остане безнаказано, че отмъщението за стореното зло също не е решение, тъй като „всяко насилие поражда ново насилие”. Докато не се намери някой добър, вярващ, благороден и незлоблив човек, който да прекъсне тази верига на злото, както прави и Йосиф, като не отмъщава на братята си, че са искали да го убият и са го продали в робство, а им прощава. Забележителното е, че го прави искрено и с дълбокото убеждение, че е постъпил правилно, че това е вярното решение. Под формата на игра

учениците могат да бъдат подтикнати да възпроизведат ситуация, при която биха се изправили очи в очи с някого, който им е причинил страдание, болка или ги е обвинил несправедливо за нещо, което не са сторили, и без да го обиждат или нагрубават, биха му простили. Учителят трябва да им обясни, че да простиш, означава да проявиш сила на характера, а не слабост, както си мислят „нищите духом“, защото точно на това ни учи и Иисус Христос: „Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят, за да бъдете синове на вашия Отец Небесен, защото Той оставя Своего слънце да грее над лоши и добри и праща дъжд на праведни и неправедни” (Мат. 5:44-45).

- Възпитание в способност да различават истински стойностните неща в живота

От историята за спасението на еврейския народ от египетски плен изключително важно значение за възпитанието на учениците има и епизодът със „златния телец” (срв. Изх. гл.32:1-5). Той дава възможност да се обясни на младите хора как да различават истински значимите ценности от фалшивите и че стойностните неща нямат материални измерения, а духовни.

Изучаването на Десетте Божии заповеди има същностно значение за изграждането на подрастващите като личности. Когато чуят думата „заповед”, повечето млади хора са склонни да се противопоставят, неукрепналото им все още детско съзнание се бунтува, защото непрекъснато слушат от по-възрастните какво не трябва да правят. Още повече, че в критичната възраст на пубертета, когато постепенно „идентичността на Аз-а се стабилизира и нараства готовността да се изправи пред действителността”¹⁵⁰, учениците съвсем не са склонни да приемат безрезервно нито едно твърдение, ако то не е подкрепено със стабилна и логически обоснована аргументация. Едва когато осъзнаят истинската същност на тези нравствени послания, младите хора започват и сами да разсъждават какво значение имат те за нашето съвременно общество и за всеки един човек в личен план. Ето защо едно от посланията на Богочовека Иисус Христос към всички нас е да спазваме Божиите заповеди, да ги опазим докрай, защото само тогава ще можем да се наречем

¹⁵⁰ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.76.

чеда на Бога и да изпълним заръката Му: „Пребъдете в Мене и Аз във Вас” (Йоан. 15:4)

- Изграждане на християнска нравствена ценностна система

В размирния днешен свят вярата в Бога ни е нужна повече от всякога, защото тя е пътят към спасението на душите ни. Изучавайки Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан, за мен е важно учениците да разберат защо Христовото учение продължава да е толкова актуално и в днешно време. Словото на Спасителя е най-ценният урок по нравственост, който младите хора могат да получат в живота си. Защото „чрез Своята любов към човечеството и посредством Своята саможертва Спасителят запазил вярата на хората към Бога, предал им Своята благодатна помощ и основал нова общност на любовта. Вярващите в това общество заедно с Иисус Христос осъзнали своето единство с Бога, както и единството помежду си, тогава започва и реалното общуване между хората и Бога”¹⁵¹. Ето защо обръщам внимание на учениците на необходимостта всички ние да следваме заръките на Спасителя, като запазим сърцата си чисти: „Блажени са чистите по сърце, защото те ще видят Бога” (Мат. 5:8).

Младите хора трябва да получат любов, разбиране и подкрепа от нас възрастните, защото именно обичта е фундаментът на Христовото учение, което ще достигне до тях чрез Библията: „Има обаче една книга, в която всичко е величие и сила, красота и съвършенство, божественост и святост. (...) Това е книгата с най-великата, най-радостната вест за личността и делото на Богочовека Иисуса Христа”¹⁵².

От изключителна важност за правилното обучение на подрастващите е и *ролята на учителя*. Днешните млади хора са активни, действени натури, имат желанието за познание и волята да усвоят преподавания учебен материал, но са им необходими не само любовта, но и напътствията и помощта на техния преподавател.

Учениците е добре да разберат, че само *когато вникнат в смисъла на евангелското слово, ще са способни да намерят пътя на спасението* и ще бъдат като житните зърна, попаднали на добра почва и пуснали корени, според известната и от съществено значение за възпитанието на съвременната младеж притча за сеяча,

¹⁵¹ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.121.

¹⁵² Неврокопски, Борис, митр. Пос. съч., с.65.

разказана ни от Божия Син: „Посеяното пък на добра земя е онзи, който слуша словото и го разбира и който принася плод” (Мат. 13:23).

- Възпитание в дух на критично мислене

Всяка година милиони хора от всички християнски страни по света отбелязват с огромна почит Христовото Възкресение. Но само вярващите, за които този ден не е просто поредният празник в календара, а безспорен факт, могат да оценят истинското му значение. Ето защо в последния урок, посветен Христовото Възкресение, една от най-важните задачи е да възпита в младите хора способност за критично мислене. Този изключително важен аспект често е подценяван в обучението, което е слабост на образователната ни система.

Убеждавайки се във Възкресението на Божия Син, учениците ще могат да разберат и истинския смисъл на казаното от Иисус Христос непосредствено преди да бъде несправедливо осъден, жестоко измъчван и позорно прикован на кръста: „(...) казвам ви обаче: отсега ще виждате Сина Човечески, седнал отдясно на Силата и идещ от небесните облаци” (Мат. 26:64).

2. ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ТЕМАТА *БИБЛИЯТА – СТАР ЗАВЕТ И НОВ ЗАВЕТ*

Преди изучаването на библейските текстове в осми клас според новото учебно съдържание за една не малка част от учениците Священото Писание е просто една „книга”, за която те са получили непълни познания в часовете по български език и литература в среден курс, респ. пети клас, но която никога не са отваряли да прочетат през живота си. В горен курс обаче те имат възможността да четат конкретни текстове от Библията и да разсъждават върху тях.

В *първия* урок от този тематичен кръг, който е на тема: *Старият Завет. Основни библейски мотиви*, младите хора получават по-задълбочени познания за Стария Завет от Священото Писание. Посредством четенето на конкретни текстове и разсъжденията върху тях те могат да се докоснат до живото Слово Божие. Не трябва да се забравя обаче, че „Откровението е също книга за съдбата на човечеството. Преди всичко това е книга, която разказва за сътворението, грехопадението и

спасението на човека. Това е история на спасението и следователно човек е органична част от тази история”¹⁵³. Затова от сотериологична гледна точка трябва да се стремим да съобразим живота си с Божественото Откровение.

Обръщам внимание и на друг един аспект при изучаването на Библията – възприемането и като изкуство с нейните безспорни художествени достойнства. Защото в Свещеното Писание „самата образност е предпоставка за развитието на изобразителното изкуство. Тя е вид акомодация”¹⁵⁴. Ханс Фрай в библейските си проучвания, без да изключва историческия аспект, се стреми да изследва и вътрешните взаимовръзки на текстовете в Свещеното Писание и стига до извода, че в своята съвкупност те могат да се възприемат като част от едно по-голямо повествование, носещо белезите на документален исторически роман, чийто сюжет се гради върху фактологическата достоверност.¹⁵⁵ Още повече, че подобно на повечето художествени произведения и Библията има за цел да окаже въздействие върху мисленето и съзнанието на читателите и така да преобрази техните души, тъй като „(...) Божието слово е намерило своя литературен израз у боговдъхновени и ревностни за чистата вяра и нравственост автори”¹⁵⁶. *Този акцент върху художествената стойност на Свещеното Писание засилва интереса на учениците към текстовете от Стария и Новия Завет, като ги подтиква да ги прочетат.*

В същото време обаче възпитанието на подрастващите в духа на християнските добродетели „не може да се изпълни само с методите на литературната интерпретация”,¹⁵⁷ защото е изключително важно младите хора „да се въведат в едно живо разбиране на Библията”¹⁵⁸. Четенето на текстове от книгата Царства и разсъжденията върху тях способстват за този толкова важен акцент в преподаването на Свещеното Писание, тъй като учениците научават, че еврейската държава на няколко пъти достига до своето могъщество, но само когато народът е единен, сплотен и със силна вяра в Бога. Когато обаче вярата им отслабва и престават да спазват склучения с Бога Завет, се стига до упадък на нравите и царството им се разпада.

¹⁵³ Флоровски, Г., прот. Библия, Църква, Предание, София, 2003, с.26.

¹⁵⁴ Шиваров, Н. Херменевтика на..., с.42.

¹⁵⁵ Срв. Фрай, Х. Великият код. Библията и литературата, София, 1993.

¹⁵⁶ Шиваров, Н. Херменевтика на ..., с.102.

¹⁵⁷ Б. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.166.

¹⁵⁸ Пак там.

Важно е също така *учениците да осъзнаят, че историческите факти и събития също се подчиняват на определени логически закономерности*. За пример може да им послужи фактът, че винаги, когато еврейският народ е раздиран от неверие и безпътица и традицията за общуване с Бога е нарушена, следват огромни беди и страдания, за което свидетелстват библейските автори. Но когато Иисус Христос идва, за да им посочи пътя, който да следват, мнозина от тях нито Го разбират, нито Го познават. Идването Му е предречено в редица предсказания на старозаветните пророци: „В най-завършен вид образът на Месия от Стария Завет се откроява чрез описанията в пророческите книги”¹⁵⁹. Такива описания срещаме в книгите на пророците Исая (1:16), Йезекил (36:26-27), Авакум (2:14). Сам Спасителят е посочил като предобраз на Своето Възкресение старозаветния текст за пророк Йона: „Както Йона беше в утробата китова, тъй и Син Човеческий ще бъде в сърцето на Земята три дни и три нощи” (Мат. 12:40). Не бива обаче да забравяме, че „същността на пророческите слова се разкрива отново в Новия Завет, но е актуална и днес, тъй като греховното често господства в междучовешките отношения”¹⁶⁰. Затова всеки един народ, изпаднал в безпътица и безверие, е обречен на страдание и никой не е виновен за това му състояние, виновни сме си ние хората. Искам учениците добре да разберат, че без да изчистят сърцата си от злото, от лошите помисли, от омразата, злобата, завистта, не ще могат да открият пътя към спасението. Те ще са обречени цял живот да бъдат пленници на собствената си съвест, която ще се превърне за тях в истински ад. Именно съвестта „подготвя нравствените решения, като посочва доброто и свидетелства за него, тя предпазва от падане в злото, като изтъква (...) гибелните му последици, тя оценява постъпките и произнася съд над волята – трябва да се полагат старания за нейното пробуждане, правилно развитие, образование и възпитание”¹⁶¹.

Убеден съм, че не само ние преподавателите, които възпитаваме младите хора, но и *родителите трябва да поемат огромната отговорност* към своето и бъдещите поколения, за да можем да разчитаме и на Божията подкрепа. Защото всеки от нас сам е отговорен за делата си: „Всяко дърво, което не дава добър плод, отсичат и хвърлят в огъня. И тъй по плодовете им ще ги познаете” (Мат. 7:19-20).

¹⁵⁹ Шиваров, Н. Вечното в ..., с.216.

¹⁶⁰ Шиваров, Н. Херменевтика на ..., с.54.

¹⁶¹ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос.съч., с.388.

Очакванията ми от урока, в който учениците изучават *историята на Йосиф и неговите братя*, са големи както от познавателна, така и от възпитателна гледна точка. Тази история има не само историческа и художествена стойност, но и дава възможност на осмокласниците да *разсъждават върху редица проблеми от нравствено-етичен характер*. Във фокуса на тези разсъждения безспорно е личността на Йосиф, тъй като със своята доброта и с готовността си да прости за причиненото зло, е пример за младите хора. За тях е важно да разберат, че ако искат да осъществят целите си в живота, стремежът към добродетелност трябва да придобие в съзнанието им значение на нравствен коректив. И това е така, защото „(...) нравственият закон като закон естествен за човека и като израз на Божията воля, вложена в основата на битието, въвежда едно основно начало – любовта като съдържание на нравственото добро, на нравствения живот на човека”¹⁶². Учителят обаче не бива никога да забравя, че възпитанието на подрастващите е продължителен и сложен процес, който изисква не само педагогически умения и отлично познаване на учебния материал, но и личен пример, без който е невъзможно да спечелиш техните сърца.

Важна е ролята на преподавателя и в *урока*, в който се изучава *историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди*. Учителят е този, който трябва да съпроводи учениците до върха на истинското и стойностно познание, в чиято същност са нравствените послания, съдържащи се в историята за спасението на еврейския народ, предвождан от пророк Мойсей, чрез когото Бог сключва с човечеството, т.е. с нас хората, свещен Завет, като ни изпраща Свещените скрижали. С насочващи въпроси преподавателят не трябва да допуска учениците да се отклоняват в детайлите при разсъжденията върху всеки конкретен текст. Необходимо е да им изясни не само кой е пророк Мойсей, но и защо е обявен за духовен водач и почитан от цялото човечество. Много са моментите в тази история, *възпитаващи подрастващите в доброта, искреност и честност и почитание на Бога*.

В този урок е добре младите хора да осъзнаят още, че само когато спазват *Десетте Божии заповеди*, ще могат да получат Божията благодат и да тръгнат по пътя, който ще ги отведе до истинското и вдъхновяващо щастие. Точно на това ни учи

¹⁶² Пашев, Г. Православното християнско учение за нравствеността, т. I, София, 1996, с.449.

и Иисус Христос, призовавайки ни да съхраним словото Му: „Истина, истина ви казвам, който спази словото Ми, няма да види смърт вовеки” (Йоан. 8:51).

В урока, в който е предвидено изучаването на Новият Завет с *Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*, педагогическите умения на учителя далеч не са достатъчни. Необходима е и една животрептяща вяра в Бога, за да получат учениците необходимите познания и да се изградят в бъдеще като личности чрез формирането у тях на християнските нравствени добродетели.

Митрополит Борис Неврокопски е категоричен в твърдението си, че „всички, дори и най-големите противници на религията, признават величието на християнското учение за нравствеността. Човечеството не знае нищо по-съвършено, по-възвишено и по-светло от това учение. (...) Нашата учаща се младеж би била съвършено друга, ако тя би имала възможността да се проникне изцяло от духа на Христа и да възприеме в себе си тъй живо великите принципи на Неговото нравствено учение”¹⁶³. Забележителното е, че тези пламенни слова са изречени преди близо 100 години, а звучат така, все едно са казани днес.

За да достигне евангелското слово до умовете, а след това и до сърцата и душите на младите хора, се старая да избегна сложните богословски формулировки и терминология, които биха затруднили възприятието им, както и излишното теоретизиране. Словото Божие е достатъчно въздействащо, ако бъде поднесено по един вълнуващ за подрастващите начин. Защото, както отбелязва проф. Ив. Панчовски, „божествената и човешката природа на Иисус Христос образуват една личност – личността на Бог Слово”¹⁶⁴.

Като отчитам постигнатите резултати от предходните уроци и като разчитам на предварително поставените задачи върху Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан, *се стремя да активирам учениците да търсят отговора на всеки въпрос в текстовете от Священото Писание*. Такъв един подход ги превръща в активни участници в процеса на обучението и развива тяхното мислене.

Корелационно-дидактичният принцип при избора на учебно съдържание в този урок придобива основополагащо значение.¹⁶⁵ Младите хора не само се запознават с Христовото учение, но и разсъждават върху неговия смисъл и значение в

¹⁶³ Неврокопски, Борис, митр. Пос. съч., с. 66-67.

¹⁶⁴ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.158.

¹⁶⁵ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.158-160.

нашата съвременност, защото, както казва Божият Син: „(...) учението Ми не е Мое, а на Оногова, Който Ме е пратил” (Йоан. 7:16). И когато намерят пресечната точка между проблемите, които ги вълнуват, и нравствените послания, които ни завеща Спасителят, тогава и основната задача на този урок, изграден върху конкретни текстове от Новия Завет, ще бъдат изпълнена.

Основна задача на урока, посветен на *Христовото Възкресение*, е младите хора *сами да се убедят в истинността на евангелските текстове*. Конкретната реализация е свързана с опровергаването на теориите, които го отричат, и така да бъде доказана тяхната научна несъстоятелност. Преди този урок е логично подрастващите да си задават въпроса можем ли да вярваме напълно на Откровението в Свещеното Писание. Отговорът, до който те достигат, е положителен. Защото, когато четат евангелските текстове и разсъждават върху тях, учениците същевременно търсят доказателства за истинността на Христовото Възкресение, които да са в съответствие с логиката на научното познание. С помощта на своя учител е не само възможно, но и необходимо да ги намерят. Защото различни наукообразни теории, които отхвърлят достоверността на Възкресението, продължават да се появяват в медийното пространство. Затова е изключително важно учениците да се научат да мислят критично. Убеден съм, че едва когато човек е приел учението на Божия Син с ума си, то ще достигне и до душата и сърцето му, което на свой ред ще се отрази и на характера му, на общуването му и изобщо на взаимоотношенията му с хората. На смирение ни учи и Синът Божий: „вземете моето иго върху себе си и се поучете от Мене, понеже съм кротък и смирен по сърце и ще намерите покой за душите си” (Мат. 11:29). Неслучайно темата за смирението е сред водещите в светоотеческата литература.

В *дискусията*, която цели да затвърди познанията на учениците и да обобщи изученото от предходните уроци, ролята на преподавателя също е изключително важна. Той трябва едновременно да ръководи учебния процес и да *насочва подрастващите към проблеми, имащи същностно значение за формирането у тях на християнски нравствени добродетели*, което на свой ред цели превръщането им във високо етични млади хора. Разбира се, вярно е, че учителят не може да знае в каква насока ще се развие една дискусия, както и какви точно ще бъдат въпросите и разсъжденията на учениците. От собствената си педагогическа практика съм се убедил, че въпросите, които те поставят най-често, засягат основополагащи както за

християнството, така и за живота като цяло теми от нравствено-етичен характер, каквито са: тези за истината и лъжата, за справедливостта и възможността тя да бъде постигната, за насилието и различните форми на агресивно поведение най-вече сред младите хора, за свободата в нейните различни проявления, за честта и достойнството, за любовта и т.н.

Учениците разсъждават и дискутират по различни теми, а дълг на учителя е да следва посланията, които Иисус Христос ни завеща, и опирайки се на познанията си, житейския си опит и на вярата си, да намери точния отговор. По такъв начин учениците получават не само нови знания, но и осъзнават колко е важно да бъдат добри, искрени и честни, силни и волеви, целеустремени и вярващи и така да намерят правилния път в живота. Без никакво съмнение това е пътят на спасението, както св. ап. Павел свидетелства: „Христос веднъж принесе Себе Си в жертва, за да отнеме греховете на мнозина, втори път, без да става жертва за грях, ще се яви на ония, които Го очакват за спасение” (Евр. 9:28). Този толкова важен сотериологичен аспект трябва да бъде осъзнат от младите хора, като постепенно да придобие значение на своеобразен нравствен коректив в поведението им.

От учението на Иисус Христос са се вдъхновявали и се вдъхновяват в днешно време милиони творци по света. Ето защо не забравям, че преподавам български език и литература и посредством собствени литературни интерпретации върху редица въпроси и проблеми от нравствено-етично естество се спирам на онези знакови произведения в творчеството на български и чужди писатели, които могат да илюстрират по най-добрия начин отговорите на зададените ми от учениците въпроси.

3.СТРУКТУРА, ИНТЕРПРЕТАЦИОННИ ТЕХНИКИ И ПЛАНИРАНЕ НА УРОЦИТЕ ОТ ЧАСТ. ВТОРА

3.1.СЪДЪРЖАНИЕ НА СТАРИЯ ЗАВЕТ – ОСНОВНИ БИБЛЕЙСКИ МОТИВИ

(...) и ще познаете истината и истината ще ви направи свободни. (Йоан. 8:32)

С тази първа тема учениците започват конкретното изучаване на Свещеното Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование, което е в съответствие с учебните програми на Министерството на

образованието и науката.¹⁶⁶ Ето защо урокът има за задача не само да разшири познанията им, придобити в среден курс в часовете по български език и литература, по-конкретно в пети клас, но и да им даде нови такива. Поради това може да се определи като *урок за нови знания*. Заради естеството на конкретната тема препоръчителната форма за организирането на учебния процес е *дидактичната беседа*. В нея учителят задава въпроси, с които се стреми да активира мисленето на учениците, за да могат те да достигнат до верните отговори, което ще е и предпоставка за реализирането на целите на урока.

Подготовката на урока (мотивационната фаза), която е неизменна част от неговото планиране, може да *включва следните* предварително поставени *въпроси*:

- Какво означава наименованието и какво представлява в същността си Библията, защо е наречена „Книга на книгите” и защо е най-преиздаваната „книга” в историята на човечеството?

- Какви книги са включени в Стария Завет?

- Кой е първият библейски автор и кои книги е написал той?

- На какво се дължи широкият тематичен обхват на текстовете в Библията?

Какви изводи може да направим относно съдържанието на книгите в Свещеното Писание?

- Как се осъществява взаимната обвързаност между Стария Завет и Новия Завет?

(Възможно е урокът да започне с кратка презентация, изготвена от ученик от класа, с която учителят предварително се запознава.)

От съществено значение е също учителят да е подготвил *план за работа*, като в хода на изложението да напише точките, които го съставят.

Изложение на урока (работна фаза):

¹⁶⁶ Според учебните програма и планове по български език и литература за гимназиалната степен на образование, одобрени от Министерството на образованието и науката, учениците се запознават последователно със същността и основното съдържание на книгите от Стария Завет, с библейските сюжети за Сътворението, грехопадението и братоубийството, с историята на пророк Мойсей и извеждането на еврейския народ от египетски плен, включително и Десетте Божии заповеди.

Предварително поставените въпроси получават отговор в същинската част на урока, която е добре да започне с:

1. Същност и съдържание на Стария Завет

На въпроса какво означава *наименованието* и какво представлява в *същността си* Библията, учениците стигат до отговора, че наименованието идва от старогръцката дума „библиос” и означава „книги”. Разбират още, че Свещеното Писание е сборник от различни книги, написани от избрани от Бог пророци и апостоли по Божие вдъхновение под въздействието на Светия Дух. Ето защо тези книги се определят като канонични, т.е. те са съотнесени според определена мярка, обхващаща религиозния ни живот като цяло.

Считам за необходимо тук да разясня и понятието *канон*, тъй като думата многократно ще бъде споменавана в следващите уроци. „Историята на канона има за задача да ни изложи как отделните книги от Вехтия Завет постепенно са били събрани в едно, в един свещен кодекс, и как те са се съхранили досега, или с други думи, как са произлезли старозаветните книги като едно цяло.”¹⁶⁷. От казаното става ясно, че канонизацията на книгите от Свещеното Писание е един продължителен процес, който може да се каже, че придобива своя завършен вид през IV век след Христа.¹⁶⁸

На въпроса какво е *основното деление на библейските книги*, учениците не се затрудняват в отговора, но малко от тях знаят колко и какви книги са включени в Стария Завет, като е важно да се подчертае, че те са свещени както за евреите, така и християните, за разлика от тези в Новия Завет, които са свещени само за християните. Посочва се, че първият превод от староеврейски на гръцки език е т.нар. Септуагинта (70-те).

В хода на разсъжденията те разбират още, че *първият библейски автор* е Мойсей, който е пророк, законодател и предводител на еврейския народ. Той ни разкрива как евреите са получили вярата си от Бога, през какви съдбовни моменти е трябвало да преминат, за да оцелеят, как вярата за тях се превръща в пътеводна светлина по пътя им към Обетованата земя (Ханаан). Огромни са заслугите на пророк Мойсей, защото не само е написал книгите, които съставляват Петокнижието, но и ги събрал в едно цяло.¹⁶⁹ Учениците научават още, че не всички имена на библейски

¹⁶⁷ Марковски, Ив. Въведение..., с.38.

¹⁶⁸ Срв. Найденов, Ив. Из историята на старозаветния библейски канон, София, 2011, с.22.

¹⁶⁹ Срв. Марковски, Ив. Пос. съч., с.40.

автори са достигнали до нас. Важно е да се отбележи също, че авторите на книгите в Стария Завет не са имали съзнанието, че пишат научен труд, защото в онези древни времена все още не са се обособили отделните науки като специфични области на човешкото познание и затова не са си поставили такава цел.

Интерес у младите хора предизвиква още фактът, че *библейските книги са писани на три езика* – староеврейски, арамейски и старогръцки. Учениците научават, че староеврейският и арамейският са от групата на семитските езици, които не се отличават с лексикално богатство и с големи изразни възможности. Затова по-късно преводачите са срещали затруднения при превода и в много случаи е трябвало да тълкуват смисъла на Божието слово, осланяйки се преди всичко на вярата си и Божието вдъхновение. Разбираемо е, че са допускали неточности, в чиято основа е именно човешкият фактор. Всъщност, вдъхновени от Светия Дух, древните библейски автори са предавали словото Божие на разбираем за сънародниците им език, но „(...) човешкото слово никога не би могло да се отъждествява със словото на Твореца”¹⁷⁰. Ето защо, „(...) когато предава богооткровението, апостолът е трудноразбираем, защото духовното трудно се предава с обикновения човешки език”¹⁷¹.

Този урок е добре да продължи с изясняването на въпроса кои са *трите основни части на Стария Завет*, а именно – *Петокнижието*, наречено още Мойсеев закон (евр. Тора), *Пророци* (евр. Невиим) и *Писания* (евр. Кетувим).

Учениците научават, че *петте книги, съставлящи на свой ред Мойсеевия закон*, са: *Битие, Изход, Левит, Числа и Второзаконие*. В основата на втората част от библейските книги, т.нар. *Пророци*, се включват пророчески писания и исторически хроники, сред които са и четирите книги *Царства*, от които научаваме за редица превратни моменти от старозаветната история на еврейския народ. *Писания* на свой ред съдържат разнородни по характер книги, сред които е например *Псалтирът* – сборник от псалми, т.е. песнопения, чиито поетически текстове имат висока художествена стойност, а също така и няколко книги с поучения. Сред тях са: *Книга Премъдрост Соломонова* и *Книга Премъдрост на Иисуса, син Сирахов*. *Песен на песните* пък може да се определи като лирически сборник, впечатляващ ни със силата на художествените образи и изразените поетически чувства. Важно е да се отбележи,

¹⁷⁰ Шиваров, Н. Херменевтика на ..., с.102.

¹⁷¹ Пак там, с.103.

че основните различия в старозаветните библейските книги са резултат не толкова на особеностите на индивидуалния творчески стил, а преди всичко на конкретния начин „на съчетаването на представите в силата на чувствата”¹⁷². От друга страна, именно изразените чувства е един от факторите, допринасящ за тяхното единство, основаващо се на вярата на тези богоизбрани мъже, които, чрез са записаните от тях истини и познания, са спомогнали за нашето духовно и нравствено усъвършестване.¹⁷³

2. Основни библейски мотиви в книгите *Битие* и *Изход*

С изучаването на основните библейски мотиви от книгата *Битие* учениците имат възможност да четат конкретни текстове от Священото Писание, като разсъждават и дискутират върху тях.

Първата книга от Священото Писание е *Битие*, която ни дава отговор на въпроса откъде започва историята на нашето спасение. *Библейският разказ за сътворението* обаче не е научно съчинение нито по астрономия, нито по геология, затова и не можем да искаме от него подробно и последователно описание на различните етапи, през които са преминали в своето развитие Земята и Вселената.¹⁷⁴ За учениците е важно да осъзнаят, че Откровението за сътворението в Священото Писание не е и един от многото митове за възникването на света, познати ни от далечното минало, от езическите времена. Точно обратното, то се противопоставя на примитивните представи на езическото мислене, но го прави не с някаква сложна научна аргументация, а на простичък и напълно разбираем за тогавашните хора език, който в наше време бихме могли да наречем символен или метафоричен.

Желанието ми е младите хора да разберат, че човекът е създаден „по образ и подобие“ на Бога със своята безсмъртна и разумна душа. Именно тя може да го отведе до Божието откровение и до познанието за неговия Създател. Този каноничен постулат е в основата на християнската антропология и е ключов от сотериологична гледна точка.

По въпроса *как у нас през Средновековието се е възприемал библейският разказ за сътворението*, отговор можем да получим от съчинението на презвитер Йоан Екзарх *Шестоднев*. Вдъхновен от едноименната творба на св. Василий Велики

¹⁷² Марковски, Ив. Въведение..., с.40.

¹⁷³ Срв. Шиваров, Н. Херменевтика..., с.102.

¹⁷⁴ Срв. Марковски, Ив. Библейският разказ за сътворението, София, 1941, с.28.

и влагайки собствените си виждания, желанието на старобългарския книжовник, творил през т.нар. Златен век на българската книжнина (IX-X век), е било да представи на своите съвременници една стройна теория за Сътворението, основаваща се на богословското научно познание, изградено върху тълкуване на текстове от Свещеното Писание. Основната цел на автора естествено е била да ги улесни в избора им на нравствени ориентири и в крайна сметка да спомогне за спасението на душите им, като черпи вдъхновение преди всичко от словото на Спасителя. Презвитер Йоан Екзарх е бил дълбоко убеден, че като най-висше Божие създание човек трябва да се стреми към собственото си усъвършенстване, да върши добри и богопристойни дела и така не само да постигне желаното от всеки от нас щастие, но и да си добие живот вечен в Божието царство. Затова той пише на ясен и достъпен за съвременниците си език, за да може добре да им изясни смисъла на сътворението най-вече от нравствена гледна точка. В *Шестоднев* липсват строго научни разсъждения относно продължителността на Сътворението, каквито спорове се водят в наши дни. Съвременното схващане е, че те са просто аналогия, за да могат древните хора да си представят нагледно един много продължителен период.

Вторият основен мотив от Стария Завет, с който учениците се запознават и по който дискутират, четейки текстове от книга Битие, се отнася до *първородния грях* и последвалото изгонване на първите хора от Рая (срв. Бит. гл.3). Досега не съм имал ученик, който да не знае кой и как изкушава Адам и Ева в Райската градина. Според св. ап. ев. Йоан Богослов змията е възплъщение на дявола: „(...) древната змия, която е дявол и сатана” (Откр. 20:2). Учениците разсъждават и по въпроса на кой човешки грях са се поддали Адам и Ева, мислейки си, че ако вкусят от дървото, което „дава знание” (срв. Бит. 3:6), ще познаят доброто и злото и ще станат равни на Бога. Учениците стигат до отговора, че те са се възгордели толкова много, че са се помислили за богоравни. Интересен е и въпросът дали осъзнават греха си. Тук разсъжденията могат да прераснат в кратка дискусия, като учителят провокира тяхното мислене с въпроси като:

- След като първите хора изпитват срам от голотата си, а след това и от постъпката си, дали са склонни да оправдаят Адам, който прехвърля вината на Ева, а Ева – на змията? Случвало ли им се и на тях да се опитат да прехвърлят собствената си вина върху някой друг и при какви обстоятелства?

- Изпитват ли първите хора чувство на разкаяние, склонни ли са да признаят, че са допуснали грешка?

Целта на дискусията е да ги доведе до извода, че Адам и Ева пренебрегват съвета, който Бог им дава, да не вкусват от плодовете на едно единствено дърво в Райската градина и доброволно се отказват от духовно общуване със своя Създател. Така те съзнателно тръгват по пътя на греховността.

Друг извод, до който учителят може да ги насочи, е, че първите хора не са осъзнали, че богоподобие то им е изначално дадено от Бога и трябва само да следват Божиите повели. Не са разбрали още, че техният Отец иска да ги предпази, а не да им наложи ограничения в избора и така подлагат на съмнение Божието Откровение. Поддавайки се на греха, Адам и Ева се отричат и от безсмъртието, защото Бог не би допуснал греховността да остане безсмъртна.

Интересни са разсъжденията на презвитер Йоан Екзарх и по въпроса за *грехопадението*. Старобългарският книжовник акцентира на това, че райските хора Адам и Ева са създадени безгрешни и в началото са живеели праведно, като са били достойни за своя Създател. В Рая нищо не им е липсвало, а основното задължение на Адам се е състояло в това „(...) да спазва Божията заповед и да вярва в заповедта”¹⁷⁵. Ето защо, когато първите хора решават да престъпят Божията повеля, те не го правят, защото са лишени от нещо: „(...) за да не си помисли някой, че онова дърво е било похубаво от всички други, затова Той лично засвидетелства качествата на всички дървета, че са красиви на вид и много полезни, за да разбереш, че заповедта не е престъпена поради някаква липса. Но макар и да имал цялото изобилие, Адам се отвъргнал от Бога”¹⁷⁶.

Презвитер Йоан Екзарх е убеден, че Бог ни е дал право на избор. Адам е притежавал свободна воля, имал е свободата да постъпва както прецени. И той прави своя избор, като доброволно се отрича от Божията благодат. Затова „същността на първия грях, а и на всеки грях според Йоан Екзарх, се състои в загубване първоначалното достойнство на своята душа, т.е. в отстъпване от разума, забравяне на Твореца и погазване на заповедта Му или в подчинение на душата на тялото и

¹⁷⁵ Йоан Екзарх. Пос. Съч., с.280.

¹⁷⁶ Пак там, с.283.

предпочитане на телесните удоволствия пред духовните потребности, блага и ценности”¹⁷⁷.

В четвърта глава от книга Битие е *разказът за братоубийството*. Разсъжденията на учениците е добре да започнат с въпроса: защо Каин убива брат си Авел, на който смъртен грях се е поддал и му е станал роб. Урокът може да продължи с размисли до какво води завистта и чувството, че си незаслужено пренебрегнат, което най-често е субективно. За последствията от престъпление, извършено под влиянието на гнева, младите хора са разсъждавали при проведената дискусия върху тиванския митологичен цикъл.

Интересни са и разсъжденията дали Каин успява да скрие престъплението си и какво означават думите на Бог: „Гласът на братовата кръв вика” (Бит. 4:10), в които се съдържа метонимия. Добре е дискусията да продължи с въпроса какво не е успял да разбере Каин. Отговорите, до които учениците достигат, са, че той не разбрал, че Бог го е подложил на изпитание, което не успява да издържи, както и че можеш да скриеш деянието си от хората, но не и от Бога.

Учениците често задават въпроса не е ли твърде строго наказанието му за това престъпление, след като Бог го отдалечава от Себе Си и Каин е лишен от пряко общуване със своя Отец, като е пратен в земята Нод на изток от Едем, т.е. от Рая. (срв. Бит. 4:16) Тук е възможна кратка дискусия по въпроса дали самите те са изпитвали завист и желание да навредят на някого само защото той притежава нещо, което те не могат да си позволят.

Следващият момент в урока се отнася до *Всемирния потоп и спасението на човешкия род* от Бог чрез Ной и неговите потомци (срв. Бит. гл.6-9). Учениците научават още и за първия Завет, който човечеството чрез Авраам, наричан често „баща на народите”, сключва с Бога (срв. Бит. гл.17), което е всъщност пророчество за Христовата вяра според посланието на св. ап. Павел до галатяните: „Бог (...) отнапред благовести на Авраама: „в тебе ще бъдат благословени всички народи” (Гал. 3:8).

Възникването на 12-те колена на еврейския народ е разкрито в *историята на Йосиф и неговите братя* (срв. Бит. гл.37-50).¹⁷⁸ Тук „напрежението в разказа за

¹⁷⁷ Панчовски, Ив. Нравствените възгледи..., с.109.

¹⁷⁸ *Историята на Йосиф и неговите братя* е предмет на изучаване в следващата урочна тема.

отношенията между Йосиф и неговите братя (срв. гл. 42-45) е предадено с високо литературно умение”¹⁷⁹.

*Спасението на евреите от египетски плен*¹⁸⁰ е тема на старозаветната книга *Изход*, написана също от пророк Мойсей. От нея учениците научават, че „(...) след много исторически колебания към средата на XIII в. пр. Хр. израилтяните, живеейки в Египет в условия на тежко робство, започват да развиват единно етническо самосъзнание. Цялостното народностно единство се оформя по-късно, когато те под водачеството на великия Мойсей (...) излизат от Египет”¹⁸¹.

Урокът може да продължи с четене на откъси от книга *Царства* и разсъждения върху тях, като учениците потърсят съвременните аспекти в тях. Затова следващата точка в урока е добре да бъде:

3. Построяването на Божия храм в Йерусалим

Учениците четат откъс от книгата *Царства*, свързан с построяването на Божия храм в Йерусалим през X в. пр. Хр. по време на управлението на цар Соломон – от ок.970 до 931 година. пр.Хр. (срв. 3. Цар. 5:6,7,9) след като баща му цар Давид, царувайки 30 години (гл. 5:4), провъзгласява Йерусалим за столица на Израил. Няма нищо случайно, че именно в Йерусалим е построен първият храм, защото „в контекста на Стария Завет Йерусалим се разбира като символ на светата земя и на Израил като народ, а в по-далечна перспектива – като символ на цялата земя и цялото човечество”¹⁸².

Считам за необходимо да запозная учениците и с още един важен момент от историята на еврейския народ, който също описан в книга *Царства*: Еврейската държава стига до могъщество, но за кратко. След царуването на цар Соломон тя се разпада (срв. 4. Цар. 25:1-4,8-10), тъй като евреите вече не почитат Бог както подобава, така през 930 година пр. Хр. се сформират *двете еврейски царства* – *северно или Израилско* с главен град Самария и *южно или Юдейско* с главен град Йерусалим. Този засвидетелстван исторически факт в Свещеното Писание е възможност младите хора да разсъждават и дискутират по така актуалния за нашата съвременност въпрос за единството на нацията.

4. Взаимната обвързаност между Стария и Новия Завет

¹⁷⁹ Трайчев, Ем. История на епохата на Новия Завет, София, 2012, с.26.

¹⁸⁰ Този библейски текст е тема на третия урок от този втори тематичен кръг.

¹⁸¹ Трайчев, Ем. Пос. съч., с.30.

¹⁸² Пак там, с.41.

Еврейската държава попада първоначално под властта на Александър Македонски (IV в. пр. Хр.), впоследствие става част от Римската империя, след като през 63 година пр. Хр. е завладян Йерусалим. Някои от евреите започват да чакат появата на Месия, чрез Когото Бог ще сключи Нов Завет с човечеството. Затова в Стария Завет „пророческото очакване на Месия е очакване на нов Цар, нов Пророк и нов Първосвещеник, който няма да има равен на Себе Си на земята”¹⁸³.

Евреите Го чакат, но когато Той идва, за да им посочи пътя, който да следват, за да спасят душите си, една голяма част от еврейския народ не Го разбира и не Го познава.

*З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я и
о б о б щ е н и е*

Тази заключителна фаза от урока може да продължи с разсъжденията на учениците по въпросите:

- Какво отличава Библията от всички останали книги, които те са прочели през живота си?

- След като авторите на отделните библейски книги са различни по образование, професия и произход и след като цели 18 века делят първия от последния автор, можем ли да говорим за взаимна обвързаност на текстовете в Библията?

- На какво се дължи единството на текстовете в Свещеното Писание?

- За какво говори фактът, че редица свидетелства в Библията са доказани и потвърдени от исторически извори и археологически проучвания?

*П р и л о ж е н и е н а н о в и т е з н а н и я и в ъ з м о ж н о с т
з а и з п о л з в а н е н а и н т е р а к т и в н и с р е д с т в а :*

То може да се осъществи в началото на следващия урок, след като на учениците се постави задача да потърсят в интернет пространството научно-популярен филм, свързан с някой от разгледаните въпроси в урока. Обсъждането може да се осъществи при въвеждането в конкретната тема – подготовката на урока (мотивационната фаза) – с цел да бъдат затвърдени получените знания от предходния

¹⁸³ Шиваров, Н. Вечното в..., с.218.

урок, но също така учениците да бъдат улеснени при усвояването на новия учебен материал.

В ъ п р о с и и з а д а ч и:

На учениците може да се постави като задача да напишат есе върху дискутираните в урока въпроси.

Примерни теми:

1. *Грехът*

2. *До какви последствия може да доведе завистта?*

Като подготовка за следващия урок им се поставя като задача да прочетат историята за Йосиф и неговите братя и да имат готовност да отговорят устно на въпросите (на някои може и писмено):

- Как започва историята на Йосиф и братята му?
- Защо Йосиф е пратен невинен в затвора и как е назначен от фараона за началник на продоволствието в Египет и получава неограничена власт?
- Как се сбъдва сънят на Йосиф и братята му се покланят и как ги подлага на изпитание, за да види дали те са се променили?
- Как завършва историята за Йосиф и неговите братя, каква е поука от нея?
- Как бихте постъпили на мястото на Йосиф, бихте ли отмъстили на брат си или на приятел, ако той ви предаде?

За следващия урок на учениците могат да бъдат възложени следните задачи:

- а) да гледат игралния филм „Йосиф“;
- б) да споделят впечатленията си със своите съученици в интернет;
- в) да напишат кратка рецензия върху филма.

3.2. ИСТОРИЯТА НА ЙОСИФ И НЕГОВИТЕ БРАТЯ

Тъй всяко добро дърво дава добри плодове, а всяко лошо дърво дава лоши плодове.

(Мат. 7:17)

Темата, в която учениците получават познания за *историята на Йосиф и неговите братя*, е по принцип урок за нови знания, затова и препоръчителната форма за организирането на учебния процес е *дидактичната беседа*, като учителят отново

има водещата роля и с подходящи въпроси насочва разсъжденията на учениците в посока, която е подходяща за реализирането на предварително поставените задачи.

Подготовката на урока (мотивационната фаза) се гради върху задачи, които са зададени предварително. В края на предходния урок учителят може да постави като конкретна ролева задача на учениците да изиграят кратка театрална сценка, в която например някой ученик е обвинил друг несправедливо. Реализирането на задачата може да се осъществи в началото на часа, когато несправедливо обвинението е обмислил какво ще каже на човека срещу себе си. След това класът обсъжда казаното при „сценичната изява на актьорите”. Възможен вариант, който също би мотивирал младите хора за урока, е беседата върху игралния филм „Йосиф”, който те са гледали вече, но аз считам, че тази беседа е по-подходяща в края на часа при затвърждаването на новите знания.

Изложение на урока:

Същинската част на урока (работната фаза) може да започне с първа точка от плана:

1. Библейският разказ за историята на Йосиф и неговите братя – основни сюжетни моменти

Началото на урока може да включи актуализирането на част от знанията от предходния урок, като учениците си припомнят с кого Бог сключва първия Завет с хората. Тук е важно учителят да им разясни кой е пророк Авраам, защо е бил готов да пожертва дори собствения си син, какво обещава Бог на праведния Авраам и на неговия народ (срв. Бит. гл.17). Именно това обещание – да съхрани и увеличи Авраамовия народ – е изпълнено чрез синовете на Иаков, които дават началото на 12-те колена (рода) на евреите.

Чрез насочващи въпроси учителят е добре да накара учениците да си припомнят и да разсъждават върху най-важните моменти от историята на Йосиф и неговите братя, която те предварително са прочели в Свещеното Писание (срв. Бит. гл.37-50). От личния ми преподавателски опит мога да споделя, че младите хора отлично се справят с тази задача, което е доказателство, че този библейски текст им е интересен. Тези най-важни моменти са:

- Разказът започва от момента, когато Йосиф е „на седемнайсет години” и пасе „стадото на баща си заедно с братята си” (Бит. 37:2).
- Бащата Иаков обича „Йосифа повече от всичките си синове, защото му се беше родил на старини”(ст. 3), което поражда омраза у братята му (ст. 4).
- Йосиф разказва пророчески сънища: как житните снопове на братята му се покланят на неговия (ст. 7) и как „слънцето, месецът и единайсет звезди (...) се покланят” нему (ст. 9).
- Сънищата на Йосиф ядосват братята му и те решават да го убият (ст. 20), брат му Рувим го спасява, но след това по предложение на брат му Иуда го продават за 20 сребърника на търговци „измаилтяни” (ст. 25).
- Търговците на свой ред продават Йосиф „на фараоновия царедворец Потифар, началник на телопазителите” (ст. 36).
- Йосиф печели доверието на Потифар със сръчността и смирението си (срв. Бит. 39:3).
- Красотата му пленява жената на царедвореца, но той отблъсква любовта и, защото не желае да мами господаря си, който се отнася към него добре (ст. 6-9).
- Жената лъже мъжа си, че робът евреин е искал да я изнасили и царедворецът го праща невинен в тъмница (ст. 17-20).
- Тъмничният началник също оценява добродетелите на Йосиф и го назначава за старши на затворените в тъмницата (ст. 22).
- Йосиф успява да разтълкува сънищата на виночерпеца и хлебаря на фараона и предсказва съдбата им (срв. Бит. гл.40).
- Виночерпецът, който е възстановен на поста, си спомня за младия евреин, след като никой от царедворците не успява да разтълкува съня на фараона. Йосиф не само че успява, но и съветва владетеля на Египет да „събира петата част” от произведеното в египетската земя (срв. Бит. 41:34) в седемте години на изобилие, за да може, когато настъпят гладните години, да има натрупан зърнен резерв.
- Впечатлен от чутото, фараонът назначава Йосиф за началник на продоволствието в Египет (ст. 41-44).
- Предсказаното от Йосиф се сбъдва и след седем години настъпва глад по всички земи освен в Египет, където има голям зърнен запас (ст. 54).
- Египтяните дори продават част от житото на съседните народи (ст. 57).

- Когато Иаков разбира, „че в Египет има жито” (срв. Бит. 42:1), изпраща синовете си да купят.

- Йосиф познава братята си, ала те него – не (ст. 8), обвинява ги, че са съгледвачи, т.е. шпиони (ст. 14), след което ги изпраща да доведат най-малкия му брат, когото никога не е виждал (ст. 15).

- Братята му се връщат обратно заедно с Вениамин и му се покланят (срв. Бит. 43:26).

- Йосиф решава да подложи братята си на изпитание, за да види дали са се променили, като се разпорежда да сложат неговата сребърна чаша в чувала на най-малкия брат, след което ги обвинява, че са я откраднали и нарежда Вениамин да бъде задържан като роб. (срв. Бит. 44:2-17).

- Иуда се застъпва за най-малкия им брат, като предлага да го замести, защото баща им ще умре от скръб (ст. 17-18).

- Тогава Йосиф се разкрива пред братята си и им казва, че им прощава, защото вижда, че са се променили, като им предлага да дойдат в Египет (срв. Бит. гл.45).

- Баща му и братята му са посрещнати с почести не само от Йосиф, но и от фараона (срв. Бит. гл.47).

- Разказът завършва със смъртта на Иаков (срв. Бит. гл.48-49), а впоследствие и с кончината на самия Йосиф (срв. Бит. 50:26).

Изводите относно историята на Йосиф и неговите братя могат да бъдат групирани по следния начин: Тази библейска история:

- има богословска, историческа и художествена стойност;
- дава нови знания на учениците и спомага за развитието на четивната им грамотност и аналитично мислене;
- създава също възможност за дискусия по редица проблеми, касаещи нравствените добродетели, които младите хора трябва да формират в характера.

Тъй като възпитанието на младите хора в духа на християнските нравствени добродетели е първостепенна задача, затова и следващата точка от учебния план е добре да бъде:

2. Нравствените добродетели на праведния Йосиф

Учениците констатираат, че въпреки извършените спрямо него несправедливости и огромните беди, които е принуден да изтърпи, Йосиф не се

отрича от Бога. Той не губи вярата си в Него, не се сломява, не се разколебава, за което накрая е възнаграден. Важно е младите хора да осъзнаят, че добротата, честността, благоразумието, умереността, наред със стремлението към истината, справедливостта и душевната чистота, както и смирението и стремежът да вървиш по правия път на вярата в Божиата премъдрост, са онези стойностни неща в живота, към които човек трябва да се стреми, за да бъде и истински щастлив.

Една кратка дискусия тук би била много полезна, като младите хора и сами могат да си отговорят на въпросите:

- Дали хората, изпълнили сърцата си със злоба и омраза, са щастливи в живота?

- Завистта и алчността, които са най-примитивните форми на желанието да притежаваш все повече и повече неща от материално естество, не се ли превръща в злостно съперничество, а често и в скъперничество, оказвайки негативни последици върху психиката на човека?

- Когато постепенно в душата на човека покълва отровното семе на злобата, тя не прераства ли в желание да причиниш зло на всеки, оказал се на пътя на болезнените ти амбиции?

Дискусията може да продължи и с въпросите: Има ли човек, който е застрахован, че никога няма да стане жертва на човешката завист и омраза? Трябва ли да отвръщаме със същото на този, който ни е причинил зло, ако това се случи на някой християнин, нужно ли е той да се откаже от своите принципи и убеждения, от вярата си?¹⁸⁴

Учениците е важно да разберат, че Бог ни е дал правото на самостоятелен избор, че имаме свободата да постъпваме според убежденията и съвестта си.

Истински свободният човек е духовно извисен, защото свободата се корени не във волята, а в духа му.¹⁸⁵ Затова „човешкият дух е нравствено свободен, защото идва от Божи Дух, който притежава и проявява най-висша свобода“¹⁸⁶. Учениците научават още, че всеки човек се ражда свободен, но впоследствие започва да греши и може да се превърне в роб на греха. По собствено желание обаче и чрез Божиата

¹⁸⁴ Тук учителят може да направи аналогия с друг библейски герой – Йов, който също не се отрича от вярата си в Бога, въпреки че губи децата си, цялото си богатство и се разболява. Вж.: *Книга на Йов* – част от *Писания* (евр.Кетувим).

¹⁸⁵ Срв. Панчовски, Ив, Киров, Д. Пос. съч., с. 432.

¹⁸⁶ Пак там, с.469.

помощ той може да се освободи от робството в себе си и като постигне добродетелност и святост, да се спаси.

За учениците не е трудно да разберат, че Йосиф прави своя самостоятелен избор в живота, като не таи омраза към братята си, не се озлобява и не търси отмъщение. Той отстоява вярата си сред хора, които вярват в съвсем различни, езически божества, но не се самоизтъква и не парадирва с нея, а се отнася с необходимото уважение към всеки един човек.¹⁸⁷ Благодарен е на тези, които са му помогнали и накрая е възнаграден. Пощадява брат си, продал го на търговците измаилтяни, въпреки че законът му е давал право да го предаде на правосъдието. Йосиф обаче е трогнат от готовността за саможертва на брат си Иуда, който изявява желание да замести Вениамин и да остане в робство вместо него, произнасяйки трогателни слова: „нека аз, твоят раб, остана вместо момчето роб на господаря си, а момчето нека върви с братята си” (Бит. 44:33).

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я и о б о б щ е н и е:

В тази заключителна част от урока учениците разсъждават върху въпросите:

- можем ли да определим тази история като цялостен разказ, който е съставен от логически свързани отделни части;
- на какво ни учи историята на Йосиф и неговите братя, какви трябва да бъдат взаимоотношенията ни с близките, приятелите, познатите и непознатите;
- дали историята за Йосиф и неговите братя е исторически достоверна.¹⁸⁸

П р и л о ж е н и е н а н о в и т е з н а н и я и и з п о л з в а н е н а и н т е р а к т и в н и с р е д с т в а:

То може да се осъществи в края на урока, когато учениците дискутират върху филма „Йосиф”, който са гледали предварително.

В ъ п р о с и и з а д а ч и з а с л е д в а щ и я у р о к:

¹⁸⁷ Срв. Панчовски, Ив, Киров, Д. Пос. съч., с. 452.

¹⁸⁸ Сведенията от областта на египтологията потвърждават истинността на редица текстове от историята на Йосиф и неговите братя като: шарената дреха, с която е бил облечен, търговците от град Измаил, които са били прочути в търговията си с роби, назначаването на евреи за домашна прислуга, както и на ръководни постове в Древен Египет и т.н.

На учениците е добре да се постави като задача да напишат или литературноинтерпретативно съчинение, или есе по разгледаните и дискутирани теми в урока.

Примерни теми:

*Непреходните човешки ценности в историята на Йосиф и неговите братя;
Ако някой, на когото имам доверие, ме предаде или обвини несправедливо...*

Втората задача към учениците е да се подготвят да отговорят устно (на някои може и писмено) на следните *въпроси*, свързани със следващия урок:

- Кой е пророк Мойсей и как се превръща в духовен водач на своя народ?
- Как пророк Мойсей спасява своя народ и го извежда от египетски плен?
- Какъв смисъл се влага в словосъчетанието „златния телец“?
- Какви личностни качества притежава пророк Мойсей и защо сам Бог го избира за водач на еврейския народ?
- Кой са Десетте Божии заповеди и защо те са по-скоро нравствени послания, които всеки от нас трябва да спазва, а не заповеди в истинския смисъл на думата?
- Какво според вас е значението на Десетте Божии заповеди, трябва ли да ги спазваме днес?

Като задача към учениците за следващия урок може да се възложи още да гледат игралния филм „Мойсей“, след което да споделят впечатленията си със своите съученици в социалните мрежи, а също така и да напишат кратка рецензия, като наблегнат върху това, което най-силно ги е впечатлило във филма.¹⁸⁹

3.2. ИСТОРИЯТА ЗА СПАСЕНИЕТО НА ЕВРЕЙСКИЯ НАРОД ОТ ЕГИПЕТСКИ ПЛЕН И ДЕСЕТТЕ БОЖИИ ЗАПОВЕДИ

Но ако искаш да влезеш в живот вечен, опази заповедите. (Мат. 19:17)

Темата, чрез която учениците получават познания за *историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди*, също е урок за нови знания.¹⁹⁰ Този урок се провежда по принцип в рамките на един блок часове, но при реструктуриране на учебния материал в съответствие с годишния

¹⁸⁹ В социалните мрежи могат да се намерят още и някои много любопитни за младите хора документални филми по тази тема, които по-любознателните сами откриват и дискутират.

¹⁹⁰ Този урок се изучаваше и по старото учебно съдържание в девети клас в часовете по български език и литература.

учебен план може да се отдели и още един блок часове. Това е необходимо, защото от педагогическата си практика съм се убедил, че учениците имат твърде непълни познания по тези основни библейски текстове. Естеството на конкретната тема благоприятства възможността да се използва *дидактичната беседа като метод за организиране на учебния процес*, като водеща е, разбира се, ролята на учителя.

П о д г о т о в к а т а н а у р о к а (мотивационната фаза) се гради върху въпроси и задачи, които са предварително поставени в края на предходния урок, като се извършва актуализиране на усвоените знания от предишните уроци и свързването им с новия учебен материал. Добре би било в началото учениците да обсъдят литературноинтерпретативните съчинения и есета, написани от техните съученици, като разсъждават върху непреходните човешки ценности в историята на Йосиф и неговите братя, а учителят може да им постави като задача да помислят дали *историята за спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди* също съдържат непреходни по своята същност нравствени послания.

И з л о ж е н и е н а у р о к а

Работната фаза на урока може да започне с първа точка от учебния план:

1. Спасението на еврейския народ от египетски плен под водителството на пророк Мойсей

В края на предходния урок на учениците им е поставена задача да прочетат този текст от Свещеното Писание и да могат да отговорят устно на предварително зададените въпроси, като на някои от въпросите може и писмено под формата на домашна работа. Ето защо в тази фаза на урока се осъществява обсъждането на написаните и прочетени от тях текстове. Необходимостта от разглеждането на тази библейски тема произтича не само от това, че присъства в учебните програми по български език и литература според новото учебно съдържание в гимназиалната степен на образование, но и защото има както познавателна, така и важна възпитателна стойност. Именно поради това тя е в съответствие и с поставените основни задачи на урока.¹⁹¹

¹⁹¹ Вж. темата: *Библията (Стар Завет и Нов Завет)* и обучението и възпитанието на учениците в християнските нравствени добротели в часовете по български език и литература за гимназиалната степен на образование.

Най-важните моменти от тази точка на урока по книга. *Исход*, 1:8-14:22, са следните:

- След смъртта на Йосиф и неговите братя в Египет се възцарява нов фараон, „който не знаеше Йосифа” (гл. 1:8).

- Новият фараон е силно уплашен, че „родът на синовете Израилеви е многоброен”, (ст. 9) и затова превръща евреите в роби (ст. 11), а след време разпорежда „всяко новородено момче” да хвърлят във водата (ст. 22).

- Майката на пророк Мойсей слага детето си в „тръстено кошче” (гл. 2:3) и го пуска в реката. То е намерено от фараоновата дъщеря, която го отглежда като свое (ст. 5-10). Нарича го Мойсей – „спасен от водата”.

- Пророк Мойсей израства в двореца като царски син. За да спаси свой сънародник от жесток побой, убива неговия мъчител – египтянин (ст. 11-12).

- Заради това негово деяние фараонът разпорежда да го убият (ст. 15), поради което пророк Мойсей е принуден да бяга. Така стига „Медиамската земя” и се жени за дъщерята на пастир (ст. 21). Впоследствие му се ражда и първият син – Манасий (ст. 22).

- Бог се явява на пророк Мойсей като неизгарящ къпинов храст (срв. гл. 3:2), за да му съобщи, че е избран да изведе еврейския народ от египетски плен (ст. 10), а Той ще го закриля (ст. 12).

- Пророк Мойсей отива заедно с брат си Аарон при фараона с молба да пусне народа му (срв. гл. 5:1), който отказва, защото не вярва в Бог, а и не иска да се откаже от евтината работна ръка. (ст. 2).

- Следва чудото, което пр. Мойсей и брат му Аарон извършват в присъствието на фараона, превръщайки тоятата в змия (срв. гл. 7:10). Фараонът още повече се ожесточава срещу еврейския народ (ст. 13).

- Бедите, които Бог изпраща на египтяните, следват една след друга: водата в реката става на кръв (ст. 7-20); нашествие на жаби (срв. гл. 8:6), цялата земя се покрива с мушици (ст. 17) и с огромни мухи (ст. 24), мор по добитъка (срв. гл. 9:6), циреи по кожата на египтяните (ст. 10), градушка поразява хора, добитък и реколтата (ст. 23-25), скакалци доунищожават реколтата (срв. гл. 10:13-15).

- Вместо да се смири пред Божиите поличби, фараонът се ожесточава все повече и повече и тогава Бог поразява всички първородни египетски синове, включително и фараоновия (срв. гл. 12:29).

- Едва тогава фараонът разрешава на еврейския народ да напусне Египет (ст. 31-32). Бързайки, евреите изпичат безквасни питки (*Пасха*) (ст. 39).

- След като коварният фараон с армията си се впуска да преследва „Израелевите синове”(срв. гл. 14:8), пророк Мойсей разделя водите на Червено море и предвожданият от него народ преминава на отсрещния бряг (ст. 20). Водите се връщат обратно и египетската войска се издавя (ст. 22).

В съответствие с вече поставените цели и задачи на този урок и със същността на разгледаната проблематика в него втора точка от плана е добре да бъде формулирана като:

2. Дългият път на спасението

По тази точка учениците четат текстове от книга *Исход*, гл. 15:25-34:29, и разсъждават върху тях. Тук по-важните моменти са:

- Пророк Мойсей изпълнява мисията си да обедини еврейския народ и да го избави от египетски плен. С Божия помощ дава на скитащите се в пустинята свои сънародници вода (срв. гл. 15:25) и храна (манна небесна) (срв. гл. 16:15).

- Бог за втори път се явява на пророк Мойсей, за да даде в Синайската планина на еврейския народ и човечеството каменните плочи със Свещените скрижали, т.е. Десетте Божии заповеди (срв. гл. 31:18).

- Докато пророк Мойсей говори с Господа в Синайската планина, част от сънародниците му, отричайки се от Бога, изработват от накитите си „златен телец”, на който да се кланят (срв. гл. 32:1-5).

- Пророк Мойсей е разгневен и счупва Свещените скрижали, унищожава фалшивия идол и наказва неверниците, осмелили се да внасят разкол сред народа (ст. 19-20).

- Учениците разсъждават по въпроса какъв смисъл влагаме в наши дни в словосъчетанието „златния телец” и какви са съвременните фалшиви „ценности” и фалшиви идоли, на които се кланяме и които почитаме, а кои са истинските ценности в живота и какви измерения имат те;

- Заветът между Господ и хората трябва отново да се преподписва, изработени са нови Свещени скрижали (срв. гл. 34:29).

Планирането на урока включва като последна точка:

3. Десетте Божии заповеди и техният непреходен смисъл

Тук урокът е добре да продължи със заданието учениците да прочетат в Библията *Десетте Божии заповеди*, кн. Изх. 20:2-17, и с помощта на учителя да разсъждават върху техния непреходен смисъл.

Разсъжденията могат да бъдат в следната насока:

1. *Аз съм Господ, Бог твой (...) да нямаш други богове освен Мене.* (гл. 20:2-3)

От историята за „златния телец“ (срв. гл. 32:1-5) учениците вече са разбрали, че ние хората сме склонни твърде често сами да си изработваме фалшиви ценности. Вместо искрена и чиста молитва към нашия Отец Създател мнозина използват като „заместители“ талисмани, муски и всевъзможни други предмети, като им се кланят, молят, стискат палци или се поддават на страховете си от възможен неуспех. Ето защо е важно младите хора да осъзнаят, че с тази първа заповед Бог иска да ни предпази от подобен начин на мислене, характерен по-скоро за древните езически времена, когато хората са тънали в невежество и са обожествявали природните явления, а също и от всевъзможни суеверия.¹⁹²

2. *Не си прави кумир и никакво изображение на онова, що е горе на небето, що е долу на земята, що е във водата, под земята, не им се кланяй и не им служи.* (гл. 20:4-5)

Тази втора заповед, подобно на първата, ни учи да отдаваме сърцата и душите си единствено Нему, на Бога, като не си създаваме никакви фалшиви кумири. Само така ще можем да служим искрено на своя Отец Създател.

3. *Не изговаряй напразно името на Господа, твоя Бог.* (гл. 20:7)

Никому не е приятно, когато констатира, че някой, на когото държи, е забравил името му или го греши, а още по-неприятно му става, когато се подиграват с него. Защо тогава ние хората си позволяваме да изричаме името на Господ Бог без да влагаме необходимото уважение. Всеки сам ще отговаря за деянията си пред Божия съд, затова християните не бива да се поддават на този акт на неуважение към Бога.

4. *Помни съботният ден, за да го светиш, шест дена работи и върши в тях всичките си работи, а седмият ден е събота на Господа, твоя Бог.* (гл. 20:8-10)

Смисълът на тази заповед не е в кой ден от седмицата да отдаваме почитта си към Бога, както твърдят някои и днес фанатично, а да помним и никога да не

¹⁹² В етимологически план лексикалното значение на думата може да се определи като *празна вяра* (от „всуе“ – напразно).

забравяме какво е сторил за нас Той, защото всяко добро трябва да се помни. За християните този ден на почит е в неделя – Денят на Христовото Възкресение, като тази промяна е наложена още от Христовите ученици, които са били преки свидетели на Възкресението на Божия Син.

5. Почитай баща си и майка си, за да ти бъде добре и да живееш дълго на земята. (гл. 20:12)

Петата Божия заповед трябва да накара всеки човек да се замисли дали отдава необходимото уважение на своите родители. Това най-вече се отнася за младите, които рядко изразяват любовта си към хората, дарили ги с живот. Твърде често, когато им се забранява нещо, изричат думи, за които след това съжаляват цял живот. Чак след години осъзнават, че родителите им са искали да ги предпазят да не направят грешна стъпка в живота, защото са ги обичали. Освен това обичта трябва да се изразява, а не да се крие или премълчава. Никой не бива да забравя, че както той се отнася с родителите си, твърде вероятно е и децата му да се отнасят с него по същия начин.

6. Не убивай! (гл. 20:13)

Тази заповед е част от законодателството на всички страни в света. Младите хора обаче трябва да разберат, че убийство е не само отнемането на чужд живот, но и самоубийството, защото всеки живот е дар от Бога и който не го осъзнава, върши грех. Още повече, че всеки човек има своите близки, чиято скръб ще бъде неутешима.

7. Не прелюбодействай! (гл. 20:14)

Много хора гледат с пренебрежение и дори с иронична насмешка на тази заповед. В същото време обаче лицемерно изразяват съжалението си от факта, че голяма част от семействата днес се разпадат, като в повечето случаи основната причина за развода е изневярата на някого от съпрузите. От друга страна, учениците е добре да осъзнаят, че така модерните днес съвместни съжителства изобщо не са решение на въпроса, защото не спомагат за запазването на целостта на брачния съюз. Към проявите на прелюбодеяние се причисляват и случаите на безразборен секс, в които любовта отсъства.

8. Не кради! (гл. 20:15)

Към тази заповед трябва да причислим случаите на отнемане на чужда собственост и то не само материална, но и интелектуална. За младите хора е важно да

разберат, че когато някой си присвоява чужда научна разработка или преписва, включително и на изпит, това също е кражба, наречена плагиатство.

9. Не лъжесвидетелствай против ближния си! (гл. 20:16)

Обикновено считаме за лъжесвидетелство единствено лъжата, която е изречена в съда от призования да свидетелства под клетва. Лъжесвидетелството обаче може да има много и различни прояви, каквито са клюкарството, разпространението на злонамерени слухове и т.н. Младите хора трябва да разберат, че ако обвинят някого в нещо, което той не е извършил, завинаги ще изгубят доверието и уважението към тях на този човек.

10. Не пожелавай дома на ближния си, не пожелавай жената на ближния си, нито нивата му, нито роба му, ни вола му, ни осела му (...) – нищо, което е на ближния ти. (гл. 20:17)

Всяко престъпление се заражда първо в съзнанието на човека, като обсебва мислите му. Учениците трябва да осъзнаят, че тази Божия заповед има за цел да ни предпази от лоши помисли и намерения и да ни накара да се погрижим за чистотата на душите си.

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я

В тази заключителна част от урока учителят може да предизвика дискусия с въпросите:

- Как биха изглеждали животът и светът, ако всеки човек на нашата планета се стреми да спазва нравствените послания, които Бог ни е заветал чрез Десетте Божии заповеди?

- Възможно ли е една вековна мечта на човечеството да се превърне в реалност, т.е. възможен ли е свят без насилие, престъпност, войни, омраза, лъжи и как можем да го изградим?

- Откъде да започне тази промяна, дали не трябва да започне отвсеки един от нас и какви да бъдат първите стъпки?

Добре е младите хора да си зададат и въпроса колко силно искаме всичко това и вярваме ли, че то е възможно. Защото, ако всеки си каже, че това са просто мечти, че от него нищо не зависи, то какво бъдеще ни очаква?! Когато учениците на Иисус Христос питат Своя Учител защо и те не могат като Него да лекуват болни, Той им отговаря: „Поради вашето неверие, защото истина ви казвам, ако имате вяра

колкото синапено зърно, ще речете на тая планина: премести се от тука там и тя ще се премести. И нищо няма да бъде за вас невъзможно” (Мат. 17:20).

Приложение на новите знания и използване на интерактивни средства:

То може да се осъществи в края на втората точка от урока, когато учениците дискутират върху личността на пророк Мойсей. Те разсъждават по въпроса дали в игралния филм „Мойсей” образът на древния пророк отговаря на представата им, придобита от библейските текстове, които са прочели. Четенето и обсъждането на написаните от тях кратки рецензии също би спомогнало за постигането на целите на урока.

Задачи за следващия урок: На учениците се поставя като задача да напишат есеистично или литературноинтерпретативно съчинение върху разгледаните и дискутирани в часовете въпроси.

Примерни теми:

- а) *Дългият път на спасението*
- б) *Смисълът на Десетте Божии заповеди*
- в) *Възможно ли е да променим света, в който живеем, към по-добро?*

Като задача на учениците за следващия урок може да се възложи да гледат игралния филм „Иисус от Назарет” или друг филм, игрален или документален, посветен на живота, делата и учението на Божия Син. След това да споделят впечатленията си със съучениците си или да напишат кратка рецензия върху филма, като акцентират върху това, което най-силно ги е впечатлило в него.

Въпроси за следващия урок:

- Какво е съдържанието на Новия Завет, колко и кои книги са включени в него?
- Кой са четиримата евангелисти и кои моменти от земния живот на Иисус Христос са описали те в Евангелията си?
- Защо Иисус Христос е Богочовек?
- Защо св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан, които са били неотлъчно до Иисус Христос, са включили твърде малко факти от Неговия земен живот в Евангелията си?

- Кой са основните послания в Христовото учение, които е добре да следваме?

- Какъв е смисълът на разказаната от Иисус Христос притча за сеяча? Какви други Негови притчи знаете?

- Какви чудеса е извършил Иисус Христос и защо?

- Какво значение е имало Христовото учение в миналото и какво има то за нашата съвременност?

- Какви биха били животът и светът, ако всички хора на земята се стремят да следват посланията на Иисус Христос, изразени чрез евангелското Му слово?

3.4. НОВ ЗАВЕТ. ЕВАНГЕЛИЕТО СПОРЕД СВ. АП. ЕВ. МАТЕЙ И ЕВАНГЕЛИЕТО СПОРЕД СВ. АП. ЕВ. ЙОАН

(...) възлюби Господа, Бога твоего, с всичкото си сърце и с всичката си душа, и с всичкия си разум. (Мат. 22:37)

Темата, с която учениците изучават Новия Завет в гимназиалната степен на образование, разширява техните познания, придобити в среден курс в часовете по български език и литература, по-конкретно в пети клас,¹⁹³ а нейната основна цел е те да се запознаят с принципите на Христовото учение. Ето защо и тук препоръчителната форма за организирането на учебния процес е *дидактичната беседа*.

Ролята на учителя е от първостепенно значение, защото с точно формулирани въпроси трябва да активира мисленето на учениците, като спомогне посланията на Иисус Христос да достигнат до ума, сърцето и душата на всеки един от тях и така да станат основа за тяхното бъдещо изграждане като нравствени личности. За да изпълни предварително поставените цели и задачи, е добре да отдели на този урок два блока по два учебни часа.

Подготовката на урока (мотивационната фаза) може да започне с кратка дискусия, в която учениците да споделят впечатленията си от игралния филм „Иисус от Назарет” или други филми, игрални или документални, които те са

¹⁹³ Темата в учебника по литература за пети клас е формулирана като: *Бог сътворява света и човека*.

гледали. След това учителят ги насочва към отговори на въпросите, поставени в края на предходния урок, което ще придаде целенасоченост на беседата. Актуализирането на знанията от предишните уроци и свързването им с новия учебен материал може да се осъществи и посредством обсъждането на литературноинтерпретативни съчинения и есета.

Изложение на урока:

Работната фаза на урока може да започне с точката:

1. Новият Завет – същност и съдържание

От знанията, които учениците са придобили в часовете по български език и литература в среден курс, вече знаят, че Новият Завет е втората част от Библията, че е свещена за християните, защото е посветена на мисията на Божия Син – Иисус Христос. Усвояването на новите знания може да започне с кратък преглед на съдържанието на книгите от Новия Завет. Така те ще получат отговори на въпросите:

- Колко са *Евангелията* и какъв е техният ред?
- Защо *Евангелията* се определят като основната част на Новия Завет?
- Защо в учебната програма е залегнало изучаването на точно тези две от тях – *Евангелието според св. ап. ев. Матей* и *Евангелието според св. ап. ев. Йоан*?¹⁹⁴
- За какво свидетелстват в *Евангелията* двамата апостоли?
- Защо чрез Иисус Христос Бог приема човешки образ и слиза сред хората?
- Как завършва земния си път Иисус Христос, защо изтърпява толкова големи страдания и мъченическа смърт, какво изкупва чрез тях?
- Израз на какво е Възкресението на Иисус Христос?
- Защо не само *Евангелията*, но и всичките 27 книги от Новия Завет са обявени от Църквата за канонични и какво означава това?¹⁹⁵
- Защо в книгата *Деяния на светите апостоли* основен акцент е изграждането на Съборната християнска Църква и какво благовестие апостолите разнасят сред различни народи?

¹⁹⁴ Първите три Евангелия – *според св. ап. ев. Матей, св. ап. ев. Марк и св. ап. ев. Лука* – са наречени *синоптични* (от ст.гр. „синопсис” – „съвместно съществуване”).

¹⁹⁵ Учениците е добре да знаят, че процесът на канонизация започва с Първия Вселенски събор на християнската Църква, състоял се в Никея през 325 г. година, когато *четирите Евангелия* – на *Матей, Марк, Лука и Йоан* – са обявени за канонични, и е завършен през 367 г. година, когато александрийският патриарх Атанасий, наречен Велики, за първи път използва думата *канон*, за да провъзгласи неизменността на текстовете на всичките 27 книги от Новия Завет. Вж. Трайчев, Ем. *Канонът на Новия Завет. В Богословска мисъл*, кн.1, 2018, с. 7-17.

- Защо *посланията на св. ап. Павел* са най-много в Новия Завет?

- Какво включва последната книга в Новия Завет – *Откровение на св. ап. ев. Йоан Богослов*, наречена още *Апокалипсис*, и защо християните от векове я приемат като пророчество за бъдещето?

Следващата точка от учебния план може да бъде формулирана най-общо като:

2. *Евангелието според св. ап. ев. Матей*

Първите въпроси, на които искам да получат отговор учениците, са:

- Кой е св. ап. ев. Матей и защо именно той пише *Евангелие*?

- На какъв език е написано това първо *Евангелие*, какъв език е арамейският?

След това учениците имат възможност да четат текстове от *Евангелието* и да разсъждават върху тях: Основните моменти, на които е добре да се спрат последователно, са:

- *Евангелието* започва с родословието на Иисус Христос, като целта на св. ап. ев. Матей е да докаже, че именно Той е чаканият Месия (срв. Мат. 1:1-19).

- Ангел Господен се явява насън на Йосиф, за да му съобщи, че жена му Мария ще роди Син Божий (*Благовещение*), Който ще „(...) спаси народа Си от греховете му” (ст. 21).

- Иисус Христос се ражда във Витлеем (*Рождество Христово*), след което от изток идват мъдреци, за да се поклонят на Младенеца (срв. гл. 2:1-2).

- Вестта, че се е родил Божий Син, стига и до цар Ирод, който заповядва да намерят и убият Младенеца. Йосиф и Мария бягат в Египет, живеят там до смъртта на Ирод, след което се връщат „в земята Израилева” (ст. 20).

- Иисус Христос е кръстен в река Йордан от Йоан Кръстител, наречен Предтеча (срв. гл. 3:13-17).

- В пустинята дяволът изкушава Сина Божий (срв. гл. 4:1-10).– Учениците четат текста и разсъждават върху него – какво Му предлага и какво Му обещава дяволът и какъв е отговорът на Спасителя. С помощта на учителя е добре те да стигнат до извода, че единствено в борбата с греха и с многобройните изкушения човек ще заслужи Божията любов.

- Иисус Христос отива в земите край брега на Галилейско море и започва да проповядва учението Си, като обикаля Галилея и лекува болни: „И ходеше Иисус по

цяла Галилея, като поучаваше в синагогите им, проповядваше Евангелието на царството и изцеляваше всяка болест”(ст. 23).

- Св. ап. ев. Матей свидетелства как веднъж, когато Иисус Христос проповядва в една синагога, неочаквано идват майка Му и братята Му, искайки да говорят с Него. Един човек от събралите се Го доближава и Му казва: „ето, майка Ти и братята Ти стоят вън и искат да говорят с Тебе” (гл. 12:47). Тогава Иисус отговаря на човека: „(...) коя е майка Ми и кои са братята Ми?” (ст. 48) и като посочва с ръка учениците Си, изрича: „Ето Моята майка и Моите братя; защото, който изпълнява волята на Моя Небесен Отец, той Ми е брат и сестра, и майка” (ст. 49-50). Някои биха Го обвинили в неспазване на Петата Божия заповед: *Почитай баща си и майка си, за да ти е добре и да живееш дълго на земята* (Изх. 20:12). Но Божият Син е категоричен: „Не мислете, че Съм дошъл да наруша закона или пророците: не да наруша Съм дошъл, а да изпълня” (Мат. 5:17).

- Иисус Христос променя критериите относно въпроса кой човек ще може да спаси душата си, като го превръща в етичен – всички хора са равнопоставени независимо от различията им, защото всеки човек е Божие създание. За тази промяна свидетелства и св. ап. Петър: „Но вие сте род избран, царствено свещенство, народ свет, люде придобити, за да възвестите съвършенствата на Оногова, Който ви е призовал от тъмнина в чудната Своя светлина” (1.Съб.посл. на ап. Петър. 2:9).

- На върха на един висок хълм, наречен по-късно Хълмът на блаженствата, произнася прочутата Си *Нагорна проповед*, в която излага основните моменти от учението Си. Учениците четат текстове от проповедта и разсъждават върху тях (срв. Мат. 5:3-11).

Урокът продължава с четене и обсъждане на текстовете, в които Спасителят излага учението Си. Учениците разсъждават върху прочетеното и изразяват собственото си отношение:

- „Слушали сте, че бе казано: „Око за око и зъб за зъб”, Аз пък ви казвам: да не се противите на злото. Но ако някой ти удари плесница по дясната буза, обърни му и другата” (ст. 38-39).

- „Слушали сте, че бе казано: „Обичай ближния и мрази врага си.” Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят, за да

бъдете синове на вашия Отец Небесен, защото Той остави Своего слънце да грее над лоши и добри и праща дъжд на праведни и неправедни” (ст. 43-45).

За учениците е важно още да разберат, че Иисус Христос ни учи, когато се молим на Господ, да не го правим показно и да не бъдем многословни като езичниците, защото „вашият Отец знае от какво имате нужда още преди да поискате от Него” (гл. 6:8). Синът Божий ни учи и как да произнасяме Господнята молитва, която трябва да знае всеки християнин. Добре ще е учителят да я каже заедно с учениците: „Отче наш, Който си на небесата, да се свети Твоето име, да дойде Твоето царство, да бъде Твоята воля както на небето, тъй и на земята. Насъщният ни хляб дай ни днес и прости нам дълговете ни, както ние прощаваме на нашите длъжници. И не въведи нас в изкушение, но избави ни от лукавия, защото Твое е царството, и силата, и славата вовеки. Амин!” (ст. 9-13).

На тези, които предпочитат материалните облаги с трупането на пари и придобиването на имоти и скъпи вещи, Иисус Христос казва: „Никой не може да слугува на двама господари, защото или единия ще намрази, а другия ще обикне, или към единия ще се привърже, а другия ще презре. Не можете да служите и на Бога, и на мамона” (ст. 24).

Когато човек има високи и благородни цели, не трябва да се свени, притеснява или страхува от това дали ще успее да ги постигне, а смело и упорито да се стреми към тях, разчитайки на Божието благоволение, затова Божият Син казва на събралото се множество: „Искайте и ще ви се даде, търсете и ще намерите, похлопайте и ще ви се отвори” (гл. 7:7).

Многобройни са изкушенията в живота, на които всеки един човек многократно бива подлаган. Това важи в най-голяма степен за децата, чиято ценностна система все още е неустойчива и според модела за развитие на идентичността на Ерих Ериксон едва във възрастта на пубертета „идентичността на Аз-а се стабилизира”¹⁹⁶ постепенно.

В осми клас обаче 14-годишните ученици лесно могат да бъдат подлъгани да опитат от „забранения плод”, тъй като те все още не оценяват колко страшни могат да са последствията и колко бързо и лесно ще доведат до разрушаването на здравето им. Поддавайки се на въздействието на своите връстници, често минават през „широките

¹⁹⁶ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.76.

врати” на греха, като оценяват колко много са сгрешили едва когато осъзнаят какво са загубили. За всички тях, както и за всеки от нас, Иисус Христос казва: „Влезте през тесните врата, защото широки са вратата и просторен е пътят, който води към погибел и мнозина са, които минават през тях; защото тесни са вратата и стеснен е пътят, който води в живота и малцина ги намират” (гл. 7:13-14).

Младите хора трябва изключително много да внимават как си подбират приятелите и в какви компании попадат, дали сред тях няма наркозависими или още по-лошо – пласъори на наркотици, например. Ето защо предупреждението на Иисус Христос продължава да звучи все така актуално и в наши дни: „Пазете се от лъжливи пророци, които дохождат при вас в овча кожа, а отвътре са вълци грабители. По плодовете им ще ги познаете. Бере ли се грозде от тръни или смокини от репей? Тъй всяко добро дърво дава добри плодове, а лошото дърво дава лоши плодове” (гл. 7:15-17).

Иисус Христос често в словото Си използва *притчи*. Сред тях е *притчата за сеяча*. Учениците четат този текст от Свещеното Писание и разсъждават върху него (срв. Мат. 13:3-8). Тъй като присъстващите не успяват да разберат добре смисъла, вложен в тази притча, Божият Син им Го разяснява (ст. 18-23). Учениците дискутират по въпроса дали тази притча звучи актуално и днес, както и доколко посланията на Спасителя са достигнали до сърцата и душите им. На каква почва са попаднали „семената” на Божието слово у тях – на камъни, край пътя, в тръните или на добра и плодородна почва. Дали ще успеят да оставят светла диря в живота си, дали техните деца, внуци, правнуци ще изпитват гордост, когато си спомнят за тях.

Иисус Христос върши и редица *чудеса*, което кара все повече хора да повярват, че именно Той е чаканият Месия, Чието идване е предречено в редица текстове от Стария Завет.¹⁹⁷ Въпросът какво е чудо и има ли изобщо чудеса, са във фокуса на разискванията в следващия урок, посветен на Възкресението на Иисус Христос. Настоящият урок обаче може да продължи с четене на текстове от Евангелието, където са описани някои от тези чудеса, като учениците разсъждават върху тях и с помощта на учителя се стремят да извлекат нужната поука. Например:

- *Чудото с укротяването на морската буря*

¹⁹⁷ Такива описания срещаме в книгите на пророците Исаия (1:16), Йезекил (36:26-27), Авакум (2:14).

„И ето, че голяма буря настана в морето, тъй че корабът се покриваше от вълните, а Той спеше. Тогава учениците Му се приближиха към Него, събудиха Го и рекоха: „Господи, спаси ни, загиваме!“ А Той им каза: „Защо сте толкова страхливи, маловерци?“ Тогава, като стана, запрети на ветровете и на морето и настана голяма тишина” (Мат. 8:24-26). Поуката от чудото с укротяването на морската буря е повече от ясна и за младите хора не е трудно да стигнат до извода, че със страх и без силна вяра няма да постигнат целите си в живота.

- Чудото с нахранването с пет хляба и две риби

На брега на Галилейско море, в Табха, Божият Син нахранва събралите се 5000 негови последователи с пет хляба и две риби (срв. гл. 14:19-21), за да им им покаже, че Бог няма да остави чедата Си да умрат от глад.

- Чудото със спасяването на св ап. Петър

Иисус Христос кара учениците Си да се качат на кораб, с който да навлязат в морето, докато Той отиде да се помоли в планината. „И на четвъртата стража през нощта отиде Иисус при тях, като ходеше по морето. А учениците, като го видяха да ходи по морето, смутиха се и казаха: „Това е привидение!“ И от страх извикаха. Но Иисус веднага заговори с тях и рече: „Дерзайте! Аз Съм, не бойте се!“ Петър отговори и Му каза: „Господи, ако си Ти, позволи ми да дойда при Тебе по водата. А Той рече: „Дойди!“ И като излезе от кораба, Петър тръгна по водата, за да иде при Иисуса, но като видя силния вятър, уплаши се и като взе да потъва, извика: „Господи, избави ме!“ Иисус веднага простря ръка, хвана го и му каза: „Маловерецо, защо се усъмни?!“ (Мат. 14:25-31). Учениците лесно стигат до извода, че поуката тук е идентична с тази от чудото с укротяването на морската буря. Св. ап. Петър тръгва по водата, но се разколебава, уплашва, започва да потъва и моли Учителя да го спаси. Мнозина тръгват към някаква висока цел в живота с огромното желание да я постигнат, но трудностите по пътя към нейното осъществяване ги уплашват, разколебават и накрая единици са тези, които успяват. Младите хора дискутират по въпросите: доколко е силна тяхната вяра, както и от кои искат да бъдат те – от успешните или отказалите по пътя, водещ към голямата цел, включително и пътя, който води към Бога и спасението на техните души.

Иисус Христос лекува хората от всякакви болести, повечето от които в онези времена са се считали за нелечими, и съживява мъртви. Тук привеждам на учениците три примера, описани в Евангелието според св. ап. ев. Матей, върху които те могат да

разсъждават: „И ето една жена, която бе страдала от кръвотечение дванайсет години, приближи се изотзад и се допря до края на дрехата Му, защото си казваше: „Ако само се доближа до дрехата Му, ще оздравея”. А Иисус, като се обърна и я видя, рече: „Дерзай, дъще, твоята вяра те спаси!” От тоя час жената оздравя” (гл. 9:20-22). Когато едно момиче умира, Иисус Христос казва на всички да излезнат с думите: „Излезте вън, защото момичето не е умряло, а спи. И те Му се смееха. А когато народът биде отпратен, Той влезе, хвана момичето за ръка и то стана. И разчу се това по цялата оная земя” (ст. 24-26). Възкресението на мъртвия Лазар е посрещнато не просто като поредното чудо, извършено от Иисус Христос, то, може да се каже, преобръща мисленето и представите на хората, които добре осъзнават, че обикновен човек не може да го стори (срв. Йоан. 11:32-45).

Учениците разсъждават и по въпроса как се държи Спасителя, когато изцелява болни и съживява мъртви. Те са впечатлени, че Божият Син е милостив, добър, не се самоизтъква, а простичко казва на болната, че не Той, а вярата и я е излекувала.

Урокът може да продължи с привеждането на примери, в които хора, страдащи от тежки заболявания, често класифицирани като нелечими, успяват да се излекуват, като нерядко самите лекари не могат да дадат никакво научно обяснение и наричат случилото се „чудо”. Интересното обаче е, че когато питат излекувалите се как се е случило това, всички отговарят, че са вярвали в щастливия изход, че са променили начина си на живот, ценностната си система, а повечето от тях са търсили Божията закрила. Иисус Христос ни учи, че пътят на Божието всеопрощение и спасение трябва да започне с покаянието и промяната в мисленето, т.е. съзнанието, и начина на живот. На въпроса на учениците Му защо и те не могат като Него да лекуват болни, Той им отговаря: „Поради вашето неверие, защото, истина ви казвам, ако имате вяра колкото синапено зърно, ще речете на тая планина: премести се от тука там и тя ще се премести. И нищо няма да бъде за вас невъзможно” (Мат. 17:20).

Пред св. ап. Петър, св. ап. Иаков и св. ап. ев. Йоан в планината Тавор Иисус Христос показва Своя истински лик на Син Божий (Мат. 17:1-9) : „И след шест дни Иисус взе със себе си Петър, Иаков и Йоан, брат му, и възведе ги насаме на висока планина и се преобрази пред тях и лицето Му светна като слънце, а дрехите Му станаха бели като светлина (ст. 1-2) [...] Докато той (Петър) още говореше, ето, светъл облак ги засени и чу се из облака глас, който казваше: „Този е Моят възлюбен Син, на

Когато е Моето благоволение, Него слушайте (ст. 5) (*Преображение Господне*) [...] И когато слизаха от планината, Иисус им нареди, като каза: „Никому не обаждайте за това видение, докато Син Човеческий не възкръсне из мъртвите” (ст. 9). Така Таворската светлина придобива Божествени свойства, тя „е лъч на Божественото и същински блясък на Бог Слово”¹⁹⁸.

Отговора на въпроса какво е отношението на Иисус Христос към децата, младите хора също откриват в *Евангелието според св. ап. ев. Матей*. Когато учениците Му забраняват на децата да отидат при Него, Той им казва: „Оставете децата и не им пречете да дойдат при Мене, защото на такива е Царството небесно” (Мат. 19:14).

Тук считам за необходимо урокът да продължи с изводи за същността на Христовото учение, до които учениците сами могат да стигнат. В хода на разсъжденията те осъзнават, че Иисус Христос учи хората да бъдат смирени, да не таят в сърцата си завист, омраза, злоба, да не ламтят за нищо материално, защото то няма да им потърбава в Царството Божие. Когато обаче дойде време за равностойност, всеки ще иска да спаси душата си, но единствен Господ е този, Който съди хората според делата им. Защото според християнската религия всеки човек отговаря сам за делата си.¹⁹⁹ „Спасението на човека е най-висш богочовешки акт, следователно то е съвместно дело на божествената и на човешката свобода.”²⁰⁰ Иисус Христос посочва и какъв ще бъде критерият, по който всеки човек ще бъде съден. Този критерий ще е любовта към хората и към Бога.

Синът Божий казва на Своите ученици кои хора Небесният Отец ще постави редом до Себе Си: „Тогава Царят ще каже на ония, които са от дясната Му страна: „О, благословени от Отца Ми, елате да наследите царството, приготвено за вас от сътворението на света. Защото гладен бях и вие Ми дадохте да ям, жаден бях и вие Ми дадохте да пия, странник бях и Ме приютихте, гол бях и Ме облякохте, болен бях и се погрижихте за Мен, затворник бях и Ме посетихте”. Виждайки недоумението по лицата на учениците Си, Той изпреварва въпросите им и продължава проповедта: „Тогава праведниците ще Му кажат в отговор: „Господи, кога сме те видели гладен и сме Те нахранили или жаден и сме Те напоили? Кога сме Те видели странник и сме Те

¹⁹⁸ Флоровски, Г. прот., Богословие и свещенство, София, 2020, с.120.

¹⁹⁹ Срв. Панчовски, Ив, Киров, Д. Пос. съч., с.498.

²⁰⁰ Пак там, с.478.

прибрали или гол и сме Те облекли? Кога сме Те видели болен или затворник и сме Те посетили?” И Царят ще отвърне: „Истина, истина ви казвам, каквото и да сте сторили за най-малките от тези Мои братя, сторили сте го за Мен” (Мат. 25:34-40).

Лично за мен няма никакво съмнение, че добротата, изразена посредством човеколюбието, е основополагаща за християнството, защото върху нея се изгражда Новият Завет, който Бог сключва с хората. Учениците трябва да разберат, че злобата, омразата, алчността, обсебващите човешката личност съперничество и нетърпимост към различните, изгарящият душата стремеж да отмъстиш на всяка цена на този, когото считаш, че е постъпил спрямо теб несправедливо, са владения на дявола. И който реши да го следва, ще отиде право там – в ада, където душата му ще гори във вечни мъки. Защото Царството Божие се основава на любов, толерантност и взаимопомощ, а човешкият дух е възвеличен като най-висше Божие творение.

Урокът може да продължи с обсъждането на текстове от Евангелието и разсъждения относно края на земния път на Иисус Христос и Възкресението Му:

- Божият Син влиза в Йерусалим, като народът Го посреща с палмови клонки и възгласи „Осана”! (Да живее!) (*Вход Господен в Йерусалим – Цветница*) (срв. Мат. 21:9). След това Иисус Христос отива в Божия храм и изгонва търговците вътре: „И влезе Иисус в Божия храм, изпъди всички продавачи и купувачи в храма” (ст. 12). А на равнините, съставлящи религиозната върхушка, напомня: „Горко вам, книжници и фарисеи, лицемери, задето затваряте Царството небесно пред хората, защото нито вие влизате, нито другите пускате да влязат” (гл. 23:13). Синът Божий ги оприличава на „слепи водачи на слепци”, защото „ако слепец слепеца води, и двамата ще паднат в ямата” (гл. 18:26). И те решават да Го убият. Предава Го Юда Искаротски за 30 сребърника (срв. гл. 13:2). И те решават да Го убият. Предава Го Юда Искаротски за 30 сребърника (срв. гл. 26:52).

- Иисус Христос събира Своите ученици в първия ден от Пасха (*Тайната вечеря*) – дава им хляб и вино с думите, че това са Неговото тяло и Неговата кръв: „Който яде Моята плът и пие Моята кръв, пребъдва в Мене и Аз в него” (Йоан. 6:56). Този момент е засвидетелстван и от св. ап. евангелист Матей (гл. 26:26-28). Тези слова чуваме не само на всяка св. Евхаристия, но и на всяка св. литургия. По такъв начин „литургичният феномен на Евхаристията като образ на Христос се обвързва с идеята за жертвения характер”²⁰¹ Също така „по време на Тайната вечеря се разкрива както

²⁰¹ Иванов, Ив., презв. От Berākāh към Eucharistia...с.21.

достойнството на апостолите, които по-късно ще отдадат живота си за Иисус Христос и в Негово име, така и недостойнството на онзи, който ще извърши делото на предателството”²⁰². Чрез св. Евхаристия не само учениците Му, но и всички Негови последователи, чак до наши дни, ставаме едно цяло с Него, като придобиваме не само тялото и кръвта Му, но и словото, учението Му. Иисус Христос „преминава” от земната смърт към безсмъртието, към вечността, за да проправи път и за всички, които ще Го последват. Той принася Себе Си в жертва заради повярвалите в Бога и намерили пътя за спасение на душите си. Така „любовта на Бога към нас и нашата ответна благодарствена любов към Бога създават най-близкото духовно общение между Бога и нас. То може да се сравни с приятелско отношение в нашия ограничен пространствено-временен и подвластен на греха свят. Християнската любов към Бога е такова състояние на човешкия дух, при което той чрез съдействието на Светия Дух цялостно е устремен към Бога, обзет е от Него като приятел с приятел”²⁰³. По този начин в християнството любовта между Бога и човека са неразривно свързани. Затова и повярвалите в Христовото учение от цялата си душа и сърце са дълбоко убедени, че да обичаш Бога, означава да обичаш и хората, което е и едно от основополагащите за християнската вяра евангелско послание на Спасителя, Иисуса Христа.

Тази съкровена любов, която християнинът трябва да изпитва към нашия Отец, е неизменно свързана с любовта към ближния, защото само тогава е силна и всеопрощаваща. Иисус Христос се обръща към своите ученици: „Вие сте Ми приятели, ако вършите всичко онова, що ви Аз заповядвам. Не ви наричам слуги, защото слугата не знае, що върши господарят му, а ви нарекох приятели, защото ви казах всичко, що съм чул от Отца Си” (Йоан. 15:14-15). И още: „защото един е вашият Учител – Христос, а всички вие сте братя” (Мат. 23:8).

На братската любов между всички християни е изградена и християнската Църква, в която „ще бъде проповядвано това Евангелие на царството по цяла вселена, за свидетелство на всички народи” (гл. 24:14).

- По време на *Тайната вечеря* Иисус Христос съобщава на учениците Си за всичко, което предстои да се случи с Него и им казва, че един от тях ще Го предаде. Казва им още, че всички ще се отрекат от Него, дори и св. ап. Петър (срв. гл. 26:33-35) и то три пъти преди още да пропее първи петли. „Всички ще Ме изоставите тази

²⁰² Иванов, Ив., презв. Евхаристията – спасителен диалог...с.14.

²⁰³ Панчовски, Ив. Християнската любов..., с.22.

нощ, защото е писано: „Ще поразя Пастира и овцете от стадото ще се разпилят” (ст. 31). След което отправя последна молитва към Бога: „Отче Мой, ако не може да Ме отмине тая чаша без да я изпия, нека бъде Твоята воля”(ст. 42).

- *Юда Искаротски* Го предава с целувка на другия ден в Гетсманската градина. Св. ап. Петър вади нож, за да Го защити, но Иисус Христос го спира с думите: „върни ножа на мястото му, защото всички, които се залавят за нож, от нож ще погинат” (гл. 26:52).

- *Еврейските първосвещеници* обвиняват Иисус Христос в богохулство (ст. 65). След това Пилат Понтий, който е пряко подчинен на императора, тъй като е заемал поста прокуратор за Юдея и Палестина, които по това време са римски провинции, а властта е в ръцете на Ирод Антипа, осъжда Иисус Христос, макар и да разбира, че е невинен. Поведението му е типичен пример как се отнася поробителят с поробените, като прехвърля собствената си отговорност върху еврейската върхушка (срв. гл. 27:24) по време на измисления от нея процес, свикан от юдейския религиозен съд, Синедриона (срв. гл. 26:59). Равините дори заплашват с размирици, ако осмелилият се да се бунтува срещу властта им не бъде убит.

- Иисус Христос е жестоко измъчван и бит. Страданията Му са предсказани в Стария Завет. Като за доказателство насочвам учениците да прочетат откъс от *Книга на пророк Исаия* (гл. 53:4-6).

- За да бъде още повече унизен, е накаран сам да носи кръстта Си, като на главата Му слагат трънен венец с надпис „Цар на Юдея” (срв. Мат. 27:37). Така извървява пътя към хълма Голгота, „което значи лобно място” (гл. 15:22) където, облян в кръв, поруган, непрестанно подиграван и оплюван, е разпнат между двама разбойници (*Разпети петък*), който момент е засвидетелстван в *Евангелието според св. ап. ев. Марк*: „Минувачите Го хулеха, като клатеха глави и думаха: „Ти, който разрушаваш храма и за три дни го съзиждаш, спаси Себе Си и слез от кръста!” Също и първосвещениците и книжниците се присмиваха и думаха помежду си: Други спасяваше, а Себе Си не може да спаси. Христос, Царят Израилев, нека слезе сега от кръста, та да видим и да повярваме. Хулеха Го и разпнатите с Него” (Марк.15:29-32).

- Иисус Христос предава Богу Дух без да губи самообладание, не вика от болка, не се моли за милост (срв. Мат. 27:50). В мига, когато издъхва, настъпва природен катаклизъм – смрачава се като нощ, извива се буря, следва и земетресение (ст. 51). Римските войници и събралото се множество панически се разбягват.

- На третия ден Иисус Христос възкръсва (*Възкресение Христово – Великден*) и се явява на Своите ученици и последователи (срв. гл. 8:1-10) и на 40-я ден след Възкресението се възнася в Царството Божие (*Възнесение Господне-Спасовден*) (срв. Марк. 16:19).

Тази точка от урока може да завърши с изводи, до които учениците е добре сами да стигнат с помощта на учителя. Възможна е и кратка дискусия относно въпроса колко много са ни нужни напътствията на Спасителя в нашата съвременност.

Следващата точка от методическото планиране на урока е:

3. *Евангелие според св .ап. ев. Йоан*

Тази точка от урока е добре да започне с изясняването на въпросите: кой е св. ап. ев. Йоан и защо пише това четвърто *Евангелие*, както и защо акцентът е върху двойствената същност на Иисус Христос като Бог и свършен Човек.

Св. ап. ев. Йоан подчертава, че Синът Божий се жертва за хората, за да им даде живот вечен: „А на всички ония, които Го приеха – на вярващите в Негово име – даде възможност да станат чеда Божии” (Йоан. 1:12). Затова, че Иисус Христос е Богочовек, свидетелства и св. ап. Павел: „когато се изпълни времето, Бог изпрати Своя Син (Единороден), Който се роди от жена и се подчини на закона” (Гал. 4:4). Учениците научават, че *името Иисус* означава „Господ спасява”.

Св. ап. ев. Йоан излага в *Евангелието* си учението на Учителя с думите: „Словото стана плът и живя между нас пълно с благодат и истина” (Йоан. 1:14). От евангелското слово младите хора разбират, че Божият Син ни учи да вярваме искрено, от цялата си душа и сърце в Бог, да говорим винаги истината и да се осланяме на Божията милост. За да я получим обаче, е необходимо да осъзнаем греховете си и искрено да се покаем.

Иисус Христос неведнъж казва, че изпълнява това, за което Го е пратил Неговият Отец: „(...) и нищо не върша от Себе Си, но както Ме е научил Моят Отец, тъй говоря” (Йоан. 8:28). Свидетел на случилото се, св. ап. ев. Йоан потвърждава, че „(...) мнозина от народа повярваха в Него” (гл. 7:31). На повярвалите Иисус Христос казва: „ако вие пребъдете в словото Мое, наистина сте Мои ученици; и ще познаете истината, и истината ще ви направи свободни. (...) истина, истина ви казвам: всеки, който прави грях, роб е на греха” (гл. 8:31-34). „Следователно човекът е действително

свободен, когато върви по Божиите пътища, когато с ума си разбира проявите на Божията воля и направлява мислите и действията си към доброто.”²⁰⁴

На *вярващите* в учението Му Исус Христос казва още, че *ще придобият вечен живот*: „Истина, истина ви казвам: който спази словото Ми, няма да види смърт вовеки” (ст. 51). Той ни учи, че праведен е този, който е изпълнен с дълбока, искрена и всеотдайна любов към Бога и хората.

Чрез Своите *проповеди* Божият Син още повече настройва равините срещу Себе Си и разпалва озлоблението им. Врх на дързостта Му са думите, чрез които в Божия храм в Йерусалим обявява пред събралото се множество: „Истина, истина ви казвам: преди Авраам да е бил, Аз Съм” (ст. 58). Това е Неговият отговор след полемиката, която води в храма с равините, които Му се присмиват, че е млад, а говори за пророк Авраам като свидетел на случилото преди векове. Думите на Исус Христос са възприети за кощунство, защото според тях Той се отъждествява с Господ Бог и „тогава взеха камъни, за да хвърлят върху Му, но Исус се скри и излезе от храма” (ст. 59).

Векове наред се е смятало, че всичко, което е написано в Стария Завет, трябва да се сбъдне буквално. Затова сам Бог чрез Исус Христос ни разяснява, че *има огромна разлика между злоупотребата с религията и истинската вяра*. Той, Богочовекът, наричайки еврейските равини „книжници и фарисеи, лъжци” (срв. Мат. 23:13), открито ги обвинява, че използват вярата на хората в Бога за лична изгода.

В *Евангелието според св. ап. ев. Йоан* са засвидетелствани някои от притчите, с които Исус Христос поучава хората. Сред тях е и *притчата за блудницата* (срв. гл. 8:3-11). Добре е учениците да прочетат притчата, след което да разсъждават върху нейния непреходен смисъл. От тази притча ясно проличава какво е отношението на Сина Божий към греха и прегрешилите, към поддалите се на земните изкушения. Исус Христос не осъжда и не заплашва грешницата, а простичко изрича: „Иди си и недей вече греша” (ст. 11) За Него грехът е като болест, чието лечение е покаянието и силната вяра.

Покаянието обаче означава промяна, в гръцкия език думата е „метаноя”, чието значение е *промяна в начина на мислене*. На въпроса на учениците как да разбираме тази промяна днес, моят отговор е следният: Егоизмът, породен от

²⁰⁴ Шиваров, Н. Вечното в..., с.275.

материализма, изразяващ се в стремеж да трупаш все повече материални придобивки, лесно завладява съзнанието на хората, изпълва мислите им и те дори не осъзнават, че вече са приели дявола в душите си. Като прибавим и завистта, че някой друг притежава повече и може да си позволи много от т.нар. „земни удоволствия”, ето го разковничето на злото в човешката душа. Когато човек отдаде душата си на лукавия, връщането назад е трудно. В нашето съвременно консуматорско общество няма нищо по-лесно от това да се изкусиш и отдадеш на греховете и пороците. Но когато човешкият дух се отдалечи от Бога, това няма как да не породи безредие в душата на човека,²⁰⁵ а последиците са най-често тежки депресии.

В хода на разсъжденията младите хора често ми задават и въпроса защо Бог оставя Своя Син да бъде жестоко измъчван, поруган и разпънат на кръст. Тук е добре учителят да ги насочи към такива размисли, с помощта на които да стигнат до извода, че *посредством страданията и кръстната Си смърт Иисус Христос се жертва за нас хората, като ни спасява от греховете и същевременно ни сочи верния път към спасението.*

За мен е важно учениците да разберат още, че Божият Син е изпълнен с безкрайна любов към хората, че именно *любовта към Бога и към ближния е фундаментът на Неговото учение.* По такъв начин християнството създава универсални нравствени норми, които стоят и в основата на нашата съвременна цивилизация.

Важен акцент в урока е как *Синът Божий цели обединението на хората в една свята Божия Църква.* За този момент от Христовото учение свидетелства и св. ап. Павел: „Няма вече иудеин, ни елин, няма роб, ни свободен, няма мъжки пол, ни женски, защото всички вие едно сте в Христа Иисуса” (Гал. 3:28).

Показателна и вълнуваща от тази гледна точка е *притчата за добрия самарянин* (срв. Лук. 10:30-37), която Божият Син разказва на един вещ познавач на Мойсеевите закони, който, след като цитира текстове от *Левит* и *Второзаконие*, решава да изпита Иисус Христос с въпроса: „А кой е моят ближен?” (гл. 10:29). Тази притча е отговорът, който Синът Божий дава на този въпрос, учейки ни как да се отнасяме към хората, които са различни от нас, включително и към тези, които изповядват други религии. Един от изводите, до който учениците достигат, е, че и тук

²⁰⁵ Срв. Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.249.

акцентът е поставен върху личната отговорност. Затова по-късно, обръщайки се към галатяните, св. ап. Павел обобщава: „(...) целият закон се изпълнява в едно слово, а именно: възлюби ближния като себе си” (Гал. 5:14).

Любовта към хората е основното послание в Новия Завет на Сина Божий към всеки от нас: „Нова заповед ви давам, да любите един другия, както Аз ви възлюбих (...) По това ще познаят всички, че сте Мои ученици” (Йоан. 13:34-35). От собствения ми преподавателски опит съм се убедил, че в края на урока разсъжденията на учениците често прерастнат в дискусия по проблема за любовта и омразата като нравствени категории. Старая се да убедя младите хора, че няма как човек да казва, че е християнин, а в същото време да мрази хората. Изпълненият с омраза човек е лишен от вяра, защото не е вникнал в същността на Христовото учение, не е приел Бог с ума и сърцето си. Такъв човек се разкъсва от собствените си вътрешни противоречия, изпитва постоянна тревожност и несигурност в живота, не вярва на никого, дори собственото му поведение го плаши. Ето къде трябва да търсим корените и на ниското самочувствие и на пагубния стремеж да се хареса на всички. Но това е невъзможно. Младите хора все още нямат нужния житейски опит да осъзнаят, че изградилият се като личност човек не може да се хареса на всички. Не малка част от тях се чувстват пренебрегнати, неразбрани, нещастни. След което изпадат в депресивни състояния, често свързани със злоупотреба с наркотици, алкохол, цигари, като не виждат пътя на спасението. До тях не са достигнали думите на Спасителя: „Аз съм пътят, истината и животът” (Йоан. 14:6).

Иисус Христос посочва и *нормите на поведение*, които трябва да спазва всеки от нас, съдържащи се в Десетте Божии заповеди: „Ако Ме любите, опазете Моите заповеди” (ст. 15). В същото време Спасителят излага Своего учение ясно и разбираемо, без да използва научна терминология, съобразявайки се със своите слушатели, сред които е имало хора от всички слоеве на обществото, а „езикът, с помощта на който Иисус Христос излагал учението Си, (...) същевременно съдържал скрит смисъл...”²⁰⁶. Затова Той разяснява на хората всяко едно послание, което им отправя, като именно тези нравствени послания стоят в основата на християнската етика.

²⁰⁶ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.174.

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я

Урокът е добре да завърши с разсъждения по въпроса какво трябва да правим, за да заслужим Божията любов и всеопрощение, а отговорът е: *да вършим добри дела*. Добродетелността носи духовно удовлетворение, докато злото измъчва съвестта ни и поражда страхове. Синът Божий ни дава пример как и ние да постъпваме в живота. Той никого не наранява, не обижда, прощава дори на тези, които са Му причинили зло.

Под ръководството на своя преподавател учениците биха могли да разсъждават върху *смирението като добродетел*, тъй като и „животът на Иисус Христос е бил проникнат от удивителната добродетел смирение: всяка дума и всяко дело на Иисус Христос са били огрявани от светлия знак на смирението. Спасителят бил смирен и е образец на смирение, защото бил нравствено съвършен”²⁰⁷. Така Той променя ценностната система на предшествениците си. За умереност и смирение ни призовават и отците на раннохристиянската Църква. Векове наред хората са смятали, че да отвърнеш на злото със зло, да отмъстиш за извършената спрямо теб несправедливост, е нещо естествено и ти носи удовлетворение. Но както разбираме от Христовото учение, подобно чувство е измамно, тъй като всяко престъпление води след себе си ново и това може да продължи безкрайно във времето.

Само учението на Иисус Христос може да извърши такава *огромна промяна в мисленето на цялото човечество*, засягащо изцяло моралните му устои. Като засвидетелства Неговото слово: „Аз съм излязъл и дохождам от Бога” (гл. 8:42), св. ап. ев. Йоан подчертава божествеността на Учителя. В урока е добре учениците да стигнат до извода, че желанието на Иисус Христос е хората да разберат, че тези, които Го следват, ще получат изкупление на греховете си и ще добият вечен живот. Затова и св. ап. ев. Йоан отправя към нас, християните, следния призив: „Възлюбени, нека се обичаме един другия, защото любовта е от Бога и всякой, който обича, е роден от Бога и познава Бога. Който не обича, той не е познал Бога, защото Бог е любов” (1.Съб.посл. на Йоан. 4:7-8).

Друг много важен извод, до който искам да достигнат учениците, е, че след смъртта на тялото нито богатството, нито славата са вече от значение. Остават само делата ни. С тях ще се явим в Царството Божие и с тях ще останем в спомените на

²⁰⁷ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.174.

нашите близки, приятели, на всички, които са ни познавали. От нас зависи как ще ни запомнят и ще намери ли душата ни жадувания мир. Затова е важно да не постъпваме несправедливо с никого през живота си, както ни учи Иисус Христос: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, правете и вие тях” (Мат. 7:12).

В книгата си „Стрес без дистрес” канадският психолог Ханс Селие въвежда понятието „алтруистичен егоизъм”, основано на схващането, че когато прави добро на другите, човек прави добро и на себе си, защото, когато попадне в трудна ситуация или има нужда от помощ, ще може да разчита на много повече хора, които също като него са готови да отвърнат на доброто с добро.²⁰⁸ Изводът е, че *християнската нравственост е в основата и на съвременните научни изследвания в областта на психологията.*

*Приложение на новите знания и използване на
интерактивни средства:*

То може да се осъществи и в края на урока, тъй като в предходния урок на учениците е поставена задача да гледат игралния филм „Иисус от Назарет”, както и други игрални или документални филми, които интерпретират сюжети от Новия Завет, след което да споделят своите впечатления със съученици си в социалните мрежи. Тази предварително проведена дискусия между самите тях може да бъде продължена в края на часа, но вече с участието на учителя, който се стреми разсъжденията им да не се отклоняват в дребните детайли, които са плод на режисьорските виждания, а да се насочат към същностните проблеми, които вълнуват всеки съвременен млад човек и които могат да получат решение посредством нравствените послания на Спасителя. Препоръчително е също така в извънучебно време учителят да заведе своите ученици в Националния църковен историческо-археологически музей в сградата на Богословския факултет, както и в криптата на патриаршеската катедрала „Свети Александър Невски”, където чрез изложените икони, включително и каменни, изящната дърворезба, църковната богослужебна утвар, както и чрез различните богослужебни старопечатни книги младите хора ще могат „(...) да онагледят картинно онова, което са научили и възприели за Бога и вярата”²⁰⁹. За учениците, които нямат тази възможност, посещението на

²⁰⁸ Срв.: Селие, Х. Стрес без дистрес, София, 1982.

²⁰⁹ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.227.

иконографския отдел на редица регионални галерии и етнографски музеи или на най-близкия манастир със запазени старинни икони също би било от полза за тях в обучението.

Задачи и въпроси за следващия урок:

На учениците се поставя задача да напишат за следващия път литературноинтерпретативно съчинение или есе по разгледаните и дискутирани в урока проблеми и въпроси.

Примерни теми:

- а) *По плодовете им ще ги познаете...*
- б) *Не само с хляб ще живее човек...*
- в) *Който от вас е без грях, нека пръв хвърли камък...*

Въпросите, на които учениците могат да отговорят в устна или писмена форма като подготовка за следващия урок, тук могат да бъдат следните:

- Какво е за вас Христовото Възкресение – чудо или достоверен факт?
- Попадали ли сте в интернет пространството или в някое печатно издание на някоя теория, която отрича Христовото Възкресение? Ако да, какви са доводите на нейния автор?
- За какви исторически сведения (факти) сте слушали (прочели), които могат да потвърдят истинността на Христовото Възкресение?

ВЪЗКРЕСЕНИЕТО НА ИИСУС ХРИСТОС – КРАЙЪГЪЛЕН КАМЪК НА ВЯРАТА В БОГА

Защото словата, що си Ми дал, предадох им ги и те приеха и разбраха, че наистина Съм от Тебе излязъл, и повярваха, че Ти си Ме пратил (Йоан. 17:8)

Темата предполага учениците да разсъждават и беседват по въпроси, свързани с Христовото Възкресение, затова и урокът може да бъде определен като *урок за нови знания*. В предходния урок, посветен на Новия Завет, по-конкретно на *Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*, те вече са се запознали и са разсъждавали върху различни аспекти по тази тема. Поради това възниква логичният въпрос: *защо е нужно да се разглежда отново като самостоятелна методична*

единица. Основният аргумент за присъствието на този урок в индивидуалния ми учебен план се съдържа в самата формулировка на темата, тъй като съм убеден, че Христовото Възкресение е наистина крайъгълният камък на вярата в Бога, а от тук и на християнската етика. За да приемат християнските ценности, младите хора в нашето съвременно общество трябва да са убедени в достоверността на текстовете от Свещеното Писание.

Като се възползвам от правото си да включа допълнителни методични единици, с които да спомогнат за постигането на целите в обучението и възпитанието на подрастващите, се стремя да разширя познанията им по един принципен за християнската вяра въпрос, а посредством формата на *дидактичната беседа* да развия критичното им мислене. Подходът не противоречи на съвременните дидактически принципи, защото при планирането на обучението учителят „би трябвало да следва корелационно-дидактическата концепция“, която се основава на взаимовръзката между вярата и живота“²¹⁰.

Подготовката на урока (мотивационната фаза) може да започне с актуализиране на знанията на учениците от предходния урок, включително и с четене и обсъждане на литературноинтерпретативни съчинения и есета по поставените предварително теми. След това посредством кратка дискусия те могат да си припомнят обсъжданите въпроси относно Христовото Възкресение.

Изложение на урока:

Работната фаза на урока може да включи като първа точка:

1. Библейски свидетелства за Възкресението на Иисус Христос и твърденията на атеистите

Разсъжденията по тази точка от учебния план е добре да започнат с констатацията, че няма човек, считащ себе си за атеист, който да не отрича Христовото Възкресение. И това е не само в наши дни, но и преди 20 века, когато Христовите ученици са проповядвали словото Божие: „Като чува за възкресение на мъртви, едни се присмиваха, а други думаха: друг път щем те послуша за това“ (Деян. 17:32). Учителят трябва да подпомогне младите хора да стигнат до извода, че *ако*

²¹⁰ Сrv: Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.158-160.

Възкресението не е факт, то щеше да е просто един от многото примери на саможертва в името на доброто и стремежа към свобода на вероизповеданията. Тези, които отричат истинността му, знаят много добре това. Те всъщност твърдят, че целият Нов Завет се гради на лъжа, т.е. учениците Му и свидетелите на Възкресението или са излъгали, или самите те са се лъгали. Според атеистите, за да бъде нещо вярно, трябва да съответства на природните закони, а те имат предвид единствено тези на традиционната физика, химия, биология и другите науки от природонаучната област. Само че всеки сам може да си отговори на въпросите: дали в наше време човечеството има пълното познание на всички закони, които действат във Вселената, както и какво ни дава правото да игнорираме възможността за уникални събития.

Това, че *повторяемостта* на едно явление във времето се е превърнало в единствен критерий за истинност, е *доказателство единствено за неправилната насока на нашето мислене*. В повечето науки, сред които са и литературоведските, не можем да говорим за повторяемост в истинския смисъл на думата. Означава ли това, че литературознанието, например, не е наука? Ако липсва повторяемост, това е чудо, а според мнозина в природата чудеса не стават. В днешно време много хора считат, че ако вярваш в чудеса, то ти си невеж, набожен, т.е. суеверен, нямаш научен подход и мироглед, не познаваш природните закони и си напълно заблуден. Естествено те веднага ще приведат като аргумент невежеството на древните племена и народи, които са обожествявали природните явления и стихии, небесните тела и изобщо всичко, което не са могли да си обяснят. Тези свои разбирания пренасят автоматично и върху текстовете от Свещеното Писание.

Още в Стария Завет откриваме редица събития от необикновен характер, които може да се квалифицират като чудо. Разсъждавайки върху *Книгата на пророк Йона* и описаните в нея необикновени събития, доц. Ивайло Найденов отбелязва: „В пророческите разкази от книгите на ранните пророци (...) чудесата са неразделна част от повествованието и се извършват както всички други събития – някак закономерно”²¹¹. След което констатира, че „в съвременния рационалистичен свят на християните става все по-трудно да вярват в събития, които са в противоречие с природните закони и научните постановки”²¹². Ако приемем обаче за чудо това да

²¹¹ Найденов, Ив. Библейският Йона, София, 2008, с.47.

²¹² Найденов, Ив. Из историята на..., с.89.

укротяваш морска буря, да ходиш по вода, да възкресиш човек от мъртвите, то чудо ли е да лекуваш болни хора със силата на вярата?²¹³ Всеки съвременен човек, който е учил психология, веднага ще каже, че е напълно нормално, но в годините, когато Иисус Христос е вършил това, хората са го възприемали като чудо.

На въпросите какво да разбираме под чудо и на какви природни закони се подчинява, традиционният научен подход не е способен да даде отговор. Популярното схващане е, че чудо е всичко онова, което хората не могат да си обяснят по „научен” начин. *За вярващия чудото е отблясък от творческата енергия на Бога.* Мнозина продължават да смятат, че чудеса няма и не могат да съществуват. Това твърдение щеше да бъде вярно само ако имахме цялото познание за света, включително и за всичките закони, действащи в необятната Вселена.

За християните дори съществуването на света е истинско чудо, защото е израз на Божията любов и милосърдие.²¹⁴ От друга страна, *Евангелията* са писани от свидетели на описаните в тях чудеса.

Много показателен в това отношение е примерът със св. ап. Тома, наречен впоследствие Неверни, за когото свидетелства св. ап. ев. Йоан: „А Тома един от дванайсетте, наричан Близник, не беше с тях, когато дохожда Иисус. Другите ученици му казаха: „Видяхме Господа.” А той им рече: „Ако не видя на ръцете Му белезите от гвоздеите и не туря пръста си в раните от гвоздеите, и не туря ръцете си в ребрата Му, няма да повярвам.” След осем дена учениците Му бяха пак вкъщи и Тома беше с тях. Дойде Иисус, когато вратата бяха заключени, застава посред тях и рече: „Мир вам!” После каза на Тома: „Дай си пръста тук и виж ръцете Ми, дай си ръката и я тури в ребрата Ми, и не бъди невярващ, а вярващ”. Отговори Тома, като Му рече: „Господ мой и Бог мой!”. А Иисус му каза: „Тома, ти повярва, защото Ме видя, блажени, които не са Ме видели и са повярвали” (Йоан. 20:24-29). Друг засвидетелсван факт е, че Иисус Христос е разпънат на кръст по времето на Ирод Антипа и както отбелязва проф. Емил Трайчев: „Ирод Антипа (управлявал 4 г. пр. Хр-39 год. сл. Хр. – бел. моя) е единственият Иродов син, който доказва, че е способен държавник и ръководител”²¹⁵. Това, че управителят на Галилея „заема позиция против Пилат

²¹³ Вж. конкретната тема: *Библията – Нов Завет. Евангелие според св. ап. ев. Матей и Евангелие според св. ап. ев. Йоан*, с.103.

²¹⁴ Срв. Флоровски, Г. прот., *Философия...*, София, с.61.

²¹⁵ Трайчев, Ем. Пос. съч, с.280.

Понтий (управлявал 26-36 год. – бел. моя) в защита на юдеите”²¹⁶ е по-скоро двойствена игра, плод на егоистични интереси, поради което и Иисус Христос го нарича „лисица” (срв. Лук. 13:32).

В следващата точка от урока учениците разсъждават върху теориите, чрез които атеистите отхвърлят истинността на Възкресението.²¹⁷ Най-популярните от тях са:

2. Теории, отричащи достоверността на Христовото Възкресение

• Теория на неизвестния гроб

Приковаването на кръст като екзекуция е било добре познато по тези земи, включително и в Йерусалим. За да са сигурни, че Иисус Христос ще бъде убит и погребан така, че никой впоследствие да не може да твърди, че е възкръснал, Го разпъват на кръст –най-жестоката екзекуция тогава. Тялото Му е погребано в каменна гробница, като входът на гроба е затворен с огромен камък, който човек не може да отмести, а гробът е пазен от римски войници (срв. Мат. 27:60). След три дни както евреите, така и римляните потвърждават, че гробът е празен, а камъкът е отместен от входа на гробницата (срв. Марк. 16:4). Безсилни пред фактите, на еврейските равини не им остава нищо друго освен да излъжат, измисляйки твърдението, че Христовите ученици са откраднали тялото (срв. Мат. 28:13). Защитниците на теорията на неизвестния гроб твърдят, че след екзекуцията Тялото Иисусово е хвърлено в общ гроб според традицията в онова време. В Евангелията обаче ясно е казано, че Йосиф Ариматейски и Никодим полагат тялото на Иисус Христос в гроб, който е собственост на Йосиф и се намира съвсем близо до хълма Голгота (срв. Мат. 27:57-60). След това жените погребват тялото (ст. 61). Няма никаква логика който и да е от участвалите в погребението да не знае къде е бил гробът на Иисус Христос. Знаели са и самите римляни, след като са поставили войници да пазят на входа.

• Теория на погрешния гроб

Според тази теория Мария Магдалена и Христовите ученици са объркали гроба, когато отиват да почетат мъртвия Иисус Христос. Ако тази теория беше вярна, то тогава според противниците на Христовото Възкресение всичко се подрежда идеално. Вместо на гроба на Иисус Христос всички вкупом отиват на друг гроб, който е отворен и там няма римски войници. Тази теория твърде много прилича на

²¹⁶ Пак там, с.281.

²¹⁷ Вж. по-подробно: Мак-Дауел, Дж. Фактът на Възкресението, София, 1992, с.72-94.

предишната. Никой обаче не забравя гроба на скъп човек, още повече, че Мария е участвала в извършването на погребалния обред. Първа идва да посети гроба тя, Мария Магдалена (срв. Мат. 28:1). Вижда отместения камък от входа и празния гроб и уплашена, че са откраднали тялото, бърза да съобщи това на св. ап. Петър, който заедно със св. ап. ев. Йоан, а след тях и римляните отиват да се уверят, че гробът е празен (срв. Лук. 24:12). Твърдението, че всички са получили неочаквано амнезия и са забравили къде е бил погребан Иисус Христос, звучи нелогично, дори абсурдно.

- *Теория за легендата*

Привържениците на тази теория твърдят, че всичко написано за Христовото Възкресение е една легенда, включена в Евангелията години след земната смърт на Иисус Христос. Според учените, занимаващи се с проблемите на датирането на книгите в Новия Завет, нито една от 27-те книги не е възникнала по-късно от 100-та година от рождението на Иисус Христос.²¹⁸ Св. ап. Павел свидетелства, че в 56 година е имало близо 500 живи свидетели на Възкресението и ако някой не вярва на него, може да отиде в Йерусалим и да намери тези очевидци: „(..) после се яви на повече от петстотин братя наведнъж, от които повечето са живи до днес” (1.Кор. 15:6).

- *Теория за духовното възкресение*

Тази теория твърди, че Възкресението на Иисус Христос е не физическо, а духовно. Понятието „духовно възкресение” обаче преди 20 века не е съществувало и никой тогава не би обърнал внимание на този, който се опитва да ги убеди, че е възможно не тялото, а духът на човека да възкресне. Всъщност Иисус Христос сам опровергава тази теория, когато се явява на учениците Си, които не могат да повярват, но Той ги успокоява с думите: „Вижте ръцете Ми и нозете Ми, Аз Съм Същият, попишайте Ме и вижте, понеже духът няма плът и кости, както виждате Мене, че имам” (Лук. 24:39).

- *Теория за халюцинацията*

Привържениците и твърдят, че учениците на Иисус Христос и стотиците свидетели на Христовото Възкресение само си мислят, че виждат възкръсналия от мъртвите Божи Син, но те са халюцинирали. Това е най-нелепото, най-научно неиздържаното твърдение, което може да измисли наукообразното невежество. Всяка халюцинация е свързана с индивидуалното съзнание на човека (респ подсъзнание),

²¹⁸ Вж. по-подробно: Дж. Мак-Дауел. Пос. съч., с.76.

поради което е абсурдно 500 души да халюцинират едно и също нещо едновременно и то по едно и също време.

- *Теорията, че римските власти сами са откраднали тялото*

Ако тази теория е вярна, то целта на открадването на Тялото Христово е ясна – по този начин ще се избегнат всякакви спекулации, че Иисус Христос е възкръснал от мъртвите. Подобно на останалите и тя звучи абсурдно, защото, когато учениците Му твърдят, че е възкръснал, защо еврейските първосвещеници и римляните не са извадили Тялото, за да Го изложат публично.

- *Теорията за съживяването*

Твърдението, че Иисус Христос е бил припаднал или изпаднал в клинична смърт, след което е оставен в гробницата жив, е съвсем несъстоятелно. То не се основава на нито един факт и не се съобразява с написаното в Евангелията. Иисус Христос не само е прикован на кръста, но тялото Му е прободено с копие, за което св. ап. ев. Йоан свидетелства: „(...) и веднага изтече кръв и вода” (Йоан. 19:34). По-късно някои невежи се питат каква е тази „вода”. Всеки кардиолог би им обяснил, че бликва водниста течност от перикардната торбичка около сърцето, след като тялото Му е прободено.

- *Теория за „пасхалния заговор”*

Тази теория твърди, че Иисус Христос сам е съставил план да се сбъдне пророчеството, като умира на кръста само привидно, но римският войник го осуetyава, като пробоща тялото с копието си. Тогава учениците Му взимат случаен младеж и го представят за Иисус Христос. Твърдението е повече от нелепо, защото не е възможно да бъдат излъгани стотици хора, които лично са познавали Сина Божий.

Урокът може да продължи с привеждането на исторически факти, които свидетелстват за достоверността на Христовото Възкресение, върху които учениците разсъждават:

3. Факти, доказващи истинността на евангелските текстове относно Възкресението на Иисус Христос

В тази фаза от урока учениците научават, че едни от най-убедителните доказателства за достоверността на Възкресението не са пряко свързани с евангелските текстове. Защото е твърде лесно да оспориш автентичността на един текст особено ако си предубеден, т.е. яростно поддържаш противното становище. В

същото време колкото и исторически сведения да имаме, които да потвърждават истинността на засвидетелстваното в Евангелията, каквито и нови археологически открития да ни отвеждат към тези така отдалечени от нашата съвременност времена, винаги ще се намерят „специалисти“, които да ни убеждават с писанията си и интервютата си в медиите колко ненадеждни са древните текстове и колко дискуссионно е всяко едно откритие. Има обаче факти, които нито един учен не може да оспори, колкото и да му се иска това. Пред тях атеистите мълчат и не ги дискутират, защото не могат да ги опровергават.

- *Първото доказателство е ранният успех на християнската Църква*, като възходът и тръгва точно от Йерусалим и то непосредствено след Христовото Възкресение: „(...) словото Божие растеше и броят на учениците се уголемяваше твърде много в Йерусалим и голямо множество свещеници се покоряваха на вярата” (Деян. 6:7). Възкръсналият Иисус Христос държи проповед пред повече от 500 души именно в Йерусалим: „(...) после се яви на повече от петстотин братя наведнъж, от които повечето са живи до днес” (1.Кор. 15:6), които всъщност са живите свидетели на чудото на Възкресението. Именно те, а не както някои считат само Христовите ученици, стоят в основата на този невероятен успех на ранната християнска Църква. Раннохристиянската църква се разраства, когато повярвалите в спасителното дело на Господа, Иисус Христа, се увеличават, защото Църквата, завещана от Спасителя, е самият народ Божий. От друга страна, Христовото учение нанася смъртоносен удар на Римската империя. Не е възможно едни фалшиви идоли, каквито са езическите божества на римляните, да бъдат наложени с насилие, смърт, жестоки изтезания и мъчения, нито терорът и лъжата да пречупят вярата на хората в Бога. Жестоките гонения на християните продължават три века и са прекратени през 313 година от император св. Константин, който в 324 година провъзгласява християнството за официално вероизповедание в Източната Римска империя (Византия).

- *Първите християни променят деня на поклонението от събота в неделя* и така се противопоставят на официалното вероизповедание, въпреки че са били дълбоко вярващи и са почитали всеки текст в Священото Писание. С промяната пренебрегват една от *Десетте Божии заповеди* и религиозните традиции, в които са били възпитавани още от раждането си. Пренебрегват и строгия канон, който по онова време се е проповядвал в синагогите, с което предизвикват гнева на равините, което може да се възприеме и като своеобразен бунт срещу една религиозна система,

отдалечила се от мисленето и духовните потребности на обикновените хора и от Божията промисъл.

- Тайнството на *Светото Кръщение*, което символизира както Рождество Христово, така и Възкресението на Иисус Христос, е познато още от най-ранното християнство. Още за първите християни влизането във водата се е възприемало като потапяне в страданието на Спасителя по време на разпятието Му.²¹⁹ Ние християните приемаме Светото Кръщение така, както Го е приел самият Иисус Христос, когато Йоан Кръстител, наречен Предтеча, Го кръщава в река Йордан, като символиката е същата. Затова и много християни кръщават децата си още докато са малки, аз самият също съм кръстен като бебе. Ето защо, когато посетих Светите места и отидох до река Йордан, не пожелах отново да ме кръщават, както сториха някои, тъй като знаей, че Светото Кръщение не е туристическа атракция, а свят за всеки християнин обред. Към това призовава и св. ап. Павел: „(...) един е Господ, една е вярата, едно е кръщението” (Еф. 4:5).

- Първите християни *са били бити, измъчвани жестоко и убивани, но са страдали и умирали спокойно с вярата си в Иисуса Христа*. Умират повечето от учениците Му, като дават живота си за Христовата вяра. Убит е и св. ап. Павел, който в началото е участвал в гоненията на християните, но след това става най-ревностния проповедник на Христовото учение. Големият полски писател Хенрик Сенкевич с изключително художествено майсторство е успял максимално автентично да ни пренесе във времето на царуването на император Нерон от 54 до 68 година.²²⁰ и жестоките гонения на християните, които са били масово избивани, но са умирали с Христовата вяра в душите и сърцата си като мъченици. За романа си „Qvo vadis” получава Нобелова награда за литература и е един от малкото писатели, получили това литературно отличие не за цялостното си творчество, а само за една творба.

От друга страна, *никой не умира в името на лъжата*, защото, ако първите християни са проповядвали една измама, каква награда са очаквали и от кого. Не е известен случай в човешката история, при който някой съзнателно да е отдал живота

²¹⁹ Вж. по-подробно: Дж. Мак-Дауел. Пос. съч., с.99.

²²⁰ След като сам запалва Рим, Нерон обвинява християните за това пъклено деяние и в продължение на пет години – от 64 до 68. (68 е годината на неговата смърт) – са избити хиляди християнски мъченици, след като първоначално са подлагани на жестоки мъчения. Забележителното е, че вместо да спре разпространението му, християнството се разраства и обхваща все повече провинции от Римската империя.

си заради някаква лъжа. Религиозният фанатизъм също се основава на вярата, макар и изопачена, а не на лъжата.

Христовото учение се крепи на *свидетелствата на очевидци* за събития, случили се преди повече от 2000 години, и само дистанцията във времето дава основание на атеистите да подлагат на съмнение написаното в евангелските текстове. Това означава ли, че трябва да отричаме всичко случило се в миналото само защото ние самите не сме били преки свидетели и историците може да са изопачили събитията или просто да са някакви измамници и да са си измислили всичко. Когато имаме четири Евангелия, в които авторите им свидетелстват по идентичен начин за случилото се, това не е ли достатъчно основание и ние да повярваме?! Трябва ли да продължаваме да отричаме казаното, защото ние не сме били сред тези 500 свидетели на Христовото Възкресение?! Отговор ни дава св. ап. Павел: „При това, ако наистина мъртви не възкръсват, ние излизаме лъжесвидетели Божии, понеже свидетелстваме за Бога, че е възкръснал, (...) тогава и ония, които са умрели в Христа, са загинали” (1.Кор. 15:15-18).

З а т в ъ р ж д а в а н е н а н о в и т е з н а н и я:

Основният извод, до който искам учениците да достигнат след приведените доказателства, е, че фактът на Възкресението е дал сили на първите християни във времената на жестоките гонения да умират като мъченици. Дал го е и на вярващите след тях да отстояват вярата си независимо от трудностите, които е трябвало да преодоляват. Дава го и на нас с възможността да променим живота си и превърнем света в едно по-добро място за живеене, ще го дава и на хората след нас.

Друг извод, до който искам младите хора да достигнат в хода на разсъжденията, е, че *за повярвалите в Спасителя Словото Божие е истинската пътеводна звезда* в живота: „(...) който вярва в Мене, не в Мене вярва, а в Оногова, Който Ме е пратил” (Йоан. 12:44). Освен това „със Своето Възкресение Той (Иисус Христос - бел.моя) обезсилва и разрушава смъртта и открива пътя за безсмъртие и нетление”²²¹.

За всеки християнин Божието Слово, достигнало до нас чрез евангелското учение на Иисус Христос, е истинско вдъхновение в жизнения му път: „По това

²²¹ Флоровски, Г. прот., Богословие и..., с.107.

узнаваме, че сме Го познали, като пазим Неговите заповеди” (1.Съб.посл.на ап. Йоан. 2:3), „защото любовта към Бога се състои в това: да пазим заповедите Му” (гл. 5:3).

Приложение на новите знания и използване на интерактивни средства:

То може да се осъществи в началото на следващия урок, като учениците обсъждат литературноинтерпретативни съчинения и есета по предварително зададени теми. Посещението на църква или манастир и разглеждането на икони и стенописи с изображения на Христовото Възкресение *спомога* за постигането на целите на урока.

Задача за следващия урок:

На учениците може да се постави задача да напишат есе или литературноинтерпретативно съчинение по избор върху разискваните въпроси в урока.

Примерна тема:

(...) *блажени, които не са Ме видели и са повярвали* (Йоан.20:29).

4. ДИСКУСИОННИ ВЪПРОСИ ПО ВРЕМЕ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА БИБЛИЯТА В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА И НЯКОИ ПО-ВАЖНИ АКЦЕНТИ ВЪВ ВЪЗМОЖНИТЕ ОТГОВОРИ

Влезте през тесните врата, защото широки са вратата и просторен е пътят, който води към погибел, и мнозина са, които минават през тях. (Мат. 7:13)

В тази *дискусия*, която *е препоръчително да се проведе в извънучебно време*, са включени някои от най-често задаваните въпроси от учениците, както и най-важните акценти в отговорите им. Разбира се, не бива да се забравя, че в една дискусия учителят не знае в каква насока тя ще протече и какви допълнителни въпроси могат да възникнат. Но той винаги трябва да е готов да отговори на всеки един въпрос, който му е зададен, като в отговора си да бъде искрен дори ако се чувства затруднен да отговори веднага. Само така ще може да даде пример на своите ученици как и те да постъпват в трудни ситуации, което ще спомогне за тяхното възпитание в духа на християнските нравствени добродетели.

В ъ п р о с: Иисус Христос се е родил като човек, възможно ли е и днес да се роди човек, който също да се нарече Син Божий?

Отговорът на въпроса може да започне с *актуализиране на знанията*, които учениците получават в четвъртия урок на тема: *Библията – Нов Завет. Евангелие според св. ап. ев. Матей и Евангелие според св. ап. ев. Йоан* относно двойствената същност на Иисус Христос едновременно на Бог и съвършен Човек.

Подчертава се съвършенството на Богочовека Иисус Христос и защо за всеки християнин Той е „(...) пътят, истината и животът” (Йоан. 14:6). За подрастващите е важно да разберат, че *Синът Божий е дълго чаканият от еврейския народ Месия*, чието идване е предречено в текстове от Стария Завет.²²²

Друг интересен акцент в дискусиата са разсъжденията, че в продължение на 20 века мнозина са се опитвали да заблуждават хората, че те също са Божият Син, „прероденият” Иисус Христос. Някои от тях са душевно болни, други са обикновени лъжци, жадуващи да получат внимание и малко слава, трети обаче са измамници, имащи користни цели. За всички, които лъжат хората най-вече с цел лично облагодетелстване, Иисус Христос ни предупреждава: „Пазете се от лъжливи пророци, които дохождат при вас в овча кожа, а отвътре са вълци грабители: по плодовете им ще ги познаете” (Мат. 7:15-16).

В ъ п р о с: Оказало ли е християнството влияние върху историческото и културното развитие на човечеството?

Младите хора е добре да разберат, че отговорът на този въпрос е тема на многотомен труд, като аспектите на подобно изследване също ще са много. Ето защо може *учителят* преди провеждането на дискусиата *да постави като задача учениците сами да потърсят подходящи примери в тази насока*. Поставената задача не изключва необходимостта и самият той да приведе доказателства за *огромното влияние, което е оказало християнството върху историческото и културното развитие на човечеството*. Интересни са разсъжденията, че учението и животът на Иисус Христос са вдъхновявали много творци в миналото като Леонардо да Винчи, Йохан С. Бах, Лев Толстой и т.н. И в наши дни писатели, композитори, художници, скулптури, режисьори и сценаристи претворяват в творчеството си сюжети и образи от евангелското слово на Спасителя. Плеяда от учени, чиито научни открития са в основата на човешкия прогрес, признават, че пътеводна звезда в живота им е била

²²² Вж. по-подробно конкретната тема: *Новият Завет. Евангелие според св. ап. ев. Матей и Евангелие според св. ап. ев. Йоан*, с.109.

вярата в Исуса Христа. Сред тях са и Макс Планк, Йоханес Кеплер, Николай Коперник, Исак Нютон, Антоан Лавоазие, Луи Пастър и т.н.. Исус Христос и учението Му дадоха на човечеството една нова ценностна система, променила коренно историческото ни развитие.

Друго доказателство за огромния принос на християнството е, че *човешката история е разделена на два периода* – преди и след раждането на Исус Христос. Доказателства са и фактите, че днес робството е окончателно премахнато, равноправието на жените и децата е регламентирано с международни конвенции. Много още *фундаментални промени са вдъхновени от Христовото учение*.

Важен акцент в дискусията са възгледите на хората, наричащи себе си атеисти, и разсъжденията по въпроса защо те омаловажават огромното влияние, което е оказало християнството върху историческото и културното развитие на човечеството. Атеистите привеждат като аргументи единствено онези примери от историята, в които в името на вярата е упражнявано насилие върху човешката личност. Да, вярно е, че през средните векове църковната власт, съюзила се с политическата, е държала хората в подчинение, като не рядко е прилагала методи, които днес наричаме нецивилизовани. Сред черните страници в историята на човечеството са и кръстоносните походи, които са се организирали с цел отвоюване на Светите земи от неверниците, но в същото време кръстоносците са подлагали на огън и сеч православните християнски народи, през чиито територии са преминавали.²²³ Същото се отнася и за религиозните войни, при които всяка страна е твърдяла, че само нейната вяра е правата, като показателен пример в това отношение е Северна Ирландия.²²⁴

Списъкът с престъпления спрямо хората и спрямо човешката личност е голям и те безспорно са позор за човечеството. Но тук е добре учениците да си припомнят от урока на тема *Нов Завет. Евангелие според св. ап. ев. Матей и Евангелие според св. ап. ев. Йоан* в какво се изразява същността на Христовото учение

²²³ Кръстоносните походи започват в края на XI век и са подкрепяни, а често и организирани от Римокатолическата църква. Те продължават чак до XV век.

²²⁴ Конфликтът в Северна Ирландия, който се разгаря в края на 60-те години на XX век и приключва със споразумението в Белфаст от 1998 година, погрешно се определя единствено като религиозен. Ябълката на раздора между католиците и протестантите е статутът на Северна Ирландия. Националистите, повечето от които са католици, искат отделяне от Обединеното кралство, докато привържениците на обединението са преобладаващо протестанти. Жертвите на конфликта от двете страни са приблизително 4000, което го определя също като черна страница и то от най-новата история на човечеството.

и какви са нравствените послания на Иисус Христос към всички нас. Така те сами ще могат да си отговорят на въпроса какъв смисъл откриват в думите на Спасителя: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, правете и вие тях” (Мат. 7:12).

В ъ п р о с: В епохата на Средновековието Църквата е изгаряла учени на кладата, а в днешно време някои духовници вършат грехове. Това не доказва ли, че Бог не е така всемогъщ, както ни учи Църквата?

Тъй като самият въпрос по своята същност е многоаспектен, добре ще бъде учителят да отговори на всеки един от подвъпросите, съдържащи се в него. Ето защо считам за необходимо като първи акцент да се направи едно много съществено уточнение от историческо естество.

Когато говорят за „мракобесието” на Църквата през средните векове, атеистите най-често използват като основен аргумент осъждането на Николай Коперник, Джордано Бруно и Галилео Галилей за хелиоцентричните им възгледи. Истината обаче е, че и *тримата велики учени са били вярващи християни*, като Николай Коперник и Джордано Бруно са били и свещеници. На свой ред Коперник изобщо не е бил преследван от Римокатолическата църква, нито пък учението му, изложено в книгата „За движението на небесните сфери”, е отречено, докато е бил жив. Едва след смъртта му хелиоцентричната му теория е била отхвърлена. Дж. Бруно, който също е бил в определен период от живота си свещеник, е осъден и изгорен на кладата не заради това, че е бил привърженик на хелиоцентризма. Той става жертва на конфликт от религиозно естество. Единствен от тримата големи учени на Средновековието Галилео Галилей е осъден за хелиоцентричните си възгледи.

Дискусията може да продължи с въпрос към учениците *дали трябва ние православните християни да носим отговорност за прегрешенията на Римокатолическата църква* в миналото. Още повече, че папската институция през Средновековието е упражнявала изключително силно влияние върху светската власт, стигало се е до там, че са издавали индулгенции за опрощаване на греховете, което противоречи на евангелското учение на Иисус Христос и на основните принципи на християнската Църква. Младите хора вече знаят от урока от глава първа на тема: *Вярата в Бога в контекста на съвременната наука* за Великата схизма през 1054 година и за последвалото разделение на Църквата на католическа и православна. Тук

е важно и уточнението, че *Православната християнска църква е проявявала толерантност към научните възгледи.*

Друг важен акцент в дискусията, на който учителят е добре да обърне внимание, засяга *отношението на редица наши съвременници към епохата на Средновековието*,²²⁵ които само при споменаването и „лепват“ като етикет епитетите „мрачно“, „тъмно“, „мракобесническо“ и т.н. Като пример мога да приведа написаното в един от учебниците по литература: „(...) често за средните векове се говори и като за „мрачни векове“, а основната вина за това „смрачаване“ се хвърля върху християнската църква”²²⁶. Само че, както отбелязва протоiereй Флоровски: „Митът за „тъмното Средновековие“ вече е развенчан от безпристрастните изследователи.(...) Още романтиците²²⁷ започват да проповядват „връщане към Средновековието“, виждайки в него духа на вярата”²²⁸. Явно протоiereй Георги Флоровски има предвид, че представителите на Романтизма са били впечатлени от духовното единство на средновековния свят, което е в пълен контраст с „анархията“ и „безпорядък“ по време на Просвещението.

Следващият важен акцент в урока се отнася до твърдението, че в днешно време някои Божии служители вършат грехове и тежки провинения. Не мога да го отрека като факт пред учениците. Няма съмнение обаче, че с деянията си, които са принципно несъвместими с християнската вяра и с Христовото учение, такива духовници „наливат масло в мелницата“ на атеистите и разколебават вярата на хората в Бога. Но забележете, само на тези, които все още не са приели Бог с ума и със сърцето си. *Да служиш на Бога е и призвание, и мисия*, а не професия, но явно някои свещенослужители са забравили тази проста истина. Ние християните знаем, че те са хора като всички нас, затова не са безгрешни, защото без грехове е само Богочовекът Иисус Христос.

В контекста на Христовото учение всеки човек може да получи Божието всеопрощение, ако искрено се разкае и промени, защото „Бог не иска смъртта на

²²⁵ Разделянето на европейската история на три периода: Античност, Средновековие и Нови времена е направено през XVII век от Кристоф Солариус.

²²⁶ Учебник по литература за 8 клас, издателство *Анубис*, София, 2017, с.98.

²²⁷ Сред изтъкнатите представители на Романтизма са и философите: Йохан Хердер, считан за предшественик на Романтизма, изтъкнатият представител на Йенската школа – Фридрих Шлегел, немският философ – Георг Хегел, както и френският философ и писател Жан-Жак Русо.

²²⁸ Флоровски, Г., прот. Християнство и..., с.112.

грешника, а да се спаси той и да бъде жив”²²⁹. За да се случи всичко това обаче, прегрешилият трябва да осъзнае греховните си деяния и искрено да се покае. Следващата стъпка е да приведе решението си в действие, за която обаче *е необходима силна вяра в Бога и Неговата всеопрощаваща сила*. Когато в един грешен и престъпен човек се пробуди съвестта, дали това не означава, че той си е спомнил за Христовите послания? „Съвестта е Божий глас като проява на богоподобната ни духовно-нравствена природа и като изява на „неписания” в сърцата ни от Бога естествен нравствен закон.”²³⁰ Ето защо, ако поддалят се на греха пропусне възможността за покаяние и не намери сили за промяна до края на земния си живот, душата му не ще намери вечен покой.

Като пример за твърдението, че винаги е имало и ще продължава да има хора, които зад мнима набожност се стремят да скрият истинското си лице, привеждам драматична творба „Тартюф” на френският комедиограф Молиер, предвидена за изучаване в девети клас в часовете по български език и литература. В нея чрез образа на едноименния герой авторът ни разкрива до какви последствия може да доведе лицемерието, когато намери „благодатна почва” в човешката доверчивост. Използвайки наивността и лековерието на своя благодетел Оргон, Тартюф се представя за дълбоко и искрено вярващ в Бога, за смирен, добър и милосърден, отказал се от материални облаги, раздаващ милостиня на бедните, честен и почтен. *Двуличникът обаче винаги използва различни маски, скривайки истинската си същност пред хората, за да постигне користните си цели.*

Молиеровият персонаж е всъщност безбожник и мошеник, алчен и коварен, злобен и похотлив, но успява твърде дълго време да върши безнаказано своите измами, като крайната му цел е материално облагодетелстване, т.е. присвояване на имотите на Оргон. Дори когато е разобличен, представя подлото си деяние като възвишено и патриотично дело, а себе си като човек, изпълняващ нравствения си дълг пред Бога и краля. Знае се, че чрез образа на своя герой Тартюф Молиер изобличава една група лицемери, представящи се за искрено и дълбоко вярващи християни и криещи истинската си същност зад гръмкото название „Дружество на Светите дарове”. Основната цел на високопоставените особи с „благородно” потекло е била именно материалното облагодетелстване. Те са печелили доверието на нищо

²²⁹ Нушев, К. Пос. съч, с.181.

²³⁰ Панчовски, Ив., Киров, Д. Пос. съч., с.381.

неподозиращия богаташ и са го заставяли да изповяда пред тях всичките си грехове, а след това чрез интриги и компрометиращи материали са го изправяли пред съда и са си присвоявали имотите му. Всички християни са гледали с погнуса на техните деяния. Кралят на Франция, Луи XIV, управлявал от 1643 до 1715 година, забранява дейността на дружеството, но и това не ги спира да продължават да ограбват бъдещите си жертви – все богати и доверчиви хора.

Комедията надхвърля първоначалния замисъл и името на главния герой става нарицателно за лицемерието въобще, защото Тартюф е носител на определен тип човешко поведение, на характерните черти на двуличника. Това, че няма определена професия, спомага за постигането на това внушение.

Лицемерът може да има различни убеждения, произход, характер и т.н. Само едно не може да е – истински вярващ и добър християнин. Това е така, защото лицемерието е индивидуална черта, която се гради върху основата на лъжата. За разлика от двуличника, който постоянно се стреми да скрие истинското си лице пред обществото, вярващият не се срамува да покаже своята същност. Вярно е, че няма безгрешни хора, но нашият народ казва, че „от грях до грях има разлика”, като важни са и причините, довели до прегрешението.

В ъ п р о с: Не е ли наивно да си мислим, че чрез молитви можем да се излекуваме от тежко заболяване или да се предпазим от бедствия в живота?

Отговорът на въпроса е добре да започне с *разяснение какво представлява по своята същност молитвата*, като учителят припомни на младите хора, че освен помежду си, ние хората общуваме и с нашия Създател, с Бога. Това може да стане или когато четем Божието слово, Библията, тъй като книгите в нея са боговдъхновени и чрез тях човек общува с Бога, или директно – чрез молитвата. Ето защо на молитвата трябва да се гледа като на директна форма на общуване с Бога, чрез която сме в състояние да изградим духовна връзка с Него. Многобройни са свидетелствата на хора, които споделят, че са успели да достигнат до духовно единение с нашия Отец Създател посредством молитвени изживявания.

Добър пример за това как общуването с Бога може да промени изцяло ценностната ни система, ни дава изтъкнатият представител на Просвещението Даниел Дефо в романа си „Робинзон Крузо”. Спасилият се сякаш по чудо след коработрушение млад моряк Робинзон Крузо успява да оцелее в продължение на цели

28 години на един пустинен остров благодарение не само на огромното си желание за живот и позитивните качества на характера си, но и на вярата си в Бога. Да, героят на Дефо притежава изключително силна воля, сила на духа, енергичност, предприемчивост, находчивост в желанието си да промени заобикалящата го природа. Като добавим и трудолюбието му като нравствена добродетел, не е трудно да си отговорим на въпроса кои са факторите, имащи решаващо значение при тази дълга и изтощителна борба с природните стихии. Но точно тук писателят хуманист ни разкрива колко важна е другата борба, която неговият герой и всеки човек водят непрестанно, във всеки един миг от живота си – борбата със самия себе си. Мисълта за чудодейното спасяване след коработрушението изпълва Робинзон Крузо с вяра, че Бог не го е изоставил и няма да го изостави. Смирението пред нашия Отец Създател обнадява героя, вдъхва му кураж, че не ще загине на този пуст остров. А когато сред оцелелите вещи на кораба намира и една Библия, сякаш го завладява едно особено душевно спокойствие и то постепенно се превръща в естествено състояние на духа му. Сред текстовете на Свещеното Писание героят на Дефо търси и намира отговорите на всички интересувачи го житейски въпроси. Оцелелият коработрушенец стига до изводите, че злото е вътре в душите на хората, че то е родено от омразата, злобата, завистта, че всеки човек сам трябва да гради съдбата си, защото Бог ни е дал правото на свободен избор. По такъв начин, освободил се от „цялата греховност на света”, Робинзон Крузо се пречиства от всичко егоистично, порочно, материално, променя ценностната си система, за да стигне до посланията на Божия Син – Иисус Христос.

Дискусията може да включи и *разсъждения върху нравствените послания, залегнали в същността на Христовото учение*, които учениците вече знаят от урока: *Нов Завет. Евангелие според св. ап. ев. Матей и Евангелие според св. ап. ев. Йоан*, като по този начин се осъществява и актуализирането на знанията. Те си припомнят как самият Иисус Христос ни учи, че всеки от нас може да получи Божията любов и всеопрощение и че няма друг начин това да стане освен да следваме посланията, които Той ни е завещал. Затова трябва да очистим душите си от греха и едва тогава да се обърнем към Него с молба да ни закриля и помогне, когато сме в беда, както и да ни напътства в живота. И може да сме сигурни, че Той ще го направи, ако сме искрени, честни и се стремим да вършим само добри дела.

От друга страна, здравословният начин на живот, в чието „златно сечение“ стои умереността, не е нищо друго освен спазване на Божиите предписания в ежедневието ни. По отношение на болестите, които често ни връхлитат някак неочаквано в живота, също могат да бъдат изказани интересни изводи, включително и такива, свързани с основните послания в Христовото учение. Често казвам на моите ученици, че на компютърен език почти всяка болест е „грешка в софтуера“, а програмистите сме самите ние, защото Бог ни е дал правото на избор. На болестта трябва да гледаме като на изпитание, което трябва да ни направи по-силни, да ни научи на решителност и смелост при справянето с многобройните житейски проблеми. Болестта обаче в повечето случаи е и предупреждение към самите нас, че допускаме някакви много съществени грешки в начина си на живот, които трябва незабавно да отстраним. Многобройни са случаите с хора, разболели се от болести, които според съвременната медицина се считат практически за нелечими, но *болните успяват да се излекуват напълно, защото осъзнават грешките и слабостите си, преосмислят и коренно променят ценностната си система, нравствеността си, като намират сили да променят мисленето си, живота си, самите себе си.*

По такъв начин, *за да спасим тялото си, първо трябва да спасим душата си.* Много интересни в това отношение са размислите на проф. Ганчо Пашев: „Учението на Светата Православна Църква за спасението на човека от гледище преди всичко нравствено може да бъде сведено до следните три положения на християнската нравственост и обуславят развитието и ръста на християнския нравствен живот: 1. Нравствената природа на човека е повредена от греха до такава степен, че той е станал неспособен без помощта на Бога да води такъв добродетелен живот, който може да го спаси. 2. Спасението е извършено от страна на Богочовека Иисус Христос без каквото и да било съдействие от човека. Това е обективната страна на спасението. 3. За да стане това обективно спасение и субективно, т.е. да може да се спаси всеки отделен човек, то трябва да се усвои от всеки един лично, с неговите усилия и при това със съдействието на спасителната Божия благодат“²³¹.

Изводът е повече от ясен – *вярата има решаваща роля за истинската и трайна промяна на личността.* А когато вярата в собствените възможности се съчетае и с тази в Бога, то можем всичко да постигнем. Младите хора често гледат

²³¹ Пашев, Г. Православното..., с.449-450.

насмешливо и подигравателно на своите баби и дядовци, които отправят всеки ден своята молитва към Бога за закрила на всички в семейството. Лесно е, когато си млад и здрав и имаш амбициозни планове в живота, да смяташ, че всичко зависи само от теб и затова не ти е нужна Божията помощ и подкрепа. С напредването на възрастта обаче много хора постепенно осъзнават, че не е по силите на един човек да понесе огромната тежест на живота. Нещастия, болести, смърт на обичани хора могат да ни връхлетят внезапно и едва тогава ние разбираме колко много се нуждаем от Божията закрила. Осъзнаваме и колко самонадеяни сме били в младежките си години, колко немарливи към собственото си здраве, как не сме намирали време да изразим нашата любов и признателност към близките си, как в луда надпревара с времето сме пропуснали безброй прекрасни мигове. Едни се озлобяват, отдават се на пороците, които постепенно разрушават здравето им, и така стигат до тежки депресии или до други психични заболявания, а също и до инфаркти, инсулти и т.н. Други преосмислят живота си, като намират сили да се разкаят и да поемат по Божия път, пътят на спасението.

Техните молитви, отправени към Бога, са за здраве, закрила и помощ не само за близките, роднините и приятелите, но и за българския народ и за всички хора на земята.

Погрешно е разбирането, че да си добър християнин, означава да се отдадеш на молитви и пасивно да съзерцаваш живота отстрани. Точно обратното, нужни са усилия в днешното консуматорско общество, завладяно от егоистичния и материалистичен стремеж на голяма част от хората да притежават колкото се може повече пари, имоти и скъпи вещи, човек да отстоява вярата си. А още по-трудно е да спечелиш доверието, сърцето и душата на един човек, да дадеш друга насока на мисленето му, да поставиш началото на един продължителен процес, при който бавно и постепенно да стигне до духовно общуване с Бога. Да, изключително трудно е, но усилията си струват: „каквото и да поискате от Отца в Мое име, ще ви се даде” (Йоан. 16:23). С тези думи Иисус Христос призовава учениците си да бъдат още по-активни в проповядването на вярата. *Молитвите обаче, които отправяме към Бога, трябва да са искрени.* Затова е важно да се обръщаме към Него с пречистени от омраза и завист сърца. Само така бихме били достойни да се наречем християни и за нас ще важат думите на Спасителя: „защото словото що си Ми дал, предадох им и те го приеха и

разбраха наистина, че съм от Тебе излязъл и повярвах, че Ти си Ме пратил” (Йоан. 17:8).

В ъ п р о с: Защо по времето на комунизма християнството бе отричано?

Убедил съм се, че повечето млади хора имат твърде смътни представи за периода от 1944 до 1989 година, който днес определяме като „тоталитарен режим”. Някои от тях само са чували, че Библията е била забранена за издаване и не се е преподавала в училище, че Бог е бил обявен за плод на невежеството. Учениците обаче не знаят *колко различни са били взаимоотношенията между хората при комунизма, как са нямали нищо общо с нравствените послания, залегнали в Христовото учение*, с вдъхновяващите за всеки християнин нравствени добродетели. Често припомням на младите хора, че „първите християни се чувстват тясно свързани един с друг в единство, което не допуска никакви човешки ограничения – било то расови, културни или социални”²³². Ето защо за мен е важно именно ние, живелите преди 1989 година, да им обясним, че комунизмът като идеология се гради не на човеколюбие, а на омразата, поради което *комунизъм и християнство са диаметрално противоположни в същността си*.

Убедителен пример, илюстриращ горните изводи, е как при комунизма творби на нашите писатели класици бяха тенденциозно изопачавани с цел насаждане в съзнанието на учениците на атеистични възгледи. Примерите са много, а сред тях е и Ботевото стихотворение „Моята молитва”. В него поетът революционер изпълва своята молитва към Бога с открит революционен призив за борба срещу вековното потисничество на българския народ. Няма нищо по-естествено за такава светла личност като Ботев чрез вярата си в нашия Творец Създател да сблъска две противоположни позиции, като на философията на робското примирение да противопостави необходимостта от борба за свобода. Лирическият говорител като пламенен революционер отхвърля покорството и примирението наред с насилието и тиранията. Използвайки антитезата като композиционен похват, Ботев разкрива народните страдания и същевременно сочи виновниците за тях – не само поробителите, но и онези, които насаждат в народа примиренчество, хранейки го „само с надежди голи”, онези, които са използвали вярата на хората за собствено

²³² Флоровски, Г. Християнство и..., с.79.

облагодетелстване. Втората част от произведението има призивен характер, в нея се съдържа и същинската молитва на лирическият говорител към Бога. За Ботев християнският Бог не е никакъв фалшив идол, чрез който тираните държат в подчинение народите, а възплъщение на истината, справедливостта, свободата. Затова и лирическият говорител в стихотворението „Моята молитва” изразява вярата си, че Бог „на разума“, Защитникът „на робите”, ще подкрепи вдигналия се на борба български народ. В края на творбата молитвата на Ботевия герой придобива дълбоко личностен характер чрез категорично изразената готовност за саможертва. Такъв е и личният избор на поета Христо Ботев, за когото няма разминаване между думи и дела, като изразените идеи в поетическото му творчество са осъществени чрез саможертвата му по време на Априлското въстание.

В експресионистичната поема „Септември” човекът е възвеличен и поставен редом до своя Създател, до Бога. За поета хуманист Гео Милев хората не са пасивни участници в „еволюционния процес”, както десетилетия наред ги представяха комунистическите идеолози, а градивна сила, двигател на всяка обществена промяна. Човекът трябва да повярва в своето високо призвание, защото със силата на мисълта си може да прониква зад първичното, сетивното, дълбоко до скрития смисъл на нещата. В този абсурден свят, превърнал настоящето ни в кошмар, в който всеки Божий ден е изпълнен със „смърт, убийства и кръв”, хората трябва да осъзнаят колко много са се отдалечили от посланията на Иисус Христос. Необходимо е да се намерят истински народни водачи, които подобно на „епически смелия поп Андрей” да са готови да увиснат на бесилото „на гърдите с Христовия кръст”. Хората трябва още да разберат, че носят Божествената промисъл дълбоко в себе си и тя е тяхната истинска същност. И не Бог е излъгал вярата им, а те самите са се лъгали, потънали в собственото си неверие. Нужен е „скок...право в небето”, за да стъпи човек на Божия престол, отреден му не от никакви фалшиви кумири, а от истинския Всемилоствител и Всеопрощаващ Бог. Всеки сам може да отговори на въпроса дали това е атеизъм, както твърдяха партийните литературни идеолози по времето на тоталитарния режим. От друга страна, тези разбирания на поета експресионист Гео Милев са прозорец и към собствената му душевност. Трябва да се знае, че в личния си живот поетът никога не се е разделял с една малка Библия, която е носел винаги със себе си, дори и на фронта, където по време на едно сражение е тежко ранен и сякаш по Божие чудо остава жив.

Като следващ акцент в дискусията привеждам и още един пример, добре познат сред литературните среди. Сред забранените книги от тоталитарния режим наред с „Фашизмът“ на Желю Желев, „Люти чушки“ на Радой Ралин, „Лице“ на Блага Димитрова, „Задочни репортажи“ на Георги Марков и др. е и една литературна история – „История на българската литература 1878-1944“ на проф. Светлозар Игов. Ние, които сме живели в годините на тоталитарната власт, знаем, че образът на „поета революционер“ Никола Вапцаров бе до голяма степен „митологизиран“, а биографията му пренаписана, по-точно откровено фалшифицирана. Всъщност формирането си като личност и творец Вапцаров до голяма степен дължи на майка си – Елена Вапцарова, която е възпитавала децата си в духа на християнските добродетели. Затова и в стихотворението „Имам си родина“ лирическият говорител ще каже: „Учеше ме, майко, ти със притчи / да обичам всички като теб“.

А ето един от текстовете, станали повод за забраната на литературната история на проф. Св. Игов: „(...) поезията на Вапцаров не само заема определени елементи от евангелската образност, но и в своите главни общочовешки нравствени норми се опира на катарзисно-възкресяващата етика, чийто модел за пръв път разгърна християнството”²³³. Да имаш смелостта да кажеш, че творбите на „поета революционер“ Никола Вапцаров са повлияни от Христовото учение и в тях присъстват християнската етика и символика, означава само едно – забрана! Комунизмът не прощава подобна дързост, защото всички, които вършат престъпления, живеят в грях и са изпълнени със злоба и омраза към хората. Те не могат да понасят Божиите послания. За тях думите на Иисус Христос са непонятни: „(...) Аз съм в Моя Отец, а вие сте в Мене и Аз във вас” (Йоан. 14:20).

В ъ п р о с: Факт е, че на планетата Земя ежедневно умират хиляди хора от военни конфликти, убийства, насилия над личността, природни бедствия, епидемии и т.н. Ако Бог ни обича, не може ли да ни предпази от тях?

Отговорът на този въпрос може да започне с констатацията, че наистина почти всеки ден слушаме по новините за станали някъде по света сражения като последици от военни конфликти с десетки, стотици или хиляди убити, за атентати и масови избивания на мирни жители, но също и за природни бедствия и епидемии,

²³³ Игов, Св., История на българската литература 1878-1944, София, 1990, с.437.

сред които с най-тежки последици за човечеството е пандемията от коронавируса, причинила смъртта на милиони хора по цялата земя. И естествено у невярващите възниква въпросът: Защо Бог допуска всичко това? Търсейки обяснение, мнозина се ожесточават и са готови да Го поругаят. Обвиняват Го не само за природните бедствия и болестите, но и за убийствата, насилията, войните, както и за всяка обществена несправедливост.

Много е лесно и разбира се, твърде удобно, ние хората да бягаме от отговорност и да стоварваме нашата вина върху Бога, както и върху близките ни, приятелите ни, колегите ни, съседите, хората от друго вероизповедание и етнос, чужденците, емигрантите и т.н. Но дали Бог разпали Втората световна война и причини смъртта на 50 милиона души по света или пусна атомните бомби над Хирошима и Нагазаки. Най-лесно е да намерим един единствен виновник за милионите жертви на военните конфликти. Само през XX век като следствие от многобройни войни, геноциди или престъпления спрямо личността човечеството е дало над 100 милиона жертви. Войни, революции, бунтове, атентати, избивания на огромни групи от хора... Хиляди са примерите на жестокост, които дават основание на някои учени да обяват човешката агресия за вродена, неизбежно зло, с което трябва да се примирим. Следващата крачка е да обвиним нашият Създател, че ни е „направил” такива и да се отречем от Него.

Показателен пример за това как комунистическите идеолози в литературознанието поругават Бога десетилетия наред бе краят на Вазовата творба „Кочо”, която е част от поетичния цикъл „Епопея на забравените”. За разлика от повечето стихове в това произведение, в които Вазов възвеличава българския национален дух чрез подвига и саможертвата на българите по време на Априлската епопея, краят на одата не звучи никак оптимистично. „Ето, виждате ли, тук Патриархът на българската литература, големият български поет, е изразил своите атеистични възгледи, демонстрирайки колко заблудени са вярващите, мислейки си, че има Бог, който да ги закриля”. Подобни тълкувания, които слушах като студент, целяха да насаждат у младите хора атеистични убеждения по време на комунистическото тоталитарно управление.

Моята интерпретация на този текст обаче е друга. В онези години на робство, когато патриархалните ценности са в основата на моралния кодекс на българина, над всичко е стояла честта – личностна, семейна, родова. Жените са били готови да

бранят своята чест дори и с цената на живота си. Многобройни са примерите от българския фолклор, когато моми или невести сами са слагали край на живота си, за да не бъдат опозорени от насилниците друговерци. Знае се, че хиляди български момичета и жени са били изнасилени при потушаването на Априлското въстание. Някои от тях са били убивани след това с изключителна жестокост, но смъртта за тях е била като спасение, защото не са носили срама в сърцата и душите си до края на своя живот. В края на „Кочо“ (подзаглавието на одата е „Защитата на Перушица“) *Господ със своя тих и невъзмутим поглед оневинява тези свети мъченици на българската свобода.* Той ги пречиства от греховете им, защото стремежът към свобода е стремеж за справедливост, породен от желанието да възтържествува истината, а както Иисус Христос ни учи, истината ще ни направи свободни. Ние българите трябва да отдадем признателността си и се поклоним пред тези мъченици, без чиято саможертва нямаше да я има свободна България. „Да бъдеш свободен от гледна точка на християнската етика означава да имаш определено достойнство и естествено право на избор, дарени от Бога, които дори и Той не отнема и не погазва.“²³⁴ За съжаление обаче защитниците на Перушица не са имали друг избор освен да умрат като страхливци или като герои и те са избрали героизма пред позора.

Дискусията по тази твърде интересна за младите хора тема може да продължи с въпросите: Бог ли да обвиняваме за търговията с наркотици, чиито последици са смъртта на милиони хора, за продажбата на оръжия за страни с военни конфликти, за „търговията с човешка плът“, както я наричат медиите и така смекчават ужасяващите последици от проституцията и търговията с човешки органи за трансплантация. А какво да кажем за експериментите с клонирането на човешки ембриони, въпреки че е официално забранено и криминализирано от всички цивилизовани страни по света?! А колко пари се харчат ежегодно за въоръжаване и финансиране на всевъзможни военни конфликти по света, за охрана, шпионаж, за емигрантите, бягащи от страните с военни конфликти, за борбата с различните видове престъпност, за издръжката на лишените от свобода?! Логично е да си зададем въпроса: нямаше ли нашата Земя да стане райско кътче, ако всички хора следваха посланието на Иисус Христос: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човеците, правете и вие тях“ (Мат. 7:12). Не Бог е първопричината за злото в света, „а

²³⁴ Нушев, К. Християнското учение за справедливостта, София, 2008, с.123.

предоставената на човека свобода да се самоопределя в своя избор се превръща в причина и източник на нравственото зло”²³⁵, т.е. по думите на св. ап. ев. Матей: „(...) от сърцето излизат зли помисли, убийства, прелюбодеяния, блудства, кражби, лъжесвидетелства, хули”(гл. 15:19).

Трябва да осъзнаем *необходимостта да се сложи край на всички форми на насилие*. Към това ни призовава и св. ап. Иаков: „Бъдете изпълнители на словото, а не само слушатели, мамещи сами себе си” (Съб.посл.на ап. Иаков. 1:22), защото „както тялото без дух е мъртво, тъй и вярата без дела е мъртва” (гл. 2:26). Необходима е промяна в съзнанието ни с една преобразяваща света духовност, която да застане срещу войнстващите атеизъм и фундаментализъм, срещу грубия материализъм, обсебил мисленето на милиони хора. Но дали сме готови за нея и не трябва ли тя да започне с всеки от нас?! Бог ни е дал право на избор и ние решаваме в какъв свят искаме да живеем.

В ъ п р о с: Ако човек е извършил грях, но след години решава да се промени, Бог ще му прости ли? Ако да, това не означава ли, че можем да вършим грехове с мисълта, че има време да се променим?

Добре е отговорът да започне с констатацията, че няма безгрешни хора, всички вършим грехове, някои – по-големи, други – по-малки, някои – повече, други – по-малко. Безгрешен е само Богочовекът Иисус Христос. Мнозина живеят безпътно, отдавайки се на „удоволствията на живота”, други се поддават на омразата, злобата, алчността или гнева и вършат престъпления. Азбучна истина е, че грехът е неизменно свързан с нарушаването на нравствените норми.

Личността на Божия Син е пътеводната звезда в живота на всички християни. „Като съвършен и безгрешен Човек Иисус Христос е образец за праведност на всеки човек и пример за следване от християните”²³⁶, защото „чрез Своя изкупителен подвиг и спасително дело Иисус Христос извърши помирение между човека и Бога и даде възможност на всеки, който вярва в Него, да получи прошка на греховете и да бъде осиновен от Небесния Отец”²³⁷.

²³⁵ Нушев, К. Християнското учение..., с.127.

²³⁶ Пак там, с.181.

²³⁷ Пак там, с.185.

Заобиколен от грешници, Иисус Христос разказва *притчата за блудния син* (Лук. 15:11-32), която ни учи как трябва да постъпваме и ние, за да получим Божието всеопрощение. Добре е учениците да я прочетат и да разсъждават върху този библийския текст. След това с помощта на учителя да стигнат до изводите, че прегрешилият син осъзнава вината си, разбира, че Бог Го е подложил на изпитания, а той се е отклонил от вярната посока в житейския си път, като не е оправдал доверието на баща си и е водил безпътен живот. Синът обаче е намерил сили да се покае и да се промени. Не по-малко вдъхновяващ е и образът на бащата, посрещнал с любов и искрена радост разкаялото се чедо. Добрината сякаш извира дълбоко от сърцето му, той не обижда, не укорява сина си, а се изпълва с щастие и състрадание, когато чува словата му, молещи за прошка. Няма съмнение, че *в образа на този смирен и благ Баща Иисус Христос е имал предвид нашия Небесен Отец*, който с радост ще приеме всички покаяли се Свої деца. Въпросът, който трябва да си зададе всеки от нас обаче, е дали сме достойни за Божията милост и всеопрощение!

Успокоението, че има време за всичко, е широко разпространено, с него мнозина се опитват да залъжат съвестта си. То обаче е измамно, защото превръща човека в безволево същество, което непрекъснато отлага всяко важно решение в живота си. И така ден след ден, година след година, докато греховността не избуи в душата, за да я отведе в ада. Никой не знае каква ще е продължителността на отредените му от Бог дни и дали отлагането няма да означава, че в крайна сметка е пропуснал възможността да се покае и намери пътя към Бога.

Колко е важно как ще възпитаваме децата си и какво огромно значение има те да бъдат възпитани правилно в духа на християнските добродетели, е следващият акцент в дискусията. Тук чудесни примери ни дават класиците на българската литература – Иван Вазов и Елин Пелин.

Още в самото начало на романа „Под игото“, в неговата първа глава, в станалата отдавна христоматийна сцена, когато чорбаджи Марко вечеря със семейството си на двора „под лозата“, разказвачът отделя съществено място на проблема за възпитанието на децата. Строгият баща, „дълбоко набожен и благочестив“, полага огромни грижи да предаде на децата си чувствата на любов и почитание към Бога и към ближния. Изискването всяка неделя и на всеки голям християнски празник цялото семейство да присъства на богослужението в църквата е като „закон неотменим“. Знаещ отлично, че няма безгрешни хора, чорбаджи Марко

залага изключително много на изповедта, затова изисква от синовете си задължително да се изповядат по време на Великите пости, като не допуска изключение за никого. Когато един от тях се опитва да го излъже, че се е изповядал, веднага бива уличен в лъжа и заведен лично от него до изповедалнята в църквата. През дългите години на робството възпитанието в християнските добродетели е неизменна част от патриотичното възпитание на българите и то не само поради верските различия с поробителите. Ето защо, по-късно, когато научава, че синовете му активно са се включили в подготовката на въстанието, строгият баща, убеден, че е дал всичко от себе си за правилното възпитание на децата си, бързо смирява първоначалния си гняв, че не са му се доверили. След това отправя една „нова молитва” към Бога, която е молитва за освобождението на България и която я няма нито в неговото „светче”, нито в Библията, нито в друга богослужебна книга, но идваща дълбоко от изпълнените му с вяра в Бога душа и сърце.

За разлика от Иван Вазов Елин Пелин в повестта „Гераците” ни разкрива пагубните последствия от липсата на правилно възпитание чрез образите на дядо Йордан Герака и неговите трима синове – Божан, Петър и Павел. Тук вината е преди всичко на бащата, който е решил, че за да си добър християнин, е достатъчно да кръстиш децата си с библейски имена. В краткото описание на живота, който семейството е водило до смъртта на баба Марга, съпругата на дядо Йордан, никъде не е споменато за така характерното за тогавашното патриархално общество възпитание в традиционните християнски добродетели. „Най-заможният човек в селото”, дядо Йордан Герака, успява „да удвои и утрои имотите, останали от баща му”, и подобно на Балзаковия дядо Горио заживява със самочувствието, че след като човек сам твори живота си, няма нужда от вяра и упование в Бога. Смята, че е достатъчно децата му да са трудолюбиви и да обичат земята, за да са щастливи. Самият той, въпреки огромните беди, които го засипват като лавина след смъртта на жена му, никога не влиза в църква и не отправя дори и една молитва, а само страда мълчаливо.

Обикновено определяме Йордан Йовков като изключителен майстор на художествения детайл, но Елин Пелин често ни показва, че също владее този художествен похват. Такъв момент откриваме при описанието на сцената при завръщането на Павел на село. На най-малкия си син дядо Йордан Герака възлага най-големите си надежди доброто старо време да се завърне в неговия дом и пред него разкрива огромното си страдание. С думи, задушаваци се от „вълнение”, старецът

задава следния въпрос, с който визира взаимоотношенията между синовете и снахите си и липсата на обич и разбирателство между тях: „А що им пречи да си живеят братски, да си помагат, да се обичат”. След което сам си отговаря: „Пречи им завистта, своещината, лошото сърце, пречи им дяволът. Той ги държи в ръцете си. Отворил е в душите им бакалница и търгува с доброто и злото”. Безспорно чудесна констатация, но липсва отговор на най-важния въпрос – как се е стигнало дотук. Елин Пелин нямаше да бъде класик на българската литература, ако беше оставил този въпрос без отговор. Отговорът обаче убягва у повечето учители, защото не е назван пряко, а се съдържа в *художествения детайл*. След като думите на стареца не намират „ни съчувствие, ни утеха” в сина му, погледът на дядо Йордан сякаш „случайно” се втрещва „надолу към селото, дето между четирите високи стройни тополи се издигаше синята селска черква с червен керемиден покрив, високо над който блестеше като звезда кръстът, и дълго и неподвижно гледа нататък”. Този на пръв поглед нищожен детайл е натоварен с толкова много символика, че би могло да му бъде посветена цяла статия. Дали четирите високи стройни тополи, ограждащи Божия храм, не символизират четирите Евангелия, дали блестящият като звезда кръст не е пътеводната звезда към вярата и Божието всеопрощение и т.н. Дядо Йордан обаче само хвърля поглед в далечината към църквата и бърза да сведе поглед надолу. Защо ли? Дали се срамува, че не е възпитал децата си в християнските добродетели? Може би не, защото до края на повествованието той не влиза в църквата и не изрича думи на покаяние. А резултатът от неправилното възпитание на синовете му е повече от закономерен – Божан се превръща в бездушен скъперник, Петър – в пропаднал пияница, а най-обичният му син Павел се отдава на комар, разврат и затъва в дългове.

Грешките във възпитанието на децата рано или късно се заплащат и то на твърде висока цена. Мисълта, че има време за всичко, че не е нужно да бързаме с промяната, а е по-добре да оставим подходящият момент да дойде сам, да „узрее”, е измамна. Защото твърде често много по-бързо, отколкото сме предполагали, идва моментът, в който с болка осъзнаваме, че сме пропуснали възможността за промяна и е вече твърде късно да поправим стореното.

В ъ п р о с: Мързелът грях ли е или просто невинна човешка слабост?

Отговорът може да започне с въпроси към учениците, отнасящи се до техните любими занимания. Например: обичат ли да играят на компютърни игри, да

„сърфират“ в интернет пространството, да си „чатят“ с приятели и да провеждат дълги разговори по телефона, по колко часа на ден прекарват във фейсбук и какво им дават всички тези занимания. Помагат ли им да осъществят целите си, остава ли им време за действително важните неща в живота и т.н. Много важно е след това да си помислят как ще се почувстват, ако трябва да отговорят не пред някого, а пред самите себе си на всички тези въпроси. Не смятат ли, че само решителният човек е готов да приеме предизвикателствата, като преодолее всевъзможните препятствия пред постигането на целите си.

Учениците е добре сами да стигнат до изводите, че *най-честите причини за мързела са нерешителността, липсата на самочувствие, страхът от възможен провал*. Много хора пропиляват живота си, въпреки че притежават необходимите таланти и интелект, за да постигнат нещо действително значимо, но са се превърнали в неудачници. Младите хора бързо намират отговор на въпроса кой е виновен за това – дали обществото, родителите, съдбата, Бога, или те самите са си виновни. Напомням им, че много хора в подобни случаи изпадат в депресия, търсят „утеха“ и „забрана“ в алкохола, наркотиците и т.н.

Дискусията продължава с разсъждения за това, че когато започнем каквото важно начинание, разбира се, че *началото е трудно*. Въпросът е да го приемем като предизвикателство и да сме уверени, че можем и трябва да се справим. Ако непрекъснато отлагаме днешните си задължения за утре, провалът ни е сигурен. Много хора постъпват така и това „утре“ никога не идва. Или, ако непременно трябва да свършат дадена работа, я вършат в последния момент, набързо, не изпитват детайлите и естествено резултатите им са плачевни. Следват признания от рода на: „Аз за нищо не ставам, за нищо не ме бива, как съм се родил толкова накадърен, глупав, виж как другите успяват с лекота“. Нерядко подобни заключения са в основната не само на ниското самочувствие, но и на агресивното поведение на учениците. Впоследствие, когато пораснат, те изпитват омраза към хората и завист към тези, които са успели да постигнат нещо значимо. Така младите хора сами си отговорят на въпроса дали мързелът е грях, или е просто невинна човешка слабост.

Следващият акцент в дискусията може да бъде свързан с въпроса за *отговорността на родителите при възпитанието на децата*. Младите хора трябва да се замислят какви родители искат да бъдат и как те ще възпитават децата си. Учениците често споделят пред мен, че в училище твърде малко се обръща внимание

на тези „житейски уроци“, защото часовете по морал и етика обикновено са подценявани от тях. Напомням им, че християнската етика, в чиято основа стои именно Христовото учение, може да запълни тази празнина: „Учението Ми не е Мое, а на Онзи, Който Ме е пратил“ (Йоан. 7:16). Тези слова на Иисус Христос фокусират вниманието ни към важността на Неговото учение, което на свой ред ни учи да бъдем смирени и скромни, защото *над всички земни правила и истини стоят Божиите такива* и колкото по-рано го разберем, толкова по-добре. Да осъзнаеш обаче една истина далеч не е достатъчно, нужни са усилия, нужна е активност, за да промениш себе си. Леността, липсата на воля за промяна и страхът от възможен неуспех са пагубни и за душата, и за тялото ни, защото последствията твърде често са необратими.

В ъ п р о с: В медиите често се появяват известни личности, т. нар. медийни звезди, които се самоизтъкват и парадират, че сами са постигнали всичко в живота, а журналистите ги аплодират. По Божия воля ли е това?

Отговорът на въпроса може да започне с констатацията, че повечето от тези „медийни звезди“ наистина са постигнали значими неща в живота, но когато се държат високомерно, пренебрежително към останалите, те проявяват неуважение както към отделния човек, така и към неговия труд. В днешно време медиите могат да превърнат в „звезда“ всеки, когото си пожелаят. Но те го правят само за хора с определени професии – телевизионни водещи, спортисти, артисти, певци и музиканти, журналисти, политици, бизнесмени. Но също така и за мафиоти, рецидивисти и престъпници, извършили тежки криминални деяния.

Тук привеждам следния пример: преди много години една моя ученичка спечели златен медал на олимпиадата по руски език, провеждаща се на всеки две години в Русия и то в конкуренцията на деца от бившите съветски републики – Беларус, Украйна, Казахстан, Литва, Латвия, Естония и т.н. Тя беше отличничка, пишеше хубави съчинения по български език и литература, а една от задачите на олимпиадата е била да напише есе на руски език. Справила се е отлично и комисията, оценяваща съчиненията, е била възхитена, което е било в основата на успеха и. Обадих се на моя позната журналистка да отделят няколко реда в един от вестниците с най-голям тираж тогава, за да отразят успеха и. След няколко дни журналистката ми върна отговора, за да ми каже, че главният редактор отказал да публикува материала

под претекст, че никого не интересува това, като цинично заявил, че, ако е била извършила престъпление, името и веднага щяло да се появи на първа страница. Мисля, че е излишен коментарът за морала на тези хора, отговорни за общественото мнение.

Никой не омаловажава положения труд от известните личности, но тяхна ли е заслугата за таланта им? Някой може ли да каже защо Бог е надарил този човек с такава дарба, а не с някаква друга. В много случаи децата на известни родители не поемат по техния път, а други се провалят и осъзнават, че нямат нужния потенциал и винаги ще останат в сянката им.

Вторият важен акцент в дискусиата засяга въпроса как се държат успешите и превърнали се в „медийни звезди“ личности, при които дарба и труд са намерили своето „златно сечение“. Учениците констатираха, че някои от тях са скромни, смирени, добронамерени и сърдечни хора, като успехите и славата не са успели да замъглят съзнанието им. Затова те не се самоизтъкват, не започват всяко изречение с личното местоимение „аз“, не се държат високомерно. Тук питам учениците дали са забелязали, че когато журналистите им зададат въпроса вярващи ли са, почти всички отговарят утвърдително.

За разлика от другите, които непрекъснато шумят около себе си, държат се високомерно и често демонстрират явно пренебрежение към хората, злословят срещу колегите си и други известни личности. Когато ги попитат на кого дължат успехите си, отговарят, че на себе си. Нерядко се хвалят с атеистичните си убеждения и арогантно се присмиват на християните. Казвам на младите хора, че ми се е случвало да се сблъскам с подобни индивиди и ми е правило впечатление, че гледат през мен като през стъкло, сякаш не виждат човек пред себе си. Те обичат да бъдат хвалени, ласкани, ожесточават се, когато чуят критични слова за себе си и гледат да си „върнат“ на този, който е имал неблагоразумието да подложи на съмнение морала им или може би „бляскавите“ им успехи. Една значителна част от тях шумно демонстрират материалното си благополучие, показвайки огромните жилища, в които живеят, скъпите вещи в тях, луксозните коли и джипове, които карат. Те явно не са чели евангелското слово на Спасителя: „Не си събирайте съкровища на земята, дето ги яде молец и ръжда и дето крадци подкопават и крадат, но събирайте си съкровища за Небето, дето ни молец, ни ръжда ги яде и дето крадци не подкопават и крадат, защото, дето е съкровището ви, там ще бъде и сърцето ви“ (Мат. 6:19-21). За такива

хора обаче няма място в сърцата за любов – нито към хората, нито към Бога. Те няма как да разберат, че „истинската християнска любов към Бога е съкровена, т.е. извира из съкровената дълбочина на човешката душа, из основното ядро на човешкото аз, из богоподобната глъбина на човешкото сърце. Съкровеността на любовта към Бога я прави чужда на лицемерието, притворството и външната показност”²³⁸. Ето защо отговорът на въпроса лично за мен е повече от ясен и категоричен – *нека за пример на младите хора да са тези, които не само постигат значителни успехи в своята област, но са и олицетворение на доброта, скромността и смиреността.*

В ъ п р о с: Ако някой ни обвини несправедливо и ни причини страдание, не е ли по-добре да си „върнем” за стореното ни зло, а не да го носим вътре в себе си и постоянно да се самоизмъчваме, че не сме си отмъстили?

Дискусията може да започне с въпроси към учениците: смятат ли, че Иисус Христос не би могъл да избегне кръстната смърт и да накаже своите обвинители и мъчители. И защо не го е направил, дали не е искал да ни даде пример как и ние да постъпваме в ситуации, когато ни отправят несправедливи обвинения или пък ни подлагат на физически или психически тормоз. Когато човек има определени очаквания в дадена житейска ситуация, но те не се осъществят, често се стига до фрустрация и той е склонен да обвини или себе си за нереализираната възможност, или по-често другите, сред които са и най-близките хора – роднините, приятелите, колегите и т.н.. Така се стига до междуличностни конфликти с тежки последствия. Част от извършителите на тежки криминални престъпления твърдят, че са се опитали да поправят предишна несправедливост. Само че „човешката праведност и справедливост, от своя страна, не са абсолютни и съвършени, но могат да се приближат по степен и да възрастват към по-съвършени форми, като се доближават до пълнотата на Божията правда”²³⁹. И това е така, защото „според Свещеното Писание и учението на Църквата Божията справедливост е неразривно свързана с Божията любов и е проява на тази съвършена и свята божествена любов. (...) и човекът като разумно същество и духовно творение на Бога е способен да познава Божия закон и Божията правда, да избира свободно да ги осъществява в своя

²³⁸ Панчовски, Ив. Християнската любов..., с.31.

²³⁹ Нушев, К. Християнското учение..., с.112.

нравствен живот и да се стреми към доброто”²⁴⁰. Чрез кръстната Си смърт и Възкресението Си Иисус Христос ни е дал пример как да постъпваме и ние, когато ни обвинят несправедливо. За Иисус Христос Божията справедливост е израз на Божията любов и Божието милосърдие към хората.²⁴¹

Интересен акцент в отговора на този въпрос могат да бъдат и разсъжденията за *огромното значение на любовта към хората в Христовото учение*, точно посочено от св. ап. Павел: „Да имам пророчески дар и да зная всички тайни, да имам пълно знание за всички неща и такава силна вяра, че да мога и планини да премествам, щом любов нямам, нищо не съм. (...) Любовта е дълготърпелива, пълна с благодат, любовта не се превъзнася, не се гордее, не безчинства, не дири своето, не се сърди, зло не мисли” (1.Кор. 13:2-5).

Друг акцент в отговора на въпроса са размислите, свързани с насилието, физическо или душевно, т.е. под формата на психически тормоз, защото то почти винаги поражда ответни насилие, злоба, омраза. *Отмъщението опустошава душата на човека и никога не носи духовно удовлетворение*, а по-скоро усещане за напразно пропилян живот. До подобен извод ни води и френският романист и романтик Александър Дюма – баща в интригуващия със своя сюжет роман „Граф Монте Кристо”.

Иисус Христос ни учи да се смирим и да не отвърщаме на насилието с насилие. Към същото ни призовава и св. ап. Петър: „И тъй, смирете се под крепката ръка Божия, за да ви въздигне, кога дойде време” (1.Съб.посл.на ап. Петър. 5:6). Преди да се ожесточим и поискаме възмездие за извършена спрямо нас несправедливост, *трябва да се замислим дали и ние не сме съгрешили*. На смирения и интелигентен човек няма да му е трудно след един трезв анализ да осъзнае собствените си грешки. Например, ако някой е проявил неуважение към нас и ни е обидил, е добре да помислим колко пъти и ние сме проявявали неуважение или пренебрежение спрямо близките ни хора, както и към съученици, приятели или просто познати. Животът на всеки човек е пълен с подобни примери, от които се срамува и иска да ги забрави, но не може.

²⁴⁰ Нушев, К. Християнското учение..., с.94.

²⁴¹ Срв. пак там, с.115.

Едва ли има човек, който да не знае историята на Ромео и Жулиета от едноименната трагедия на Шекспир. Великият английски драматург ни дава пример до какви последствия може да доведе вековната вражда между два рода.

Омразата и жаждата за отмъщение водят до престъпления, жестокост и смърт на хората и причиняват огромни страдания на техните близки. Многобройни са примерите от близкото и по-далечното минало. Религиозни войни и етнически конфликти са се водили и продължават да се водят и в наше време. Воюват мюсюлмани и християни, будисти и мюсюлмани, католици и протестанти, сунити и шиити, евреи и араби или просто съседни държави в резултат на вековна омраза. А какво да кажем за двете световни войни през миналия век, защото само през Втората световна война жертвите са над 50 милиона души. С дълбока болка немският писател Ерих Мария Ремарк²⁴² в романа си „Черният обелиск“ констатира, че смъртта на всеки човек е огромна трагедия, а смъртта на милиони се превръща просто в статистика. Когато заловят някой атентатор или масов убиец и го попитат защо е извършил това чудовищно престъпление, той отговаря, че е искал да отмъсти за причиненото зло – на него лично, на близките му, сънародниците, единоверците и т.н. Безспорно всеки човек търси справедливост в живота и се надява тя да възтържествува. Проблемът е, че *критериите ни за справедливост са различни*.

На онези, които съдят другите със своята мярка за справедливост, Иисус Христос казва: „Не съдете, за да не бъдете съдени, защото с каквото съд съдите, с такъв ще бъдете съдени, и с каквато мярка мерите, с такава ще ви се отмери. А защо гледаш сламката в око на брата си, пък гредата в своето око не усещаш?” (Мат. 7:1-3). Той, Божият Син, Който би могъл да накаже всеки грешник, никого не наказва и никого не осъжда: „Бог не проводи Сина Си на света, за да съди света, а за да бъде светът спасен чрез Него” (Йоан. 3:17). Иисус Христос е осъден несправедливо, жестоко измъчван, позорно обруган и убит чрез разпъване на кръст. След Възкресението Си на никого не отмъщава.

Въпросът е може ли насилието да възстанови справедливостта. „Според християнското нравствено учение справедливостта е основа на свободата,

²⁴² Ремарк (1898-1970) е немски писател, участвал в Първата световна война, след което описва ужасите на войната в своите романи, с което получава световна известност. Нацисткото правителство изгаря публично романите му и писателят е принуден да емигрира във Франция, а след това живее в САЩ. В края на живота си е в Швейцария. Умира в град Локарно.

достойнството, мира и реда в обществото.”²⁴³ Припомням на учениците, че ако искат да бъдат достойни граждани, ако искат да са свободни и то най-вече от лошите помисли, които атакуват всеки ден съзнанието ни, ако искат да живеят в едно добре уредено и мирно общество, трябва *категорично да се противопоставят на всякакви форми на насилие и да се научат да прощават*. Да прощават така, както ни учи Синът Божий: „Тогава Петър се приближи до Него и рече: Господи, колко пъти да прощавам на брата си, кога съгрешава против мене? До седем пъти ли? Иисус му отговори: не ти казвам до седем, а до седемдесет пъти по седем” (Мат. 18:21-22).

Ако злото не може да постигне така жадуваната справедливост, то в такъв случай *трябва да се осланяме единственона доброто*. „В светлината на спасителното дело на Иисус Христос и в Свещеното Писание на Новия Завет Божията правда се разкрива не като наказваща, а преди всичко като спасяваща – като изява на Божията любов.”²⁴⁴ Иисус Христос ни е показал пътя, който да следваме. Затова и в посланието си до жителите на град Солун св. ап. Павел ни призовава: „Гледайте никой никому да не отвръща на злото с зло, а винаги желайте доброто (...) на всички. (...) Въздържайте се от всякакво зло” (1.Сол. 5:15,22).

На въпроса ми дали са чували за християнин, който е извършил тежко престъпление, младите хора отговарят отрицателно. А на въпроса защо е така, те сами могат да стигнат до извода, че искрено повярвалият в Бога, приел вярата от цялата си душа и сърце, е спокоен, уравновесен, за него дори страданието е като Божие изпитание. Не се самоизмъчва, че не си е отмъстил дори и да е бил наклеветен, обвинен и наказан несправедливо, защото в мислите му е светлият пример на Иисус Христос. Знае, че истината ще възтържествува, че всичко е въпрос на време. Затова не се сломява, не пада духом, а продължава борбата за справедливост. За него значение имат *важните неща в живота, които обозначаваме с думите: вяра, любов, надежда, истина, свобода, приятелство*. На въпроса как да превъзмогваме страданието, отговор ни дава отново св. ап. Петър: „(...) като положите всяко страдание, принесете към вярата си добродетел, към добродетелта знание, към знанието въздържание, към въздържанието търпение, към търпението благочестие, към благочестието братолюбие, към братолюбието любов” (2.Съб. посл. на ап. Петър. 3:5-7).

²⁴³ Нушев, К. Християнското учение..., с.391.

²⁴⁴ Пак там, с. 181.

В ъ п р о с: Отживелица ли е днес семейството, след като много хора, особено по-младите, живеят съвместно и не желаят да сключат брачен съюз?

Дискусията по въпроса може да започне с няколко констатации. Мнозина си мислят, че положеният подпис под брачния договор е просто формалност, а сватбата е излишно разточителство, ненужно харчене на пари. Истината обаче е, че страхът от взаимната обвързаност най-често им пречи да предприемат тази решителна стъпка в живота.

Корените на този страх трябва да търсим в недалечното минало, когато *християнските ценности бяха умишлено потъпквани по идеологически съображения*. Съпрузите се кълнеха в любов не пред Бога в църковния храм, а пред някаква отегчена служителка в районния съвет, бързаща да „претупа” формалната процедура. Да се сключи църковен брак бе твърде опасно. Защото можеше дръзналите да предприемат подобна стъпка в живота да бъдат обвинени в неспазване на „моралния кодекс на социализма” и всевъзможни идеологически прегрешения, водещи естествено и до невъзможност за кариерно развитие.

Възпитанието на децата в атеизъм доведе до безскрупулност и липса на духовни ценности и постепенното формиране на едно консуматорско общество, робуващо на вещите и стремящо се единствено към материални придобивки. За християнското семейство, основаващо се на любов, уважение, взаимно доверие, изобщо не се и споменаваше. Когато в един дом християнските добродетели престанат да имат онази основополагаща роля, която Бог им е отредил, а биват заменени с вещомания и неспирен ламтеж към материалното, а парите и стремежът към богатство завладеят изцяло съзнанието на неговите обитатели, много лесно е да покълне в сърцата „смето на злото”. Разрушаваха се хиляди семейства, като разводите най-често биваха съпътствани с шумна делба на имущество и в повечето случаи от някогашната любов между съпрузите не оставаше и помен. Ожесточението придобиваше уродливи форми, децата бяха възпитавани в омраза не само към родителя, обикновено бащата, но и към неговите родители – баба и дядо. Водеха се многобройни имуществени дела, както и такива за издръжка, а на децата им беше внушавано да лъжат в съда.

Израствайки в семейства на разведени родители, *същите, вече пораснали деца, на свой ред повтарят модела, познат им от техните семейства*. Не е трудно да си обясним защо те гледат на брачния съюз с недоверие и защо се страхуват да

създадат нормално християнско семейство. Мнозина биха възразили, че днес всичко е различно, никой не преследва хората заради убежденията и вярата им, защото вече живеем в демократично общество. Да, формално нещата изглеждат по този начин, но ако се опитаме да навлезем по-дълбоко и да стигнем до „корените“ на проблема, ще видим, че те са морално „загнили“. По такъв начин въпросът имаме ли нужда днес от едно истинско християнско семейство, вече се превръща по-скоро в реторичен.

Дискусията може да продължи с твърдението, че *християнските ценности са в основата на развитите и проспериращи общества*, на които днес гледаме със завист и се питаме „кога ще ги стигнем“. Проблемът не е в това, че в едни държави вероизповеданието е католическо, в други протестантско, а при нас е православно, както някои твърдят. В редица от тези държави *възпитанието на младите хора е подчинено на християнския етичен кодекс*. За да се случи обаче това и в България, е необходима *промяна в мисленето и нагласите на обществото*. Първата стъпка обаче трябва да бъде незабавна – предметът *Религия* да стане задължителен във всички училища. Така децата ще бъдат възпитавани в доброта, отзивчивост, взаимопомощ и ще се научат да бъдат милосърдни и състрадателни. Те няма да се страхуват да изразяват смело вярата си в Бога, както и всяко свое мнение дори когато то не отговаря на общоприетите представи в „модерното“ общество.

В ъ п р о с: Християнството не определя ли смисъла на човешкия живот единствено във всеотдайно служене на Бога, което на свой ред не означава ли, че хората, избрали си професия в природонаучната или техническата област, влизат в конфликт с християнските разбирания за живота?

Не е трудно чрез няколко твърдения учениците да бъдат насочени към разсъждения, от които сами да стигнат до отговора на този въпрос. *Да служиш всеотдайно на Бога съвсем не означава единствено да станеш свещеник или монах*. Често атеистите се подиграват на християните, че прекарват времето си в пост и молитви. Това, разбира се, не е вярно, защото почти всички християни са действени личности, които вършат редица полезни за обществото ни дела. За тях постът и молитвата е стремеж да се възвисят до Бога, което не пречи и не влиза в противоречие с професионалните им задължения. Ето защо *всяка една професия, която носи добро на хората и обществото като цяло, с която човек изкарва честно прехраната си, като не престъпва нито Божиите, нито човешките закони, е добра и необходима*

според християнския морал и може да бъде определена като дар от Бога. Учениците на Иисус Христос са имали различни професии, като никой от тях не е бил висш свещенослужител.

Господ ни е дал правото и свободата на избор в живота – всеки от нас сам решава да приеме или не Бог в сърцето и душата си, какъв човек да бъде, каква професия да избере, какъв да е смисълът на неговия жизнен път. Едва ли някой би опровергал твърдението, че, ако иска да постигне нещо действително значимо в живота, човек трябва да си постави високи цели. Изборът на професия е само едно от същностните неща, даващи на хората смисъл на живота им. Всеки знае поговорката: „Който не работи, не трябва да яде”, но малко хора знаят, че тя води началото си от посланието на св. ап. Павел: „(...) който не иска да се труди, не бива да яде” (2.Сол. 3:10).

От изключителна важност в живота на всеки човек освен избора на професия са още създаването на добро семейство, отглеждането и възпитанието на децата, желанието да оставиш нещо значимо след себе си, с което да бъдеш за пример на идните поколения. Нерядко обаче някои хора се отклоняват от правия път, макар и намеренията в началото да са им добри и благородни. В желанието си да подсигурят материално семейството си мнозина правят компромиси със съвестта и убежденията си и почти неусетно се превръщат в егоисти, като целите им придобиват материални стойности, а в душите им поклъбва семето на злото. Тогава идва и завистта. Започват да завиждат на онези, които без особени усилия са придобили повече и по-люксови вещи от тях, най-вече къщи, вили, коли и др., озлобяват се срещу всички, защото се чувстват онеправдани, несправедливо оцетени, недооценени. Тук трябва да отбележим, че справедливостта е най-важната добродетел, защото представлява съгласуване на всички други добродетели.²⁴⁵ Лошото обаче е, че представите на много хора за справедливост са изкривени в посока материални придобивки и удоволствия. Според св. ап. Павел „(...) корен на всички злини е сребролюбието” (1.Тим. 6:10).

Не е трудно да си обясним защо все по-често виждаме млади хора, които вече са изградени егоисти, като целите, които си поставят, имат единствено материални измерения. Макар и да преподавам в училище, което не само според

²⁴⁵ Срв. Шиваров, Н. Вечното в..., с.83.

обществените нагласи, но и според редица обективни критерии се определя като елитно (не защото в него учат деца от „елита на обществото”, а защото знанията и уменията, които придобиват младите хора, необходими им за бъдещото професионално развитие, са на високо ниво), аз също констатирам подобна тенденция. Да, наблюдава се и друга закономерност – децата, които са израснали и възпитани в духа на християнските нравствени добродетели, също се увеличават, но този ръст още не е значителен.

Голяма част от младите хора нямат ясни цели в живота, защото всяка цел изисква огромни и постоянни усилия за постигането и. Те имат само илюзорни мечти, свързани с придобиването на слава и власт, със спечелването на пари, луксозни вещи... Но когато осъзнаят, че не могат да ги осъществят, идват разочарованията, депресиите, най-често придружени със злоупотреби с алкохол, наркотици, безразборен секс и т.н. Няма никакво съмнение, че *са необходими незабавни мерки*, въпросът обаче е какви да бъдат те.

Първо, *трябва да се издигнат българските училища, включително и университетите, като институции в общественото съзнание*. В тях трябва да преподават амбициозни учители и преподаватели, които с личния си пример да възпитават и формират в ценностната система на децата и младежите такива нравствени добродетели, които да са в съответствие с Христовото учение.

Второ, *необходимо е още в началните класове децата да опознаят нашите национални традиции и свързаните с тях християнски нравствени ценности*.

Едва ли някой би оспорил твърдението, че най-важната цел на училището е да подготви подрастващите за успешната им реализация в живота. Как още от малки децата ще се научат да бъдат добри и състрадателни и да помагат на своите приятелчета, на съучениците, на непознатите, на нуждаещите се от хляб и закрила, на болните и възрастните хора, ако липсва *еднопосочност в усилията на семейството, училището, православната общност и църквата, на медиите и на обществото като цяло*.

Всяко едно дете още от малко започва да си задава въпроса какво иска да стане като порасне, каква професия да избере. Но още по-важно е отрано да се формират у него морални критерии, за да може впоследствие само да си отговори и на въпросите: *какъв човек искам да бъда, какво искам да постигна в живота, какво добро да направя за хората*.

Ето защо, каквато и да е професията на един човек, ако неговите усилия са насочени не към задоволяване на егоистичните му подбуди, а има общественополезни измерения, тогава той живее в съответствие с християнските нравствени ценности, ръководейки се от стремежа към истина и справедливост, както ни поучва и св. ап. Павел в едно от своите послания: „А като се освободихте от греха, станяхте роби на правдата” (Рим. 6:18).

Задача след проведената дискусия:

Учениците да потърсят в съвременното изкуство (кино, литература, музика, живопис, скулптура и т.н.) творби, интерпретиращи някой от аспектите по дискутираните теми, и по такъв начин да се опитат да си отговорят на въпроса доколко тезите на автора съвпадат и доколко се различават с техните виждания.

Изводи от проведената дискусия:

- В съответствие с основната задача на всяка една дискусия, а именно – да „служи за изясняване и проверка на становища и аргументи, както и за обмяна на мнения”²⁴⁶ – *учениците получават отговори на редица въпроси, които те са си задавали в процеса на изучаването на Священото Писание* в часовете по български език и литература.

- В същото време у тях се поражда естествен *стремеж практически да приложат получените знания*, като изградят свое собствено становище по предварително зададените теми.

- Получените отговори върху редица вълнуващи ги въпроси на свой ред спомага за *формирането в учениците и на умения за евристично мислене* и за усвояването на способите на майевтиката, които се намират на пресечната точка между науката и риториката като словесно изкуство.

- Тази дискусия дава възможност и за *реализирането на основните цели на учебно-възпитателния процес* в неговите единство и цялостност, а именно – разбирането на „християнската вяра и нейното значение за живота” и формирането у младите хора на християнски нравствени добродетели.²⁴⁷ Така те ще могат да се

²⁴⁶ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.208.

²⁴⁷ Пак там, с.170.

изградят като личности, които в бъдеще да бъдат способни да променят и самото общество в духа на християнската нравствено-етична система.

- Като поставя *акцент върху етичната проблематика*, дискусията способства и за изграждането на такива нравствено-етични ценности в съзнанието, а след това и в характерите на младите хора, които в един следващ етап от техния житейски път биха им помогнали да намерят и пътя към вратата в Бога чрез посланията на Спасителя, Иисуса Христа.

5. РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ПРОВЕДЕНОТО ОБУЧЕНИЕ И ВЪЗПИТАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ТЕМАТА БИБЛИЯТА – СТАР ЗАВЕТ И НОВ ЗАВЕТ В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В ГИМНАЗИАЛНАТА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ

Още с *първата тема: Старият Завет. Основни библейски мотиви*, с която започва изучаването на Библията по същество, учениците получават редица познания за същността и съдържанието на Свещеното Писание. Те имат възможността да четат конкретни текстове и да разсъждават и дискутират по въпросите за Сътворението, грехопадението и братоубийството, които присъстват в първите четири глави от *книга Битие*, а също така да четат и разсъждават и върху текстове от *книгите Царства*.

Тази тема е от значение и за *личностното развитие на младите хора*, за да могат на един по-късен етап от жизнения си път да направят своя съзнателен избор, който или ще ги доближи, или ще ги отдалечи от нашия Творец Създател. По въпросите за *Сътворението и грехопадението* интерес в учениците предизвикват и възгледите на старобългарския писател презвитер Йоан Екзарх, изложени в „Шестоднев“. Четенето на текстове от съчинението ги стимулира да разсъждават върху тях, което се превръща в своеобразен мост към изучаваните впоследствие произведения от старобългарската литература. Учениците осъзнават, че благодарение на Йоан Екзарх редица библейски истини стават достояние на старобългарските читатели.²⁴⁸ Йоан Екзарх също акцентира на това, че всеки един човек като Божие творение, самостоятелна личност (ипостас), е равноправен на всички останали, че той има свободна воля и затова творението съществува редом с Бога като самостоятелна

²⁴⁸ Срв. Шиваров, Н. Вечното в..., с.79.

реалност. Така презв. Йоан Екзарх се явява продължител на светоотеческата традиция.

Всеки човек в житейския си път се изправя пред множество избори и трябва да се самоопредели чрез тях.²⁴⁹ Не бива обаче да забравяме, че човекът е създаден по образ и подобие на Бога, но не по телесната си природа, а по своята духовна същност.²⁵⁰ Затова е важно също учениците да разберат, че действително в Библията е употребен антропоморфизъм спрямо Бога, като никой от свещените писатели не е считал, че Бог притежава човешка фигура или пък човешки начин на мислене и чувства.²⁵¹ Така *въпросите за Сътворението и грехопадението постепенно придобиват ключово значение за възпитанието на младите хора в духа на християнските ценности.*

За мен е важно също не само на този етап, но и в следващите, учениците да бъдат активирани да приемат ролята на изследователи и *сами да се запознаят с текстовете от Священото Писание*, като по този начин потърсят отговорите на въпросите, които ги вълнуват. Още по-важно е обаче те *да се научат да бъдат отговорни*, като осъзнаят, че животът не се гради върху желанията за удоволствия и наслади. Човешкият живот е огромна отговорност към себе си, близките ти, твоите приятели, обществото като цяло, към собствените ти деца и внуци и изобщо към бъдещите поколения, а също така и към Бога – нашия Създател. Точно на това ни учи и Иисус Христос: „Не си събирайте съкровища на земята, дето ги яде молец и ръжда и дето крадци подкопават и крадат, но събирайте си съкровища на небето, дето ни молец, ни ръжда ги яде и дето крадци не подкопават и не крадат. Защото дето е съкровището ви, там ще бъде и сърцето ви” (Мат. 6:19-21). Колкото по-скоро младите хора осъзнаят тези послания, толкова по-голямо ще бъде и удовлетворението им от постигнатото в живота. А това е и *пътят, водещ ни към непреходните нравствени ценности в Христовото учение.*

Темата, по която учениците разсъждават върху *историята на Йосиф и неговите братя*, има важен морално-етичен акцент при изучаването на библейските текстове в часовете по български език и литература. Учениците се убеждават, че този библейски разказ, макар и да е писан преди близо 40 века, звучи все така съвременно

²⁴⁹ Срв. Флоровски, Г. *Философия и ...*, с.61.

²⁵⁰ Срв. Гяуров, Хр. *Новозаветна херменевтика*, София, 1943, с.14.

²⁵¹ Срв. Шиваров, Н. *Вечното в...*, с.41.

и същевременно притежава историческа и художествена стойност. Според проф. Н. Шиваров историята за Йосиф и неговите братя има „новелистичен характер, (...) но новела обаче няма в пълен смисъл на термина за този жанр”²⁵². Те са впечатлени от *нравствените добродетели, които притежава Йосиф*, от това, че не търси отмъщение, а е готов да прости на братята си за стореното зло.

Като използвам *методите на дидактичната беседа и дискусията в обучението*, насочвам учениците към чертите от техния собствен характер. Подтиквам ги към разсъждения какво искат и могат да променят в характера си, какви личности искат да бъдат, с какво искат да ги запомнят техните близки и приятели. Младите хора трябва да се стремят да изградят в характера си такива черти, които да ги превърнат в нравствено извисени личности, победили злото в душите си. Същевременно „без нравственото понятие за Бога не може да бъде разбрано християнското учение по фундаментални етически въпроси, като например учението за доброто и произхода на нравствения закон, битието на нравствените ценности и естеството на нравствения светопорядък”²⁵³.

Постепенно подрастващите сами се убеждават в *нравствените измерения на Христовото учение*. Точно това е необходимата основа при бъдещото изучаване на Новия Завет, защото една от най- съществените страни на старозаветното откровение е неговата христоцентричност.²⁵⁴ Постигнатите резултати на свой ред проличават в съчиненията, които те четат пред класа, като след всяко съчинение следва и кратка дискусия.

Темата, чрез която учениците научават за *спасението на еврейския народ от египетски плен и Десетте Божии заповеди*, също предоставя на младите хора възможността да разсъждават по въпроси от нравствено-етично естество, които ги вълнуват, тъй като *сред основните въпроси тук са и тези за истината и лъжата, за готовността да се жертваш за свободата и справедливостта, за вярата в Бога, но и за фалшивите кумири, с които често я заменяме*.

Интерес в учениците предизвиква и въпросът защо толкова хора не знаят и не спазват *Десетте Божии заповеди*, отнасяйки се пренебрежително, дори понякога и с насмешка към някои от тях. В това отношение младите хора е добре да осъзнаят, че

²⁵² Шиваров, Н. Херменевтика на ..., с.63.

²⁵³ Нушев, К. Християнското учение..., с.91.

²⁵⁴ Срв. Шиваров, Н. Вечното..., с.287.

в тези нравствени послания могат като в огледало да видят своя лик, истинската си същност. Защото не е честно да искаме справедливост единствено за себе си, а самите ние да сме несправедливи в отношението си към другите и към нашия Отец Създател. И след тази тема постигнатите резултати проличават в съчиненията, които учениците четат пред целия клас, като отново след всяко съчинение следва кратка дискусия.

Стремя се темата, която въвежда учениците в проблематиката на *Новия Завет с Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан*, също да постигне целите си, защото в процеса на обучението и най-вече посредством проведените дискусии при реализацията на конкретния урок те научават кои книги са съставните части на Новия Завет; защо всичките 27 книги са канонични; Кой е Иисус Христос и каква е същността на учението Му; защо християните се стремят да следват Неговите послания; защо Той, Синът Божий, се жертва за хората.

Важен акцент в урока е изясняването на засвидетелстваното в Евангелията твърдение, че „двете природи у Иисуса Христа – божествена и човешка – са съединени ипостасно”²⁵⁵. За християните не съществува и съмнение, че Иисус Христос е Богочовек, едно божествено лице в две природи – божествена и човешка,²⁵⁶ както Той свидетелства: „Аз и Отец – едно сме” (Йоан. 10:30). „Единородният Син Божий прие човешка плът, за да положи началото на изкуплението, което е осъществено по-нататък чрез Кръстните страдания, смъртта и Възкресението на Богочовека.”²⁵⁷ „И Словото стана плът и живя между нас, пълно с благодат и истина” (Йоан. 1:14). Важен момент в урока е изясняването на божествената същност на Св. Дух. От христологичен аспект тази тема е основна, обект на пневматологията. Младите хора е добре да разберат, че без животворящата енергия на Св. Дух човек не може да се доближи до своя Отец.

Същевременно Иисус Христос е „(...) основоположник и невидим Глава на Църквата”²⁵⁸, защото основава Новия Завет между Бога и човечеството.²⁵⁹ Ето защо „никой не дохожда при Бога Отца освен чрез Него” (Йоан. 14:6).

²⁵⁵ Шиваров, Н. Вечното в двата..., с.282.

²⁵⁶ Пак там.

²⁵⁷ Пак там.

²⁵⁸ Пак там, с.296.

²⁵⁹ Срв. Шиваров, Н. Херменевтика..., с.39.

Подрастващите осъзнават, че *описаните в Евангелията събития също са исторически факти*, които те не са учили в училище и не присъстват в учебниците им, където акцентът е върху събитията от общественно-политически характер. Тази гледна точка ясно е формулирана от прот. Г. Флоровски: „(...) историята на човека не е политическа история, (...) а история на духа, история на човешкото израстване (...) под водителството на историческия Богочовек, на нашия Господ Иисус Христос”²⁶⁰. По такъв начин възникването на християнството бележи повратна точка в тълкуването на историята.²⁶¹

Друг интересен въпрос, с който учениците се запознават в хода на урока, е *взаимната обвързаност на Стария и Новия Завет* поради обстоятелството, че „божественият и човешкият елемент в свещените библейски книги не стоят отделно един от друг, а те са органически съединени помежду си (...) Божественият елемент прониква навсякъде в Св. Писание, поради което цялото Св. Писание трябва да се счита за слово Божие”²⁶². „Съединението на божествения и човешкият елемент в Св. Писание може да бъде уподобено на съединението на двете природи у Иисуса Христа – божията и човешката.”²⁶³ В същото време „целият Вехти Завет, от началото до края, е проникнат от идеята за бъдещия. Месия, Спасител на човешкия род, Който Спасител се явява в лицето на Иисуса Христа”²⁶⁴. Но на свой ред „двата Завета не трябва да се смесват, необходимо е внимателно да се различават. Въпреки това те са неразривно свързани не само като две системи, но преди всичко в личността на Христос. Иисус Христос принадлежи и на двата Завета”²⁶⁵.

Това, че любовта към ближния има основополагаща роля в Христовото учение, е азбучна истина за всеки християнин. Върху нея се изгражда и Новият Завет, който Бог сключва с хората. Миротворството на Иисус Христос не може да бъде отречено и от най-големите противници на християнството. Вдъхновен от посланията на Спасителя, св. ап. ев. Йоан Богослов се обръща към всички християни с думите: „Възлюбени, нека се обичаме един друг. Защото любовта е от Бог и този, който обича, е роден от Бог и познава Бог. Онзи, който не обича, не познава Бог, защото Бог е любов” (1.Съб. посл. на Йоан. 4:7-8). Така „Новият Завет ще бъде записан на сърцата,

²⁶⁰ Флоровски, Г., прот. Християнство..., с.77.

²⁶¹ Пак там, с.65.

²⁶² Гяуров, Хр. Новозаветна херменевтика, с.17.

²⁶³ Пак там.

²⁶⁴ Пак там.

²⁶⁵ Флоровски, Г., прот. Библия, Църква, Предание, София, 2003, с.27.

а не на каменни плочи, които биха могли да бъдат счупени”²⁶⁶. За това свидетелства и св. ап. Павел: „(...) ще вложи законите Си в мислите им, в сърцата им ще ги напиша и ще бъде техен Бог, а те ще бъдат Мой народ” (Евр. 8:10).

Считам за важно в този урок словото на Спасителя да достигне до съзнанието на всеки ученик. „Аз съм излязъл и дохождам от Бога”(Йоан. 8:42) – казва Иисус Христос, като ни учи, че който Го следва, ще получи изкупление за греховете и ще си добие вечен живот.

Общуването ни с нашия Отец Създател може да се осъществи чрез *съзнателния ни стремеж да водим духовен живот*, какъвто пример за нас са апостолите на Христовата Църква. Именно така ще можем да получим и жадуваната от всеки християнин Божия благодат. „Без съмнение възходението към Бога е възможно само при условие на насрещно божествено снизхождение, ако ние се сдобием с такава благодат”²⁶⁷. Учениците е важно да разберат, че не бива да постъпват несправедливо с никого, както ни учи Божият Син: „Прочее, всичко, което искате да правят вам човечите, правете и вие тях” (Мат. 7:12).

Християнското учение за справедливостта трябва да стане за младите хора осъзната необходимост, ако искат да постигнат така мечтаната от всеки човек хармония във взаимоотношенията си. Затова трябва да изпълват стремленията си с вяра в Бога, с любов и надежда, че техните потомци и бъдните поколения ще ги запомнят с добро. „В Новия Завет справедливостта като добродетел се разглежда в пряка връзка с основните християнски добродетели на благодатната нравственост – вярата, надеждата и любовта.”²⁶⁸ Затова само вярващият християнин е способен да види благодатната Божия светлина на евангелското слово: „Аз светлина дадох на света, щото всякой вярващ в Мене да не остане в тъмнината” (Йоан. 12:46). И ако вярата в Бога и любовта към нашия Отец Създател и хората е тяхната пътеводна звезда в живота, ще успеят, защото ще следват изреченото от Спасителя: „(...) ако имате вяра колкото синапено зърно, ще речете на тая планина: премести се от тука там и тя ще се премести. И нищо няма да бъде за вас невъзможно” (Мат. 17:20).

Удовлетворен съм и от проведената дискусия в края на урока, в която учениците задават въпроси и разсъждават върху редица съвременни аспекти на

²⁶⁶ Шиваров, Н. Херменевтика..., с.21.

²⁶⁷ Флоровски, Г. прот. Философия и..., с.62.

²⁶⁸ Нушев, К. Християнското учение..., с.75.

Христовото учение, върху дълбокия му смисъл и непреходно значение, тъй като „(...) Божието Откровение в Иисуса Христа носи екзистенциален характер, разкрива ново измерение на човешкото битие”²⁶⁹.

При разглеждането на темата *Възкресението на Иисус Христос* – *крайъгълен камък на вярата в Бога* често казвам на моите ученици, че ако искат да разберат дали един човек е християнин, не е нужно да му задават този въпрос пряко, защото, ако вярата му е слаба, ще получат уклончив отговор. По-добре е да го попитат какво мисли за Христовото Възкресение и да си спомнят думите, които Иисус Христос отправя към св. ап. Тома: „Тома, ти повярва, защото Ме видя, блажени, които не са Ме видели и са повярвали” (Йоан. 20:29).

Знанията, които учениците получават, им дават възможност да се противопоставят на опитите на атеистите с подигравки и наукообразни хипотези да атакуват тяхната вяра. Когато разберат колко несъстоятелни са теориите, отричащи Христовото Възкресение, и колко убедителни са аргументите, потвърждаващи истинността му, следващата крачка по отношение на *формирането на християнска етична ценностна система* у тях е вече направена. Младите хора е добре да *разберат смисъла на Кръстната смърт на Божия Син* за тях самите и да не изпитват омраза към различните, понеже „силата на принесената веднъж завинаги на Голгота Кръстна жертва има универсално значение. Тя се разпростира върху цялото човечество от всички времена до свършека на света чрез царуването на произтичащата от нея спасителна благодат на Светия Дух”²⁷⁰. Те могат да осъзнаят, че Кръстната смърт е изкупителната жертва за цялото човечество, израз е на Божията правда за опрощението на първородния грях на Адам и Ева и за всички наши грехове.²⁷¹ Приведени са и редица исторически факти, доказващи истинността на евангелското слово.

Протоiereй Георги Флоровски подчертава историческия характер на Библията: „Откровението е историята на Завета. Записаното Откровение, т.е. Священото Писание, е преди всичко история”²⁷². В същия този контекст е констатацията му относно истинността на описаните в евангелското слово събития:

²⁶⁹ Флоровски, Г. прот. Християнство..., с.172.

²⁷⁰ Шиваров, Н. Вечното в..., с.293.

²⁷¹ Пак там, с.294.

²⁷² Флоровски, Г., прот. Библия, Църква, Предание, с.26.

„Разбира се, Въплъщението, Възкресението, Възнесението са исторически факти не в същия смисъл или на същото ниво както събитията от нашето ежедневие. Но от това те са не по-малко исторични, не по-малко реални. Напротив, те са дори повече исторични, те са истинно събитийни”²⁷³. Това е така, защото „пълнотата на Откровението е Иисус Христос. И Новият Завет е история не по-малко от Стария (...). Евангелието е история. Изворът и основата на християнската вяра и надежда са историческите събития. Основата на Новия Завет са и факти, събития, дела”²⁷⁴. В днешно време, може да се каже, че мнозина осъзнават „(...) дълбинната историчност на християнството. Във всички области на съвременното богословско търсене: в библейската екзегеза, в историята на Църквата, в литургията, в последните опити за реконструкция на вярата и дори в днешния икуменически диалог се чувства свежиет дъх на възроденото историческо виждане”²⁷⁵.

В същото време този урок засяга и редица други важни аспекти, които стоят в основата на християнската философска мисъл и са от съществено значение вярата на младите хора да бъде изградена върху здрава основа. Един от тях е за *просветлението на ума*, понеже „християнската философия започва с истините за вярата и именно в тях открива светлината на разума”²⁷⁶. Още повече, че познанията, които младите хора вече са получили от уроците за вярата в Бога в контекста на съвременните достижения и открития на квантовата физика, са ги научили да гледат много по-критично на така наречените „безспорни” от научна гледна точка твърдения. Защото „квантовата теория ни помага да преосмислим нашите житейски ценности и да разберем по-добре какъв е смисълът на земния ни път”²⁷⁷. „Пред човека е живот и смърт и което той пожелае, то ще му се даде” (Прем.Сир. 16:17), ни казва старозаветният автор, пророкът Иисус, Син Сирахов.

Всеки, който е приел евангелските слова с ума и сърцето си, знае кой е пътят, който трябва да следва в своя живот. Божият Син прие кръста на Голгота за спасението на нашите души, изпълнен с любов към хората, изпълнявайки всичко, което Неговият Отец Му е заръчал: „защото словата, що си Ми дал, предадох им ги и те приеха и разбраха наистина, че Съм от Тебе излязъл, и повярвах, че Ти си Ме

²⁷³ Флоровски, Г., прот. Библия, Църква, Предание, с.29.

²⁷⁴ Шиваров, Н. Вечното в..., с.28-29.

²⁷⁵ Флоровски, Г. прот., Християнство..., с.38.

²⁷⁶ Флоровски, Г. прот., Философия..., с.59.

²⁷⁷ Доронин, С. Пос. съч., с.57.

пратил” (Йоан. 17:8). По същия начин и всеки от нас трябва в края на земния си път да е спокоен, че е достоен за Божията милост и благоволение. Но затова, разбира се, трябва да извърви дългия път на спасението, изпълнен с животрептящата и вдъхновяваща любов, осенен от Светия Дух, тъй като „според християнското учение за Бога и новозаветното Откровение най-дълбоката и съкровена същност на Бога е любовта”²⁷⁸.

Когато получат отговорите на редица *въпроси от нравствено-етично естество*, част от които са включени в *дискусията* върху най-често задаваните въпроси по време на изучаването на Библията в часовете по български език и литература, както и някои по-важни акценти във възможните отговори, и след като почувстват, че преподавателят е искрен и не се опитва да се „измъква” от неудобните въпроси, доверието между него и учениците нараства. От дългогодишната си педагогическа практика съм се убедил, че никой учител не може да постигне целите си в обучението, ако учениците му нямат доверие. От друга страна, зададените в дискусията въпроси могат да се разглеждат и като *възможни индикации за началото на евристичното учене*, тъй като „евристичното учене може да осветли истинската религиозна проблематика, да постави в центъра на вниманието житейски ситуации, илюстриращи делата Божии”²⁷⁹.

Зная добре, че *възпитанието на учениците в духа на християнските нравствени добродетели* не приключва с преподаването на Свещеното Писание и на старобългарската литература, а *продължава цял живот*. Затова и тази дискусия би постигнала целите си само ако учениците надградят получените знания от предишните уроци, а възпитанието им в християнските ценности започне да придобива общественополезни измерения, тъй като в житейския си път ще трябва да преодоляват много трудности и да правят решаващи житейски избори, с които или ще се доближат до Христовото учение, или ще се отдалечат. „Човекът избира доброволно и съзнателно да осъществява доброто в живота и да избягва злото като отрицателно и разрушително явление в нравствената област и така се проявява като нравствено същество.”²⁸⁰ Ако младите хора нямат здрави морални принципи, лесно биха преминали през „широките врата” (Мат. 7:13) на греха. „И понеже беззаконието ще се

²⁷⁸ Нушев, К. Християнското учение..., с.87.

²⁷⁹ Андонов, Б. Да се научим да мислим на езика на богословието. В: *Международен религиозно-педагогически симпозиум в България*, София, 2004, с.79.

²⁸⁰ Нушев, К. Християнското учение..., с.116.

умножи, у мнозина ще изстине любовта, а който претърпи докрай, той ще бъде спасен” (гл. 24:12-13). Трябват огромни усилия, ако искаме да осъществим желаната *промяна в мисленето и ценностната система на младите хора*, защото нищо не идва даром, а трябва да го искаш силно и най-вече да повярваш, че осъществяването му е възможно.

В края на този анализ мога да обобщя, че *използваният в уроците от втория тематичен кръг корелационно-дидактичен принцип* има, така да каже, основополагаща роля за обучението и възпитанието на младите хора и формирането у тях на християнски нравствени добродетели, защото „според него целите и учебното съдържание на обучението насочват към това да дадат на ученика възможност да разбере християнската вяра и нейното значение за живота, както и да може да обяснява и формира житейската действителност чрез вярата”²⁸¹.

²⁸¹Андонов, Б. Религиозното обучение ..., с.170.

ГЛАВА ТРЕТА: ИЗУЧАВАНЕТО НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА КАТО ЕСТЕСТВЕНО ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА СВЕЩЕНОТО ПИСАНИЕ

(...) вземете Моето бремe върху си и се поучете от Мене, понеже съм кротък и смирен по сърце и ще намерите покой за душите си. (Мат. 11:29)

1.РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА КОРЕЛАЦИЯТА: „БИБЛИЯ – СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА”

За да включа тази глава в настоящото изследване, съм се ръководил от няколко взаимосвързани обстоятелства:

- Темите от старобългарската литература заедно с темите за Священото Писание са обединени в един общ раздел, озаглавен „Средновековие”, в учебните планове за гимназиалната степен на образование по новото учебно съдържание на Министерството на образованието и науката. По същия начин те присъстват и във всички издадени през 2017 година учебници за осми клас по литература, където разделът „Средновековие” следва хронологично развитието на европейската литература, поради което е разположен между разделите „Античност” и „Ренесанс”.

- В различните учебници отделните теми, свързани с изучаването на произведенията от старобългарската литература, са озаглавени по различен начин, но навсякъде и без изключение се осъществява преходът *Библия – старобългарска литература*. По такъв начин учениците първо се запознават с конкретните текстове от Стария и Новия Завет, които вече посочих в част втора от настоящето изследване, и така изучаването на произведенията от старобългарската литература се превръща в тяхно естествено продължение.

- Сред същностноопределящите черти на старобългарската литература е и нейният каноничен характер. За средновековния човек това е означавало преди всичко придържане към християнския морално-етичен кодекс, който през Средновековието придобива не само идейно-познавателна и възпитателна, но и сотериологична функция, защото за християните вярата е най-прекия път за спасението на душата.

- *Изучаването на старобългарската литература спомага за осъществяването на корелацията между библейските теми, темите от*

старобългарската литература и ползата от изучаването им за справянето с проблемите от морално-етично естество, с които човек се сблъсква постоянно в реалния живот. Такъв един подход има важно значение, защото „акцентира върху взаимната връзка между учебни цели и съдържание и изтъква значението на подбора на учебния материал”²⁸².

2. РЕЛИГИОЗНОПЕДАГОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА ПРОИЗВЕДЕНИЯТА ОТ СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА, ВКЛЮЧЕНИ В УЧЕБНИТЕ ПЛАНОВЕ И ПРОГРАМИ ПО ПРЕДМЕТА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Старобългарската литература в развитието си обхваща продължителен период от време (IX–XVIII век), а отдалечеността и от нашата съвременност засилва интереса на учениците към основните и теми и проблеми. Младите хора вече знаят, че официалното приемане на християнството е преломен момент в нашата история, който обуславя и възникването на старобългарската литература. Ето защо повечето периодизации започват именно от покръстването на българите при царуването на св. княз Борис I (852-889 година), което има своето логично основание.

Както отбелязва обаче проф. Донка Петканова, „ако вземем като определящ белег езика и писмото на литературата, ще трябва да поставим началото на българската литература в последната четвърт на IX в. сл. Хр., когато у нас се пренася и прилага създаденото от светите братя Кирил и Методий славянско писмо. Това обаче не съответства напълно на реалното духовно развитие на България, тъй като един продължителен исторически период – от основаването на българската държава до пристигането на Кирило-Методиевите ученици – остава извън историята на българската литература”²⁸³. През този предхристиянски период се създават редица надписи, предимно върху камък (плочи и каменни стълбове) на гръцки език, тъй като той е официалният език в българската държава до Покръстването, затова и официалните царски документи също се пишат на него.

При изучаването на произведенията от старобългарската литература е важно да се подчертае *огромният принос и значението на делото на св. св. Кирил и*

²⁸² Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.158.

²⁸³ Петканова, Д. Българска средновековна литература, В.Търново, 2001, с.56.

Методий, без които България днес изобщо нямаше да я има на географските карти. Светите Солунски братя поставят същинското начало на българската литература с оригиналните си и преводни творби, които написват на сътворената от тях глаголическа азбука, необходима им за апостолската и проповедническата дейност по време на Великоморавската им мисия. Така още през IX-ти век старобългарският книжовен език става третия официален език в Европа, на който започва да се извършва богослужение и да се създава книжнина.

Когато започнах преподавателската си дейност в далечната 1987 година, старобългарската литература се изучаваше в осми клас като първи етап от развитието на родната ни литература, поради което се поставяше акцент върху художествеността, както и върху огромното значение, което има делото на св. св. Кирил и Методий за нейното формиране и развой. Заслугите на светите Солунски братя в това отношение са безспорни, никой и никога не ги е подлагал на съмнение. В същото време обаче се пренебрегваше апостолския характер на тяхната Великоморавската мисия, което неминуемо водеше до изопачаване на действителните им намерения, а оттук и на историческата истина. Защото, веднага след като сътворяват славянската азбука, глаголицата, използвайки като основа своя роден солунски български диалект, те превеждат Священото Писание на разбираем за всеки славянин език и така поставят началото и на нов етап в развитието на славянските християнски народи, проявявайки се не само като просветители, но и като апостоли, радатели на чистата вяра в Господа Иисуса Христа. Учениците им продължават това свято Божие дело и също проповядват Христовата вяра, като създават книжовни школи и обучават на свой ред много нови ученици – това са бъдещите свещеници и монаси. Именно това тяхно богоизбрано дело, основаващо се на христолюбието им, бе съвсем съзнателно премълчавано.

В тоталитарните години се пренебрегваше и огромното значение на може би най-характерната особеност на старобългарската литература – нейната каноничност, а оттук и въздействието, което тя оказва както по отношение на художествената форма, така и върху съдържателната страна на произведенията – темите, идеите, сюжета и композицията, жанровата система. Това, че поради своя каноничен характер старобългарската литература придобива характерните за богословската литература особености, изобщо не ставаше и дума. В повечето христоматии произведенията от старобългарската литература се публикуваха не в първоначалния им вид, т.е. така,

както са достигнали до нас през вековете, а със съкращения. Най-често се съкращаваше краят на творбата, който според християнския канон трябва да завършва с молитва към Всемогъщия и Всеопрощаващ Бог. Това бе равносилно на престъпление спрямо подрастващите, защото им се отнема възможността за самостоятелен избор в живота. Дълбоко съм убеден, че никой и по никакъв начин не трябва да лишава младите хора от познание, за да може те сами да направят своя избор. Именно тази мисъл е застъпена и от Богочовека Иисус Христос: „защото всякой, който иска, получава, и който търси, намира” (Мат. 7:8). Още повече, че такава е и *целта на старобългарския писател*, който се стреми да *доближи вярващия християнин до Бога* посредством силата на художественото внушение и чрез ярки и въздействащи образи да спомогне словото на Спасителя да достигне до ума и сърцето му така, както св. ап. ев. Йоан свидетелства в евангелското слово: „Бог толкоз обикна света, че отдаде Своя Единороден Син, та всякой, който вярва в Него, да не погине, а да има живот вечен” (Йоан. 3:16).

Считам за важно учениците да разберат добре *значението на канона при изучаването на произведенията*, защото каноничността на средновековната литература е ключ за разбирането на редица въпроси и проблеми, свързани както с идейното и съдържание, най-вече със сюжета и композицията на изучаваните от тях произведения, така и с употребата на художествените изразни средства. Каноничността може да се определи като *процес, изразяващ се в спазването на утвърдените вече християнски норми* в контекста на една цялостно изградена ценностна система, а това изисква следването на всичко, което е утвърдено и прието за священо.

Думата „канон” е старогръцка и е приета „(...) от християнската църква, за да се обозначи църковната нормативност било по отношение на християнската вяра, било по отношение на отделни области от църковния живот”²⁸⁴. Терминът „канон” е възникнал през IV в. сл. Хр., по-късно в сравнение с канонизацията на книгите от Стария Завет, който може да се каже, че приключва с канонизирането на „раздела Писания – малко след 164 год. пр. Хр.”²⁸⁵. По такъв начин, „тъй като библиейските книги са един вид правила на вярата, основен авторитет, и то само боговдъхновените, затова те почнали да се наричат канонически, т.е. авторитетни, боговдъхновени

²⁸⁴ Найденов, Ив. Из историята..., с.22.

²⁸⁵ Пак там, с.150.

писания, и отгук понятието канонически се употребява в смисъл на библейски”²⁸⁶. Затова „съдбата на канона не е следствие от нечие еднократно, съборно или лично решение, а е дълъг процес”²⁸⁷. Като продължение на тези разсъждения е и изводът, че „само боговдъхновените книги са канонични и като канонични такива са инспирирани (т.е.способни да въздействат върху нашия разум, съзнание, чувства – бел. моя)”²⁸⁸.

От казаното следва, че *една от основните цели на старобългарския писател е била да доближи вярващия до Бога посредством художествените образи*, като така не само прослави Христовата вяра, но и го възпита в духа на християнските добродетели. Тази основна цел се отразява и върху жанровото деление на старобългарската литература. Така част от произведенията са пряко свързани с богослужението, докато други поставят акцент на ползата от евангелското слово за българския народ и на защитата на делото на Светите братя. Друг важен момент са онези тълкувания и факти от Свещеното Писание, които имат първостепенно значение при формирането на християнския духовен мироглед на средновековния човек. Затова и подобно на евангелските текстове, които тогавашните автори считат за първообраз, който да следват, фактите от живота на светеца в житията, например, не са най-важните. Причината е, че на земния път се гледа като на свят, в който човек трябва да изкупи греховете си, за да се радва на вечен живот. В същото време животът и делата на светеца е трябвало да бъдат пример за подражание на всеки християнин.

При изучаването на старобългарската литература учениците:

- се запознават с въпросите, свързани с *възникването, развитието и характерните особености* на средновековното ни художествено творчество;
 - получават познания за това *какъв е предметът и кога се поставя началото* на старобългарската литература;
 - разбират *какви са хронологичните граници* на този продължителен период в развитието на българската литература, *кои са основните периоди* и *защо именно приемането на християнството бележи същинското начало в неговото развитие*.
- По отношение на *периодизацията на старобългарската литература* най-важно е да

²⁸⁶ Марковски, Ив. Въведение в..., с.16.

²⁸⁷ Найденов, Ив. Из историята..., с.22.

²⁸⁸ Марковски, Ив. Въведение в..., с.16.

се подчертаят онези моменти в развитието и, оставили трайна следа в нашето културно и литературно наследство. Затова е необходимо да се посочат върховите творчески постижения за тези етапи и така да се изтъкне приноса на авторите, допринесли за разцвета на книжовността през средните векове у нас. Ето защо с основание мога да твърдя, че такъв подход има своето научно и дидактическо значение при обучението на подрастващите, като чертае насоките, по които ще се осъществи и разглеждането на конкретните произведения Сред въпросите, които също предизвикват интерес у младите хора, са:

- *за универсалната библейска символика*, още повече, че библейски образи и символи срещаме в творчеството на много български писатели от Възраждането до наши дни, чиито произведения се изучават в училище;

- *как са били създавани старобългарските книги* в годините, когато все още не е имало печатници, а книгопечатането и хартията не са били познати – от кого, за кого, къде, с какво се е писало и как са били украсени тези изящни художествени творения;

- *какъв е бил старобългарският писател, защо не е считал себе си за творец*, само на изключителната му скромност ли се дължи това, или е гледал на себе си като на посредник между Бога и хората;

- *каква е жанровата система на старобългарската литература* и защо повечето от тези жанрове не ги срещаме в съвременната литература.

Според новите учебни планове за гимназиалната степен на образование по български език и литература учениците последователно се запознават с „Пространно житие на св. Константин-Кирил”, „Азбучна молитва” и „За буквите”. Тези произведения са създадени в периода от втората половина на IX век до началото на X век, наречен Златен век на българската книжнина. Сред най-видните писатели, творили през Златния век на българската книжнина, са и св. Климент Охридски, епископ Константин Преславски и Черноризец Храбър, чиито творби учениците изучават в осми клас.

Изучавайки посочените творби, младите хора разбират, че *новопокръстената българска държава спасява делото на Светите братя*, приемайки с почести преследваните и гонени от немското католическо духовенство техни ученици, като със силното съдействие на царската власт в лицето на св. княз Борис I и цар Симеон *са създадени книжовни школи, в които се обучават хиляди*

бъдещи свещеници, монаси и книжовници, пишат се и се превеждат богослужебни книги, създават се оригинални произведения.

В този начален етап от развитието на християнската книжнина акцентът е поставен върху богослужебната литература, пряко свързана с дейността на Българската православна църква, което обаче не пречи да се създадат творби с висока художествена стойност, които на един по-късен етап ще се превърнат в образци за всички православни християнски народи.

2.1. ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

Първата творба, с която започва изучаването на старобългарската литература, е „Пространно житие на св. Константин-Кирил”. Тъй като жанрът пространно житие за младите хора е напълно непознат, е важно те да разберат в какво се изразява неговата същност. Считам за необходимо да изясня на учениците и по какво се различават пространното и краткото житие, тъй като животът и делата на св. Константин-Кирил Философ са описани както в „Пространно житие на св. Константин-Кирил”, така и в „Кратко житие на св. Константин-Кирил”. В основата на същностните различия изобщо не стои обемът, който е само формален признак, а начинът, по който се интерпретира самото биографично повествование и се оценяват делата на светеца.

Друг въпрос, на който учениците получават отговор, касае *композицията на пространното житие*, която не може да бъде променяна, което е в съответствие с изискванията за каноничността на агиографското повествование през епохата на Средновековието.

Подрастващите се запознават и с редица други *повествователни особености*, характерни за „Пространното житие на св. Константин-Кирил”. Сред тези особености можем да причислим въпросите, свързани с:

- типа житие и неговия характер;
- начина, по който е изграден образът на светеца;
- кое е водещото чувство в произведението;
- с какви художествени похвати си служи житиеписецът при изграждането на образа на св. Константин-Кирил Философ.

Благодарение на силната си вяра св. Константин-Кирил Философ не само успява да се противопостави на „триезичната ерес“, но и да доведе докрай боголюбивото си дело с освещаване на преведеното на старобългарски език от него Свещено Писание. Език, превърнал се в *официален, на който вече се извършва богослужение*.

Считам за необходимо да съпоставя изводите, до които младите хора достигат относно значението на „Пространно житие на св. Константин-Кирил“, с *написаното от Паисий Хилендарски в „История славянобългарска“*. Светогорският монах не само посвещава отделна глава на живота и делото на Светите братя, но още във втория предговор на своята малка „историйца“, както сам я нарича, когато се обръща към родоотстъпниците с цел да ги вразуми, им припомня за славното минало на нашия народ и държава, като с гордост изтъква факта, че „първите славянски светци просияли от българския род“²⁸⁹.

Един от най-впечатляващите моменти в „Пространното житие на св. Константин-Кирил“ е свързан с *учението му в Магнаурската школа*, тъй като житиеписецът го описва като изключително ученолюбив, интелигентен и талантлив младеж, отличаващ се с усърдието и прилежността си сред своите съученици.²⁹⁰ Младите хора сами стигат до извода, че с тези свои качества трябва да служи за пример и на днешните ученици и студенти. Още повече ги впечатлява факта, че по време на *мисиите си при сарацините и хазарите* благодарение на своята находчивост, остър ум и полемична дарба (т.е. владее отлично способите на майевтиката – изкуството да се води диспут) и най-вече на ерудицията си, той успява не само да обори тезите на друговерците, но и да привлече към Христовата вяра нови последователи.²⁹¹

Не по-малко интригуващи за учениците са и фактите, свързани с *дейността на св. Константин-Кирил Философ във Великоморавия*. Тук наблягам на *приноса*, който има мисията за *разпространението на Христовото учение*.²⁹² Защото, както от християнска, така и от културна гледна точка, това влияние не губи значението си и днес: „Апостолската мисия на Солунските братя и техните ученици дава на

²⁸⁹ Паисий Хилендарски, Славянобългарска история, София, 1979, с.36.

²⁹⁰ Срв. Из старата българска литература, София, 1988, с.49-50.

²⁹¹ Пак там, с.50-53.

²⁹² Пак там, с.61-62.

славянските народи светлината на евангелското слово чрез писменост на роден език и познание на Христовата истина за укрепване на вярата и спасението на душите”²⁹³.

От важно значение за утвърждаването на славянската писменост са и *намирането на мощите на св. папа Климент Римски* – светец, който е сред най-почитаните и в наше време от християните католици, както и последвалото ръкополагане на св. Константин-Кирил от римския папа Адриан и освещаването на славянските книги.²⁹⁴ Учениците са впечатлени и от факта, че няма друг български светец като св. Константин-Кирил Славянобългарски, на когото католическата църква векове наред, от физическата му смърт та чак до наши дни,²⁹⁵ да отдава такава огромна почит, за което свидетелства и житиеписецът в края на житието: „Като видяха тия чудеса, римляните още повече се привързаха към неговата святост и към почитта му. И като нарисуваха иконата му над неговия гроб, започнаха да палят свещи над него денем и нощем, хвалейки Бога, Който го прослави така, както и Него славят, защото Нему се пада слава, чест и поклонение вовеки веков. Амин”²⁹⁶.

След като получат познания за жанровата същност на житието, за неговите композиционни и сюжетно-повествователни особености, учениците разбират и защо в „Пространното житие на св. Константин-Кирил” *житиеписецът си служи с цитати от Священото Писание*. Подобно на Евангелията, които средновековните автори считат за първообраз, фактите от живота не са от първостепенно значение. Учениците могат и сами да стигнат до редица изводи относно това как житиеписецът е изобразил св. Константин-Кирил в пространното житие, какво е значението на неговото дело за нас съвременните българи, както и какво е значението на „Пространното житие на св. Константин-Кирил” като една от първите твърби в средновековната българска литература. За младите хора е важно да разберат и *колко дълбока и искрена е била вярата на този първи наш светец в Бога*, как цял живот се е стремил да живее, спазвайки Божиите послания, съдържащи се в евангелските текстове, колко силно е било желанието му да почувства светлината в тях така, както Иисус Христос ни е завещал: „А тоя, който постъпва по истината, отива към светлината, за да станат делата му явни, понеже са по Бога извършени” (Йоан. 3:21).

²⁹³ Нушев, К. Духовно-просветното дело на Светите братя и традициите на българската култура, София, 2006, с.28.

²⁹⁴ Срв. Из старата българска..., с.65.

²⁹⁵ Учениците е добре да знаят, че папа Йоан-Павел II провъзгласява Светите братя Кирил и Методий за покровители на Европа.

²⁹⁶ Из старата българска..., с.67.

Като подчертава всеотдайното му служене на Бога, добрите дела и чудесата, които е извършил, житиеписецът ни разкрива св. Константин-Кирил Философ като праведен и добродетелен мъж, който е напълно отдаден на Бога. „Пространното житие на св. Константин-Кирил” завършва с преклонение пред делата на светеца и призив към всички християни да последват неговия пример. *Накрая житиеписецът отправя молитва към Всемиловичия Бог*, в която изразява желанието си и той да върви по пътя, който Иисус Христос ни сочи: „Тогава Го попитаха: какво да правим, за да извършваме делата Божии? Иисус им отговори и рече: делото Божие е това – да повярвате в Оногова, Който е Той пратил” (Йоан. 6:28-29).

Учениците са впечатлени от *усърдието, с което св. Константин-Кирил върви по пътя, начертан ни от Спасителя*, Иисуса Христа, на неговата изключителна *ерудияция, на смиреността, прилежанието, твърдостта и непоколебимостта* му, на *полемичната му дарба и целеустременост*. Впечатлени са също така и от смелостта му, когато отива при сарацините и води полемика с тях, за да защити Христовата вяра, изричайки: „С радост ще отида да служа на християнската вяра. Има ли за мене нещо по-славено на този свят от това да живея и да умра за Светата Троица”²⁹⁷. *Полемичният му талант се разкрива още по-добре в спора му с триезичниците във Венеция*.²⁹⁸ В този спор той с точно подбрани аргументи от Священото Писание им дава да разберат, „(...) че подобни възгледи и позиции лишават Църквата от богатството на нейната духовна традиция и мисионерски принципи, завещани от Христовото Благовестие, предназначено „за всички народи”, и са в разрез с духа на Апостолското Предание”²⁹⁹.

2.2. ПРОГЛАС КЪМ ЕВАНГЕЛИЕТО

Вторият урок, който включвам в индивидуалния си учебен план в часовете по български език и литература, е посветен на „Проглас към Евангелието”. Тази първа поетическа творба в българската литература, чието авторство се приписва на св. Константин-Кирил Философ, ни впечатлява с идейно-съдържателната си страна и с художественото си въздействие.

²⁹⁷ Из старата българска..., с.51.

²⁹⁸ Пак там..., с.62.

²⁹⁹ Нушев, К. Духовно-просветното..., с.48.

Въпросът за авторството на „Проглас към Евангелието” предизвиква интереса у младите хора. Чрез познатия метод „теза - антитеза” учениците сами се убеждават, че *авторът на тази първа поетическа творба в българската литература е св. Константин-Кирил Философ*. Подчертава се и фактът, че именно св. Константин-Кирил Славянобългарски с помощта на брат си св. Методий първи превеждат на славянски език избрани текстове от Евангелията, като съставят т.нар. Изборно Евангелие, а преводът е извършен в манастира Полихрон в Олимп. По-късно, по време на мисията си във Великоморавия, те успяват да завършат и останалите непреведени части от Новия Завет.

Важно е в началото на урока да бъде изяснена и *жанровата същност* на стихотворението. Така учениците получават отговор и на въпроса защо „Проглас към Евангелието” започва с цитати от Новия Завет и обръщение на лирическият говорител към славяните да слушат „словото, което подготвя да познаем Бога”. За всички християни писмеността е дар от Бога, а Божието слово достига до хората чрез Свещеното Писание.

Следващите въпроси, на които учениците е добре също да получат отговор, са свързани с *художествената идея и особеностите на сюжета и композицията*. От съществено значение е учениците да си пропомнят как самият Иисус Христос непрекъснато си служи с притчи и защо. По същия начин и лирическият говорител в „Проглас към Евангелието” чрез казаното от св. ап. Павел: „(...) но в църква предпочитам да кажа пет думи разбрани, за да поуча и други, отколкото хиляди думи на език непознат” (1.Кор. 14:19), както и чрез *притчата на Иисус Христос за сеяча* (срв. Мат. 13:3-23), в която семето трябва да попадне на добра почва, за да даде плод, и която младите хора вече познават, също спомага за изясняването на основната идея в тази вълнуваща поетическа творба.

Като разглеждам последователно основните моменти в сюжета и композицията на „Проглас към Евангелието”, подчертавам, че в края на това стихотворение се съдържат и поучения към всички славяни и молитва към Бога.

Обстоятелството, че тази вълнуваща прослава на словото Божие е написана в стихотворна форма, *като са спазени изискванията на поетическото изкуство*, впечатлява младите хора. Учениците се убеждават още, че *лирическият говорител в творбата е искрено и дълбоко вярващ християнин*, изразяващ преклонението си пред силата и въздействието на Божието слово, звучащо в Евангелията. Така те могат да

осъзнаят, че основното изискване на художественото творчество за единство на съдържание и форма е спазено по един забележителен начин още със самото възникване на българската литература, а това дължим на огромния талант на св. Константин-Кирил Философ, приет от всички славянски народи за свой духовен учител. Учениците разбират и колко дълбоко е убеждението на славянския първоучител, че без книгите и знанията, които те ни дават, е невъзможно нашите умове да осмислят Божиите истини, а оттам да достигнат и до истинската и дълбока същност на познанието. Ако иска да върви по Божия път, човек трябва да познава евангелското слово, защото самата вяра в Бога е познание и истинско тържество на човешкия разум.

Учениците е добре да стигнат до убеждението, че дори и в стихове и с изразните средства на една поетическа творба може толкова въздействащо, научно обосновано и в същото време образно и емоционално да бъде постигната *основната идея в стихотворението – прославата на евангелското слово*. Призивът на славянския първоучител да слушаме Божието слово, за да достигне то до нашите души и сърца, в днешното време на бездуховност звучи все по-актуално. И само от нас зависи дали искаме да се вслушаме в тези думи, за да спасим душите си.

Важно е също така учениците да осъзнаят и *взаимовръзката между художествена форма и съдържание*, че художествените средства и похвати не са използвани самоцелно, а имат важна функция по отношение на идейно-съдържателната страна на творбата. Затова е необходимо да бъде изяснена и *ролята на анафората и съпътстващата я градация на чувствата, на реторичните въпроси, както и на разгърнатите сравнения с човешките сетива за изясняването на основната идея*.

Следващ важен момент от интерпретацията на „Проглас към Евангелието” е свързан с *въпросите за художествената стойност на творбата и художественото майсторство на поета*. Изводът е, че още при самото възникване на старобългарската литература св. Константин-Кирил Философ създава една прекрасна лирическа творба, с която поставя началото на поетическата традиция в средновековната българска и славянска литература. Той прави това без да има възможност да ползва поетически образци на славянски език, а както учениците вече знаят от изучаването на Омировата поема „Илиада”, правилото, че „всяко начало е трудно”, важи с особена сила за художественото творчество. По такъв начин се

потвърждават вече направените изводи от предишния урок за делото и личността на първия български светец, защото учениците се убеждават не само в безспорната поетическа дарба на св. Константин-Кирил Философ, но и в неговата праведност.

Делото на св. Константин-Кирил Философ се превръща в пътеводна светлина през вековете не само за нас българите, но и за другите славянски народи. Ето защо ние като българи трябва да сме горди от факта, че първата лирическа творба в старобългарската литература, а оттук и в българската литература изобщо, впечатлява както с идейно-художествените си послания, така и с поетическото си майсторство.

2.3. АЗБУЧНА МОЛИТВА

Предмет на изучаване в този трети урок от старобългарската литература е „Азбучна молитва”. Добре би било още в началото на урока да се посочи, че творбата е съставна част от „Учително Евангелие”, чийто автор е епископ Константин Преславски.

За учениците не представлява трудност сами да стигнат до следващия извод, че в жанрово отношение „Азбучна молитва” е лирическа творба. Ето защо, след като са се запознали с идейно-художествените и композиционните особености на стихотворението „Проглас към Евангелието”, *посредством сравнителния анализ постепенно могат да достигнат до извода, че двете творби са твърде близки по стил, строеж и идейно-художествени внушения.*

В тази поетическа творба чрез своя лирически говорител поетът дава израз на гордостта си, че българският народ има своя писменост и може да слави Бог на свой роден език. „Защото – както казва св.ап. Павел – ако се моля на непознат език, духът ми се моли, умът ми обаче остава безплоден” (1.Кор. 14:14). А безплодният ум не е способен на боговдъхновени дела, защото не е озарен от силата на вярата, достигнала дълбоко до ума и сърцето. Според автора на „Азбучна молитва” именно силата на вярата в Бога ще е в състояние да просветли всички славянски народи и така те ще могат чрез делата си да прославят Светата Троица, като извършват богослужение на разбираем за целия народ език, което пък на свой ред ще им даде възможност да поемат по собствен път на развитие. Разсъждавайки върху конкретния художествен текст, учениците разбират, че както в „Проглас към Евангелието”, така и

в „Азбучна молитва”, *лирическият говорител е искрено и дълбоко вярващ християнин*, изразяващ преклонението си пред силата и въздействието на Божието слово, звучащо в Евангелията. Разкривайки чрез силата на писменото слово евангелския дар на славяните, авторът посредством своя лирически говорител искрено вярва, че това ще спомогне за тяхното приобщаване към голямото християнско семейство.

При интерпретацията на „Азбучна молитва”, подобно на „Проглас към Евангелието”, е от съществено значение младите хора сами да достигнат до *изводи, засягащи изразените чувства и силата на емоционалното въздействие на поетическата творба*. Те осъзнават още, че в „Азбучна молитва” поетът е вградил славянската азбука като символ не само на книжовността, просветата и културния възход, но и като благодарност към Бога за милостта Му към целия български народ. Защото е дълбоко убеден, че когато богослужението се извършва на роден език, славяните ще могат да приемат Божието слово с ума и сърцето си. Всичко това кара лирическият говорител в творбата, който без никакво съмнение изразява възгледите на самия автор, да изпитва истинска гордост, че следва светлата диря, оставена от учителя на всички славянски народи – св. Константин-Кирил Философ.

Интерес сред младите хора предизвиква въпросът за *азбучния акростих като композиционен похват* в творбата, който е имал и свойството на тайнопис в средновековната поезия. Така учениците могат да осъзнаят какво огромно значение за хората, живели през средните векове, е имала славянската азбука, каква гордост са изпитвали тогавашните книжовници, че вече могат да не само да четат и пишат, но и да славят Бога на нея, та затова авторът на поетическата творба я е вградил в композицията и така е прославил боговдъхновеното дело на Светите братя Кирил и Методий. Изясняването на същността на азбучния акростих като любим похват през средновековната поезия е от важно значение за учениците, за да разберат и основната идея, която поетът е изразил в лирическата творба. В стихотворението е важно да се разгледат и *изразните средства*, чрез които поетът изгражда художествените образи, спазвайки литературната традиция. Едно от различията между „Азбучна молитва” и „Проглас към Евангелието” е липсата на анафори в „Азбучна молитва” за разлика от широката им употреба в „Проглас към Евангелието”. Учениците веднага посочват, че азбучният акростих изключва възможността за употреба на конкретното художествено средство. Това обстоятелство обаче не намалява силата на

художественото въздействие, основаващо се на силната вяра в Бога, от която поетът черпи своето вдъхновение.

Сред изводите, които могат да се направят като следствие от интерпретацията на „Азбучна молитва” при сравнителния анализ с „Проглас към Евангелието”, *засягащи както идейната, така и съдържателната страна на лирическата творба*, е и този, че старобългарският поет умело си служи със същите тропи и стилни фигури, каквито са епитетите, метафорите и сравненията и т.н., с които си служат и в наше време авторите на лирически творби, което на свой ред дава възможност на учениците да се упражняват да ги разпознават в художествените текстове, което *ще им е от полза в цялостното им обучение по български език и литература*.³⁰⁰

За младите хора е добре да стигнат до заключението, че с искреността на изразените чувства и със силата на емоционалното си въздействие „Азбучна молитва” се утвърждава като *произведение, отразяващо не само великите идеи на своето време, но и непреходните християнски нравствени ценности*. Те трябва да разберат, че поетът е вградил в стихотворението българската азбука като символ на книжовността, на просветата и културния възход, но също така и като *прослава на Божията милост към целия български народ, открил верния път за своето спасение в евангелското слово на Спасителя, Иисуса Христа*.

2.4. ЗА БУКВИТЕ

Първият въпрос, който считам за необходимо да бъде изяснен при изучаването на съчинението „За буквите”, засяга *личността на Черноризец Храбър*. Учениците са впечатлени от научните познания на този старобългарски книжовник, от неговия интелект, ерудиция, полемична дарба, а също и от патриотизма му и силното му желание да следва пътя, начертан от Светите братя Кирил и Методий, а това е и Божият път, който Иисус Христос ни сочи в евангелското Си слово.

³⁰⁰ Метафоричният изказ, основаващ се на умелата употреба на художествени изразни средства, е сред основополагащите белези за художествено майсторство и се счита за задължителен в лирическите произведения. Затова творчеството на всички български поети, които считаме за класици, се отличава с богатството си на художествени средства.

Друг важен въпрос, залегнал в плана на този урок, е свързан *жанровата същност* на тази многожанрова творба, която е пример за синкретизма в старобългарската литература.

Учениците научават и каква е *основната цел*, която си е поставя Черноризец Храбър с написването на съчинението „За буквите”. А тази цел е защитата на българската писменост от нападките на нейните противници, най-вече триезичниците. Така авторът по убедителен начин доказва предимството на това славяните, включително и българите, да славят Бога на своя роден език по време на богослужението.

Следващият момент от интерпретацията засяга *композицията и сюжетните особености* на произведението. Младите хора за пореден път се убеждават, че всяко едно добре написано научно съчинение, каквото безспорно е „За буквите”, трябва да съдържа като композиционни части увод, изложение и заключение. Не по-малко значими са и аргументите, с които авторът защитава собствената си теза, както и начинът, по който те са градираны, за да въздействат по най-убедителен начин върху съзнанието и чувствата на читателите. За да бъде обаче тази аргументация въздействаща, тя трябва да се опира на добре подбран и верен от научна гледна точка фактологически материал. За да илюстрира по-добре аргументите, които привежда Черноризец Храбър в „За буквите”, учителят може да ги подреди в таблица, което и значително ще спомогне за успешното усвояване на този учебен материал от учениците.

Друг много важен момент в творбата, спомагащ за формирането на християнската етична ценностна система у подрастващите, е те да осъзнаят, че *средновековният писател отлично е познавал текстовете в Свещеното Писание и точно ги е цитирал*, когато е трябвало да защити по възможно най-убедителния начин собствените си възгледи и позиции. По същия начин и Черноризец Храбър, следвайки примера на своя учител св. Константин-Кирил Философ, отхвърля нападките на триезичниците, позовавайки се на словото на Сина Божий: „Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят и молете се за ония, които ви обиждат и гонят, за да бъдете синове на вашия Отец Небесен, защото Той остави Своего слънце да грее над лоши и добри и прати дъжд за праведни и неправедни” (Мат. 5:44-45).

За да защити научно обосновано възгледите си, Черноризец Храбър си служи умело с метода „теза-антитеза” и така *привежда неоспорими от научна гледна точка твърдения*, свързани с възникването и историческия развой на гръцката и българската писменост. Той предизвиква възхищението на младите хора с начина, по който успява да защити писмеността ни и да формулира *основната теза* в съчинението. А тя се изразява в твърдението, *че* „славянските букви са по-свети и повече за почит, защото свят мъж ги е сътворил, а гръцките – елини езичници”³⁰¹. Едва ли има по-силен аргумент от този, че един праведен християнин не само е създал азбуката, на която пишем ние българите и редица други народи, не само славянски, но и първи е превел Божието слово на разбираем за славяните език, за да може то да достигне до сърцата им. Така българите и всички славяни ще могат да изпълнят заръката на Богочовека Иисус Христос: „Който Ми служи, нека Ме последва и дето съм Аз, там ще бъде и Моят служител” (Йоан. 12:26).

За да бъде аргументацията му още по-убедителна, Черноризец Храбър посочва и кога точно е създадена българската писменост: „И ако попиташ в кое време, то всички знаят и ще рекат, че е по времето на гръцкия цар Михаил и Борис, българския княз, и Растица (Ростислав), моравския княз, и Коцел, блатенския княз, в година 6363 от Сътворението на света”³⁰² (най-вероятно 855 година).

За да не остане никакво съмнение в достоверността на изложените факти, *авторът изрично посочва, че все още има живи ученици на Светите братя, които лично биха потвърдили казаното*: „защото има още живи хора, които са ги видели”³⁰³. Черноризец Храбър много добре осъзнава, че аргументите му ще звучат много по-убедително, когато се позовават на свидетелствата на очевидци. В това отношение *той следва св. ап. Павел*, който също е притежавал изключителна полемична дарба и като свидетелства за Христовото Възкресение, на тези, които не вярват на словата му, им препоръчва лично да отидат в Йерусалим и да потърсят потвърждение на казаното, като намерят някого от тези близо 500 живи свидетели, видели Възкръсналия от мъртвите Божи Син: „(...) после се яви на повече от петстотин братя наведнъж, от които повечето са живи до днес” (1.Кор. 15:6). Тук виждаме, че българите, след като спасяват делото на Светите братя Кирил и Методий, придобиват самочувствие и

³⁰¹ Из старата българска..., с.100.

³⁰² Пак там.

³⁰³ Пак там.

започват да гледат на себе си като на народ, осенен от Божията благодат, който вече може да слави Бога на свой език.

Както всички произведения в старобългарската литература и „За буквите” завършва с отдаване на почит към Всемилоствия Бог с една прочувствена и искрено произнесена от цялата душа и сърце молитва, в която се съдържа едновременно и благодарност, и прослава: „Така, братя, Бог е дал просвещение на славяните. Нему слава, чест и власт сега и винаги през безкрайните векове. Амин!”³⁰⁴.

„За буквите” е единствената творба на Черноризец Храбър, достигнала до нас през вековете, но и тя е достатъчна учениците да стигнат до изводи, касаещи както нейните научни, публицистични и художествени достойнства, така и личностните качества на автора. Младите хора се убеждават, че Черноризец Храбър познава детайлно текстовете от Свещеното Писание, отлично е запознат с преводите му както на гръцки, така и на старобългарски език, умело подбира необходимия фактологически материал, проявява и полемична дарба. Така учениците могат да стигнат и до още един извод, че когато ерудицията и блестящият ум на един вярващ християнин се съчетаят с чистия и искрен патриотизъм, резултатът е изключителен. Ражда се творба, която продължава да вълнува българите вече повече от десет века, за да се сбъдне казаното в евангелското слово: „И който видя, засвидетелствува, и свидетелството му е истинско и той знае, че говори истина, за да повярвате и вие” (Йоан. 19:35).

3. КРАТКО ОБОБЩЕНИЕ С ОГЛЕД НА КОНКРЕТНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА КОРЕЛАЦИОННО-ДИДАКТИЧНИЯ ПРИНЦИП В ПРЕПОДАВАНЕТО НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Като обобщение на казаното в тази трета глава бих искал да споделя, че преподаването на старобългарската литература изисква много по-голяма гъвкавост от страна на учителя при избора на подходи за осъществяването на конкретните цели и задачи в процеса на обучението. Основната причина за това се дължи на обстоятелството, че каноничният характер на старобългарската литература затруднява учениците при четенето и разбирането на текстовете. Ето защо в хода на

³⁰⁴ Из старата българска..., с.100.

учебния процес е добре учителят да се стреми да приложи „корелационно-дидактичния принцип”, при който корелацията да следва своята логична последователност: „библейски теми – теми от старобългарската литература – приложение в конкретните житейски ситуации”³⁰⁵. Реализацията на такъв един подход няма да е трудна задача, ако научните и познавателните цели в обучението на подрастващите са тясно обвързани с възпитателните и по такъв начин морално-етичният аспект придобие водещо значение. За осъществяването му обаче е необходимо да се създаде творческа атмосфера, която да се основава на взаимното доверие между учителя и учениците. Този подход на свой ред не изключва необходимостта от диференциация и взаимозависимост на задълженията в обучението, тъй като то е двустранен по своята същност процес и без тях и самото обучение не би било достатъчно ефективно.

³⁰⁵ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.158-160.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Но Иисус рече: оставете децата и не им пречете да дойдат при Мене, защото на такива е Царството небесно. (Мат. 19:14)

Иновативната методика, стояща в основата на настоящето изследване, озаглавено *Религиознопедагогически аспекти при преподаването на Библията в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование*, е доказва своята ефективност през годините чрез реално проведените от мен уроци. Както в изследването, така и в уроците, съм се стремил да приложа корелационния подход: „Библия – старобългарска литература – практическа насоченост на обучението”. Тъй като вариативността не влиза в противоречие с конкретната проблематика, определяща в същността си иновативния подход, в изследването не са включени разработки на отделните методически единици, а само анализа и планирането им.

Затрудненията, които изпитват учителите по български език и литература при преподаването на конкретните уроци от Стария и Новия Завет, могат да бъдат преодоляни посредством *прилагането на различни педагогически модели*. Чрез тях скучното и суховатото представяне на учебния материал, което е характерно за някои от учебниците по литература, трябва да бъде заменено с различни в същността си педагогически практики, които да отговарят на социалните и духовните потребности на подрастващите във все по-променящите се съвременни условия. Моето дълбоко убеждение е, че липсата на педагогически модели неминуемо води и до формализъм в обучението. Ако учителят не иска преподаването на Библията, а впоследствие и на старобългарската литература, да доведе до отвращение на учениците от преподавания учебен материал, а оттук и до липсата на мотивация у младите хора в учебния процес като цяло, е да потърси и приложи на практика различни педагогически модели. Дълбоко съм убеден също така, че основната причина за негативното отношение на учениците към преподаването на Свещеното Писание и старобългарската литература, както ми споделят не малко мои колеги, е именно липсата на такъв инструментариум, който да заинтригува младите хора в съвременното общество, в което информацията ги залива непрестанно чрез социалните мрежи. Ето защо, ако вложените в дисертационното изследване методически принципи достигнат до учителите по български език и литература, като те потърсят на свой ред нови, иновативни методи

за преподаване на учебния материал, то и настоящето изследване ще докаже на практика своята практическа значимост. Крайната цел, която според мен трябва да си постави всеки един учител, е изучаването на Свещеното Писание и на старобългарската литература да даде на младите хора такива нравствени ориентири, които да ги мотивират към добротворчество, с което формирането на християнските нравствено-етични ценности да бъде първата стъпка, направена от тях, към цялостно изграждане на личността. Убеден съм, че няма време за губене, нужни са вече дела и практически усилия от цялото общество. В противен случай ще продължаваме да броим всеки ден случаите на насилие и агресия сред подрастващите, след което ще се примиряваме с липсата на мотивация в учениците по отношение на учебния процес, а оттук и липсата у тях на високи и вдъхновяващи цели в живота.

Както вече бе посочено, *използването на различни варианти на отделните дидактически елементи имат за задача да дадат по-голяма свобода на преподавателя в процеса на обучението* и имат за отправна точка разбирането, че „е необходимо вярата да се разяснява в контекста на живота, а животът да се разбира в светлината на вярата“³⁰⁶. Този по същество „корелационно-дидактичен принцип“³⁰⁷ е основополагащ както при избора на учебно съдържание, така и при конкретното планиране на целите и задачите на всяка методическа единица и на обучението като цяло. Това е безспорно добра възможност да се разчупи шаблона при изучаването на Библията в часовете по български език и литература, като *младите хора се докоснат до съвременните методи и концепции, характерни за различните научни области на човешкото познание*, най-вече на богословието, литературознанието, физиката и историята.

В същото време не бива да бъде подценявано и *практическото приложение на усвоените знания*, без което не може да се осъществи и преходът от абстрактното равнище на разгледаните въпроси, който е реализиран чрез настоящия анализ, към тяхното конкретно методическо планиране. Без такъв преход не могат да бъдат осъществени и основните цели на учебно-възпитателния процес в неговото единство и целостта му, а именно – разбирането на „християнската вяра и нейното значение за

³⁰⁶ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.159.

³⁰⁷ Пак там, с.158.

живота”, което на свой ред ще способства за формирането в съзнанието на младите хора на християнски морално-етични принципи.³⁰⁸

Тук е мястото за *обобщение на основните етапи, през които преминава преподаването на Свещеното Писание* в гимназиалната степен на образование в часовете по български език и литература. *Предмет на настоящето изследване са анализът и планирането на конкретните уроци*, като се осъществява взаимодействие между различните научни области на познанието. Всеки учител има свободата да избере най-подходящата форма за организация на урока, способстваща за осъществяването както на конкретните цели и задачи, така и на целите и задачите на учебния процес като цяло. Ето защо, както вече бе посочено при планирането на отделните уроци, учителят не би трябвало да разчита единствено на фронталното обучение, въпреки че по същество са уроци за нови знания, а широко да използва дидактичната беседа, способстваща за пълноценното му общуване с учениците и за тяхното личностно развитие.

Основните цели и задачи при преподаването на Библията в гимназиалната степен на образование в часовете по български език и литература могат да се обобщят по следния начин:

- Осъзнаване на необходимостта от все по-тясната *взаимна обвързаност на вярата в Бога с различните научнопознавателни области*, каквато тенденция се наблюдава в наше време.

- *Учениците да разберат, че вярата и науката не са никакви противоположни, антагонистични понятия*, защото природата и природните закони са творение на нашия Отец Създател. Така те разширяват собствения си научен кръгзор. Осъществено е свързване на получените знания при изучаването както на естествените науки, така и по български език и литература, с вярата в Бога. За учениците е важно добре да вникнат в същностното значение на вярата за всички християни по света, които са я приели с ума и сърцето и която е довела на свой ред до затвърждаване или промяна в техните нравствени принципи в зависимост от това на какъв етап от живота си са достигнали до нея.³⁰⁹

- *Необходимост от спазване на основни за християнството морални ценности* в съвременното общество, раздирано от остри противоречия.

³⁰⁸ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.170.

³⁰⁹ Пак там, с.175.

Разбирането на важноста на тази цел е едно от необходимите условия за изграждането на здрави морални принципи в съзнанието на младите хора, които да ги предпазят от редица негативни явления в обществото и да спомогнат за личностното им развитие.

- *Необходимост от религиозна и етническа толерантност*, стояща в основата на християнско учение чрез Христовото послание за любовта.

- *Разбиране на водещата роля на християнството* за изграждането на единна Европа, най-вече поради факта, че върху неговите основи се гради европейския научен и културен модел.

- *Разширяване на познанията на учениците върху Свещеното Писание чрез четене, анализиране и дискутиране на конкретни текстове*. Придобитите нови знания ще имат същностно значение за следващите етапи на обучението им в часовете по български език и литература, като в същото време спомагат и за развитието на комуникативните им умения.³¹⁰

- *Развитие на четивната грамотност на учениците* при изучаването на конкретните библийски текстове.

- *Формиране на умения и способности за аналитично мислене, за самостоятелно определяне и дефиниране същността на основните проблеми в урока*, а също и осмисляне на целесъобразността на придобитите знания във връзка с реалните житейски ситуации, в които всеки един човек попада.

- *Формиране на т.нар. евристични способности и умения*, като младите хора влизат в ролята на изследователи и сами стигат до познания, които да могат след това успешно да приложат на практика в живота. Универсалността на библийските текстове и актуалността на проблематиката в тях ги стимулира към *творческа изява*. В същия аспект е и възприемането на текстовете като словесно изкуство с безспорните им художествени достойнства.

- *Възпитание на младите хора в духа на християнските добродетели*, в способност да различават истински стойностните неща в живота.³¹¹

- *Възпитание в дух на критично мислене*.

Друг важен аспект, на който искам да се спра в заключението, се отнася до *основните научно-познавателни и възпитателни цели и задачи*, които си поставям в

³¹⁰ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.165.

³¹¹ Пак там, с.168-169.

процеса на анализа и планирането при конкретното методическо разработване на уроците от двата тематични кръга при преподаването на Свещеното Писание в часовете по български език и литература. Тези цели и задачи са свързани както с познанията, които учениците трябва да получат в края, така и със способностите и уменията, които трябва да придобият като една добра основа, необходима им в бъдеще при интерпретациите на произведенията както от старобългарската, така и от съвременната българска литература.

Основната задача на първите два урока, които в настоящето изследване са обособени в отделна глава, е да променят погрешната представа на повечето млади хора, че вярата в Бога противоречи на изучаваните от тях в училище природни науки. След привеждането на доказателства преди всичко от природонаучната област на познание и след запознаването им с основните понятия и достиженията на модерната в нашата съвременност квантова физика, в процеса на разсъжденията от собствения ми преподавателски опит съм се убедил, че учениците все повече си задават въпросите:

- дали знанията, които получават в училище, им дават достатъчно добри познания за заобикалящия ни свят, а от тук и за Вселената въобще;

- не са ли природните закони доказателство за съществуването на един висш Разум, Творец на всичко видимо и невидимо.

Постепенно младите хора осъзнават, че няма противоречия между новите открития в науката и вярата в Бога. Лично аз съм напълно убеден, че такъв подход от дидактическа гледна точка е напълно оправдан, защото, „(...) обучението е призвано да ги подпомогне да изградят своята гледна точка, своята позиция за и против своите досегашни убеждения и представи”³¹². Подходът не влиза в противоречие и със създадените през вековете традиции в религиозното обучение и с традицията в българското училище преди 1945 година, а тя „е да се даде на учениците преди всичко религиозно-нравствено възпитание, за да могат те да станат добри членове на обществото”³¹³. В същото време „ориентацията към традицията в българското училище обаче не означава възстановяване на миналото състояние”³¹⁴. Обучението „в днешно време трябва да бъде такова, което може да обясни неизменното съдържание

³¹² Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.17.

³¹³ Пак там.

³¹⁴ Пак там.

на Евангелието чрез опита на съвременния човек”³¹⁵. Не само обучението по религия, но и всяко обучение, „се нуждае от задълбочено екзистенциално тълкуване на съвременния всекидневен опит и на анализите на света, в който живеем”³¹⁶. Тъй като и двата урока са за нови знания и поради естеството на темите, които до този момент не са разглеждани в никой учебен предмет в училище, то най-подходящите форми за организиране на учебния процес са дидактичната беседа³¹⁷ и фронталното обучение.³¹⁸ При избора им водеща е ролята на учителя, който се стреми да създаде атмосфера на творчески процес, която на свой ред да способства за формирането на умения у подрастващите при общуването в научната сфера.

В уроците, предвидени за изучаване на *Свещеното Писание* с неговите два основни дяла – *Стар Завет* и *Нов Завет* – според учебните програми на Министерството на образованието и науката, учениците четат конкретни текстове, след което разсъждават и дискутират върху тях. *Основната задача е формирането на такива морални-етични ценности, които ще спомогнат за тяхното бъдещо израстване като добродетелни и високо отговорни личности.*³¹⁹ Това израстване на свой ред ще ги улесни при вземането на решения в редица ситуации, в които ще попаднат по време на житейския си и професионален път. Така учениците гледат вече на Библията като на източник на познание, което могат да получат като отговор на редица вълнуващи ги въпроси и то не само от миналото, но и от настоящето. В същото време редица текстове от *Свещеното Писание* ги стимулират към размисъл по един толкова важен въпрос като общуването, защото ги карат да се замислят как те общуват с другите .– с родителите си, съучениците си, приятелите си, с познати и непознати. Този аспект придава съвременно звучене на разискваната проблематика, защото ги подтиква да се отнасят с другите така, както искат те да се отнасят с тях, а това е и едно от посланията в евангелското слово на Спасителя, Иисуса Христа (Срв. Мат. 7:12).

Процесът на формиране на християнски нравствени добродетели не е никак лесен, защото преминава през *осъзнаването, че стойностните неща в живота*

³¹⁵ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.20.

³¹⁶ Пак там.

³¹⁷ Пак там, с.207-208.

³¹⁸ Пак там, с.200.

³¹⁹ Пак там, с.161.

нямат материални измерения, а високите цели са постижими само когато силно ги желаеш и упорито се стремиш към тях.

Изучаването на Евангелията според св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан е основният акцент на този тематичен кръг от уроци. Ето защо наред с познанията за същността на Христовото учение чрез четене и обсъждане на евангелските текстове *учениците стигат до извода, че нравствените послания на Спасителя продължават да са изключително актуални и в нашата съвременност.* Това е така, защото Христовото учение засяга морално-етични аспекти, неподвластни на времето, които стоят в основата и на модерното демократично съвременно общество и са не само подходящи, но и необходими при формирането и изграждането на ценностната система на подрастващите.

За младите хора е важно да разберат, че за да достигне словото Божие до техните умове, сърца и души, е необходимо не само да четат текстовете от Евангелията, но и да осмислят посланията, които ни завеща Синът Божий. Така те ще могат *да осъзнаят, че пътят, който води към спасението на душата, минава през промяна в начина на мислене.* Желанието ми още е да разберат, че днес повече от всякога трябва да спазваме това, на което Божият Син ни учи, да се вслушаме в Неговите предупреждения, за да може всеки да намери верния път в живота. В посланието си към ефесяните св. ап. Павел ни призовава да превърнем Христовото учение в „крайгълен камък, върху който цялото здание, стройно и сглобено, възраства в храм свет чрез Господа” (Ефес. 2:20-21).

Една от основните ми цели е учениците да осъзнаят, че именно любовта към хората е най-важната мярка за добродетелност. За любов всепрощаваща и вдъхновяваща проповядва и Божият Син: „Аз пък ви казвам: обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят” (Мат. 5:44). По такъв начин словото на Спасителя ще достигне до техния ум, а след това и до сърцето и душата им. Защото, както отбелязва митрополит Борис Неврокопски: „А каква сигурност и опора щеше да има нашата младеж в себе си и живота, ако тя имаше силата на Христовия дух и светлината на Неговото учение! С тая сила тя щеше да бъде светла и лъчезарна. В

християнското учение тя би намерила най-съвършените отговори на най-великите въпроси”³²⁰.

Старанието, което учениците проявяват при усвояването на новите знания, проличава в *задълбочеността на въпросите, които задават по време на провеждащите се дискусии, както и в съчиненията, които пишат и четат.*

Съвременните млади хора в нашето динамично, демократично и плуралистично общество изпитват все по-нарастваща необходимост от истинско и пълноценно общуване, както и от учители и преподаватели, които да разбират техните проблеми и от които да получат искрен и навременен отговор по въпросите, които ги вълнуват. Поради това и *ролята на учителя и преподавателя в днешно време нараства неимоверно*, защото той трябва не само да ръководи учебния процес, но и да насочва учениците или студентите към проблеми, които имат същностно значение за формирането и възпитанието на християнски нравствени добродетели в тях.³²¹

Важно е също младите хора да стигнат до извода, че ако искат не само България, но и светът като цяло да стане едно по-добро място за живеене, където справедливостта ще е във върховенството на закона, *трябва да се стремят да спазват посланията, които ни завеща Иисус Христос в учението Си, като изпълват душите и сърцата си с доброта и любов*, както ни съветва и св. ап. Петър: „обичайте се постоянно един други от чисто сърце” (1.Съб.посл.на ап. Петър. 1:22). Дори в моменти на трудности или ако са преживели несправедливост, да проявят смирение и търпение, защото „(...) по- добре е да страдате като вършите добро, отколкото като вършите зло” (гл. 3:17).

Определянето на основните научно-познавателни и възпитателни цели за всеки тематичен кръг от уроци и за всеки конкретен урок, т.е. тематичното му ядро, е същностна необходимост за планирането на обучението като цяло, а от тук и за неговата ефективност. Това обаче е само едната страна, за да бъде обучението успешно – *необходимо е да бъде проведен внимателен анализ* както на неговата целенасоченост, така и на самото преподаване, което, както бе посочено, е и основна цел на изследването.³²² По такъв начин и формулираните очаквани резултати от всеки един урок също са съобразени с конкретните му цели и с учебната програма по

³²⁰ Неврокопски, Борис, митр. Пос. съч., с.68.

³²¹ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.113-115.

³²² Пак там, с.178-180.

български език и литература, в която изучаването на Свещеното Писание е предвидено за осми клас.

Отлично осъзнавам, че формирането на християнски добродели в младите хора е изключително важно за личностното им развитие, защото чрез нравствено-етичната насоченост на учебното съдържание „в развитието на учениците се налагат като критерии за хуманност основните общочовешки добродетели и се способства за изграждането на високо морално гражданско съзнание“³²³.

Важно е да се знае, че *самото възпитание на младите хора е дълъг и продължителен процес, който не приключва нито с последния урок от преподаването на Свещеното Писание, нито пък с уроците, в които се изучава старобългарската литература.*

В планираната *дискусия*, която се базира на най-често задаваните въпроси при изучаването на Свещеното Писание, съм се спрял на някои произведения от българската литература, включени в учебните програми през следващите години. В тях предлагам един по-различен подход от традиционния, при който на преден план излизат морално-етичните аспекти на интерпретация, спомагащи за възпитанието на учениците в духа на християнските добродетели.

Убеден съм, че евангелското слово на Спасителя е способно да облагороди характера и активира волята на подрастващите към добродетелност. Като доказателство може да се приведе факта, че в продължение на повече от 20 века учението на Богочовека Иисус Христос променя живота и мисленето на хората, вдъхновявайки ги да преодоляват трудностите и да намерят верния път в личностното си развитие – този, който ще ги отведе до спасението на душите им.

Важно е също така за младите хора да знаят, че *Библията е неизчерпаем източник за вдъхновение и на много български писатели от Възраждането до наши дни*, сред които са и изучаваните от тях в гимназиалната степен на образование. Чрез интерпретациите на техните произведения се стремя учениците да излезнат от рамките на традиционния анализ, като ги стимулирам сами да потърсят отговорите на редица въпроси, които ги вълнуват. В същото време, приемайки ролята на изследователи, смело да изразяват собствените си мнения и позиции по разискваните въпроси, а също и да предлагат свои интерпретации, като проявяват творческо

³²³ Легкоступ, М. Методически аспекти..., с.25.

мислене.³²⁴ Така, прилагайки на практика метода на евристичното учене, се стремя да активирам учениците по-смело да навлизат и в една толкова специфична област на научното познание, каквато е богословската. Защото проблемите, свързани с вярата и духовното общуване на човека с Бога, присъстват както в реалния живот, така и в художествената литература.

Изучаването на *Свещеното Писание* има и още една важна функция – то *трябва активно да подпомага изграждането на личностни качества у подрастващите*, които да са в съответствие с християнските нравствени добродетели. Това би спомогнало и за запазването на тяхната идентичност в примащия ги с безброй изкушения съвременен обществено.

Тук искам да отделя малко внимание на „История славянобългарска“, която също се изучава в гимназиалната степен на образование и която поставя началото на Българското възраждане. В тази „малка книжица“ Отец Паисий Хилендарски разкрива на своите сънародници ярки моменти от славното минало на българския народ. Поради което „именно в това е най-голямата и вечна заслуга на Паисий, че той припомни на своите сънародници за величието на тъмното минало“³²⁵. В същото време обаче „основната мисъл, по която се движи мисълта на Паисий е органичната връзка между миналото и настоящето“³²⁶.

„Паисий бил убеден, че българският народ преди всичко трябва да дойде до пълно самосъзнание, да познае себе си, а най-силното будително средство е родната история.“³²⁷ Затова в началото на втория предговор, наречен „Предисловие към тези, които желаят да прочетат и чуят написаното в тая история“, Отец Паисий Хилендарски призовава истинските патриоти да прочетат „История славянобългарска“, като изтъква каква ще бъде ползата им от познаването на родната история. Когато обаче се обръща към родоотстъпниците с цел да заклейми тяхното предателство, той променя тона и преминава към един много по-емоционален и гневно-изобличителен изказ, поставяйки актуални за времето проблеми. Сред доводите, които привежда, за да ги вразуми, са и разсъждения върху Свещеното

³²⁴ Срв. Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.117.

³²⁵ Дуйчев, Ив. Стара българска книжнина, книга втора, София, 1935, с.6.

³²⁶ Снегаров, Ив. Идентите на Отец Паисий Хилендарски, София, 1964, с.45.

³²⁷ Пак там, с.47.

Писание, защото „културната мощ на българския народ Паисий мери и по неговата привързаност към християнската вяра”³²⁸.

За да бъдат постигнати конкретните цели в процеса на обучението, *изключително важна е и ролята на преподавателя*. Ето защо съм дълбоко убеден, че именно ние, учителите християни, имащи както привилегията, така и тази голяма отговорност да преподаваме на младите хора и същевременно да ги възпитаваме, трябва да удвоим и утроим усилията си, за да спечелим техните сърца и така да успеем да ги мотивираме, пробуждайки в тях стремеж към познание и себепознание.

Мотивацията е изключително важен елемент в цялостния учебно-възпитателен процес при изучаването на Священото Писание в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование. Именно затова си поставям като задача от първостепенно значение учениците предварително да бъдат мотивирани по всяка от разглежданите теми, като им се поставят въпроси и задачи за самостоятелна подготовка, които ще стимулират техния мисловен процес. Така те ще могат да разгърнат своя интелектуален и творчески потенциал, използвайки вече получените знания и формираните умения както от предходните уроци по български език и литература, така и по останалите учебни предмети, най-вече физика, история, изобразителни изкуства и др. Подрастващите е важно да знаят какви са целите на всеки следващ урок, за да могат да вникнат в неговата същност и съдържание и по такъв начин да успеят да намерят решение на поставените въпроси и задачи. От тази гледна точка считам, че *диалогичността трябва да намери още по-широко приложение в съвременното обучение на младите хора у нас*, като се използват различните и форми, най-вече дидактическата беседа и дискусиата.

Учениците трябва да са наясно, че *получените знания във всеки урок, свързан с изучаването на Священото Писание, ще са им необходими и при интерпретациите на творби от българската и чуждата литература*. Като пример мога да дам библейските образи и символи, които са част от художествената образност в много литературни произведения, сред които са и включените в учебните планове и програми на Министерството на образованието и науката по български език и литература в гимназиалната степен на обучение. В същия контекст е и присъствието

³²⁸ Снегаров, Ив. Пос. съч., с.67.

на редица библейски мотиви в творчеството на много наши и чужди поети и белетристи, които имат същностно значение при изясняването на идейно-художествената концепция на конкретната творба.

За да може и при самото изучаване на всяко произведение да се осъществи единството на съдържание и форма, без което то не би постигнало предварително поставените задачи, *преподавателят не бива да подценява и извънкласните форми на обучение. Важно е също да използва различни интерактивни средства*, още повече, че те намират все по-широко приложение в образователните системи на водещите в икономическо отношение страни. След като компютърът стана основен източник за информация на младите хора, подтиквам учениците към намиране в интернет пространството на различни материали, свързани с конкретната тема и в съответствие с поставените задачи. Също така с подходящи анонси им препоръчвам да потърсят и гледат такива образователни и игрални филми, които са „дидактически подчинени на учебните цели”³²⁹. Друга предпочитана от мен извънкласна форма на обучение е посещението на църковни храмове, музеи, иконографски изложби и т.н., тъй като така подрастващите могат да влезнат в пряк досег с църковното изкуство, което би увеличило ефективността на учебния процес като цяло.

Учителят трябва да знае, че *преподаването на Свещеното Писание в горен курс не е лесна задача*. В критичната възраст на пубертета, когато постепенно „идентичността на Аз-а се стабилизира и нараства готовността да се изправи пред действителността”³³⁰, учениците не са склонни да приемат безрезервно нито едно твърдение, ако не е подкрепено със стабилна и логически обоснована аргументация. В същото време, ако преподавателят не е искрен и честен във всеки един момент със своите ученици, ако не успее да спечели техните души и сърца, никоя цел, свързана с обучението и възпитанието на младите хора, няма да бъде постигната.³³¹

Като обобщение на казаното дотук искам да подчертая, че основният извод, който се налага в края на настоящето изследване, е, че задълбоченото преподаване на Свещеното Писание и старобългарската литература, в чиято основа стои една

³²⁹ Андонов, Б. Религиозното обучение..., с.234.

³³⁰ Пак там, с.76.

³³¹ Пак там, с.113.

иновативна в същността си педагогическа методика, допринася за успешното усвояване на необходимите знания от учениците и формирането у тях на редица умения за самостоятелна работа с конкретните текстове. Допринася също така и за тяхното възпитание в непреходните през вековете християнски нравствени ценности. По такъв начин изучаването на Библията в гимназиалната степен на образование допълва и надгражда знанията, които те получават в прогимназиалната. Получените знания и придобитите умения ще им бъдат от голяма полза както при изучаването на произведенията от старобългарската литература, така и в следващите гимназиални класове, в които те ще се запознаят последователно с редица художествени творби от западноевропейската и руската литература и най-вече от българската – от епохата на Българското възраждане до нашата съвременност.

Моралните аспекти в обучението продължават да бъдат силно подценени в българското училище, въпреки промените, които бяха направени и продължават да се правят в образователната сфера. Корените на тази негативна тенденция са в недалечното минало. По време на тоталитарния режим *възпитанието на децата в атеизъм доведе до липса на духовни ценности и постепенното формиране на едно консуматорско общество*. Ето защо в съвременния секуларен свят, в който в съзнанието на учениците твърде често понятията за добро и зло са объркани и разменят местата си, възпитанието на младите хора в духа на християнските нравствено-етични ценности не бива да стои повече на заден план в българското училище. Ако не искаме безнравствеността да продължава да властва в почти всички сфери от нашия обществен живот, ние възрастните и най-вече учителите християни трябва да спомогнем за изграждането в техните характери на такива нравствени ориентири, които биха спомогнали за справянето им в бъдеще с проблемите в живота. Защото, когато младите хора нямат тези устойчиви нравствени ориентири, техните цели и стремежи придобиват изцяло материален характер, което на свой ред се превръща в „благодатна почва”, от която поклъват отчуждението, лъжата, насилието, омразата и т.н. Всичко това засилва в мен убеждението, че *истинската духовна светлина, която би осветила живота на младите хора, допринасяйки за нравственото им изграждане, е евангелското учение на Спасителя, Иисуса Христа*. Още една негативна тенденция обаче ме измъчва постоянно. Виждам как на учителите често се налага „да препускат” в учебния материал, за да не пропуснат нито една тема от заложените в учебните планове и програми по български език и

литература в гимназиалната степен на образование с оглед на предстоящите изпити в края на десети и дванадесети клас. В същото време непрекъснато се говори за въвеждането на индивидуален подход и диференцирани методи на обучение и възпитание, при които учениците ще получат не само необходимите знания, но и практически умения и възможност да изградят такива ценности, убеждения и навици, които биха допринесли за тяхната успешна реализация в живота. Това обаче си остават само добри пожелания и вече десетилетия наред така желаната качествена промяна в образованието така и не се случва. *Загърбването на възпитанието, което е съставна част от образованието като цяло, води до необратими последствия в личностното изграждане на учениците*, а оттук и до такива, засягащи целия обществен живот. Ето защо смятам, че учителите в българското училище имат необходимост от нови педагогически модели, които да ги улеснят в процеса на обучението и да им дадат възможност да преодоляват трудностите, свързани с възпитанието на подрастващите. Именно такъв модел, в който преподаването на Свещеното Писание не се ограничава единствено в сферата на литературнонаучното познание, а търси допирни точки с редица други области от научното познание, като основното цел е формирането на християнски нравствени добродетели в съзнанието на младите хора, е настоящето изследване.

Когато виждам как учениците слушат с интерес уроците, свързани с изучаването на Свещеното Писание, как непрекъснато задават въпроси, опитвайки се да свържат получената информация и новите знания със собствения си житейски опит, не мога да не изпитвам удовлетворение. Няма нищо по-хубаво от това да видиш как искрят детските очи, когато разсъждават върху текстовете от Библията, как се опитват да намерят в тях отговорите на въпросите, които ги вълнуват, как от ден на ден стават по-уравновесени, по-вдъхновени и по-добри във взаимоотношенията помежду си. Всичко това ме кара да вярвам, че съм положил само началото, че дългият път пред тях тепърва предстои. Защото, както отбелязва митрополит Борис Неврокопски: „Никакъв учебен предмет не може да има за възпитанието на младежта онова значение, което би могло да има религиозно-нравственото обучение. (...) Всред многобройните предмети с многото учебни часове то трябва да заема първо и централно място в училищната програма. (...) първата и последната цел на всички промени и всички усилия в областта на нашето учебновъзпитателно дело трябва да

бъде създаване на нов, положителен творчески дух, който ще може да пресъздаде нашето училище и да превъзпита нашата младеж. Този дух може да бъде само духът на истинската религия, само духът на Богочовека Иисуса Христа”³³².

³³² Неврокопски, Борис, митр. Пос. съч., с.71-72.

ПРИЛОЖЕНИЕ

АНКЕТА

I. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРИНЦИПИ, СВЪРЗАНИ С ПРОВЕЖДАНЕТО НА АНКЕТАТА

Приложената към дисертационния труд анкета е проведена в условия на дистанционно обучение, свързано с пандемията от коронавирус. Тя е част от педагогическо изследване, в което респонденти са ученици от ТУЕС към Техническия университет – София, които през учебната 2019-2020 година са били в 8-ми клас.

Считам за важно да подчертая, че *методиката на изследването е съобразена с възрастовите особености* на изследваните лица (*респонденти*). Самата анкета е анонимна, което дава възможност на учениците да бъдат максимално искрени в отговорите на зададените въпроси.

В съответствие с методологическите изисквания на педагогическите изследвания³³³ *анкетата съдържа две взаимосвързани части:*

- а) уводна част
- б) конкретни въпроси по учебното съдържание.

В уводната част учениците си припомнят основните акценти на проведените уроци, свързани с изучаването на Свещеното Писание и старобългарската литература. След това е важно да се посочат *конкретните цели на анкетата*, като същевременно се изясни и защо тя се провежда.

Отлично осъзнавам, че, за да постигна предварително поставените цели с настоящата анкета, стремежът ми да стимулирам младите хора към искреност далеч не е достатъчен. Много е важно те да осмислят съдържанието на всеки един от зададените въпроси, за да бъдат и конкретни в отговорите си. Ето защо *всички въпроси в анкетата са преки по форма и информативни в същността си* (т.е. носители на конкретна информация).

Формулировка на всеки един от въпросите е пряко свързана с целите и задачите на изследването. В същото време е съобразена не само с възрастовите особености на учениците, както бе вече посочено, но и със спецификата на техните интереси, т.е с предпочитанията им към съвременните технологии. Ето защо при

³³³ Вж. повече по въпроса: Бижков, Г. Методология и методи на педагогическите изследвания, *УИ Св. Климент Охридски*, София, 1995.

съставянето на анкетата съм се стремил *всеки въпрос да бъде ясно и точно формулиран* с цел да не затруднява младите хора в отговорите им. Включени са както дихотомични отговори (тип „да-не”), така и преки, отнасящи се непосредствено до личностното възприятие на анкетираните лица. При въпросите, изискващи открит отговор, е дадено достатъчно място анкетираният да обоснове своя отговор. Стремил съм се още всички отговори да бъдат и лесни за статистическа обработка. Спазена е и логическата последователност на проведените уроци, свързани с изучаването на Библията и старобългарската литература.

II. ВЪПРОСИ, ОТ КОИТО СЕ СЪСТОИ АНКЕТАТА

Анкетата се състои от *10 въпроса*, както следва:

1. Интересни ли ви бяха двата уводни урока при изучаването на Библията (свързани с вярата в Бога и съвременните научни достижения, включително и на квантовата физика)?
2. Помогнаха ли ви двата уводни урока след това при изучаването на Библията и старобългарската литература (напр. за осмислянето на проблемите, които вълнуват всеки човек)?
3. Интересен ли ви бяха уроците, в които се изучаваха темите от Стария Завет (за сътворението на света, грехопадението, братоубийството, историята на Йосиф и неговите братя, историята на Мойсей и извеждането на еврейския народ от египетски плен, включително и 10-те Божии заповеди)?
4. Интересен ли ви беше урокът, в който се изучаваше Новият Завет според Евангелията на св. ап. ев. Матей и св. ап. ев. Йоан?
5. След урока за Христовото Възкресение какво е мнението ви по този въпрос (бяха разгледани съвременни теории, отричащи Христовото Възкресение, както и факти, потвърждаващи истинността му)?
6. Интересни ли ви бяха уроците, в които се изучаваше старобългарската литература (с „Пространно житие на св. Константин-Кирил”, „Проглас към Евангелието”, „Азбучна молитва” и „За буквите”)?
7. На какво ме научи Библията?
8. Кои моменти от живота и дейността на Иисус Христос ме впечатлиха най-много при изучаването на Новия Завет?

9. Бих ли посетили Светите места, свързани с живота и дейността на Иисус Христос?

10. Кое от посочените твърдения е най-близо до моето светоусещане?

III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНАТА АНКЕТА:

1. На първия въпрос .87 ученици са отговорили с „Да”, а 10 с „Не”.

2. На втория въпрос .84 ученици са отговорили с „Да”, а 13 с „Не”.

3. На третия въпрос .84 ученици са отговорили с „Да”, а 13 с „Не”.

4. На четвъртия въпрос .52 ученици са отговорили с „Да”, а 45 с „Не”.

5. На петия въпрос учениците са отговорили както следва:

- Убеден съм, че Христовото Възкресение е факт – .38 ученици.

- Все още не съм убеден, че Христовото Възкресение е факт – .39 ученици.

- Не вярвам в Бог, затова не вярвам в Христовото Възкресение – .20 ученици.

6. На шестия въпрос .53 ученици са отговорили с „Да”, а .44 с „Не”.

7. На седмия въпрос учениците са отговорили както следва:

- „На любов и доброта” – .17 ученици.

- „На решителност и смелост при постигане на целите в живота” – .19 ученици.

- „На искреност и честност при взаимоотношенията ми със съучениците, близките и познатите” – .43 ученици.

- „Да не реагирам остро дори ако се чувствам несправедливо обвинен, излъган или пренебрегнат” – .26 ученици.

- „На милосърдие, като се стремя да помагам на хора в беда и нужда” – .33 ученици.

- „Не смятам, че изучаването на Библията ми е повлияло с нещо в живота” – .31 ученици.

(На този въпрос учениците имали възможност да посочат повече от един отговор.)

8. На осмия въпрос учениците са отговорили както следва:

- „чудесата, които извършва” – .22 ученици.

- „това, че не извършва нито един грях и няма никакви човешки слабости” – .38 ученици.

- „учението му, в чиято основа стои любовта” – .34 ученици.

- „това, че приема доброволно кръстната смърт, за да изкупи човешките грехове” – 62 ученици.

(И на този въпрос учениците са имали възможност да посочат повече от един отговор.)

9. На деветия въпрос 62. ученици са отговорили с „Да”, 30 с „Не” и 5 с „Вече съм ги посетил”.

10. На десетия въпрос учениците са отговорили както следва:

- „Мога да се нарека християнин, защото учението на Иисус Христос е най-съвършеното от нравствена гледна точка, което човечеството познава” – 23 ученици.

- „Мога да се нарека християнин, защото християнството е спомогнало за оцеляването на нашия народ по време на петвековното османско владичество” – 39. ученици.

- „Не мога да се нарека християнин, защото се считам атеист – 23. ученици”.

- „Друго” – 21 ученици, където повечето ученици са се опитали да обяснят защо се считат или не се считат за християни.

(На този въпрос учениците също са имали възможност да посочат повече от един отговор.)

IV. ИЗВОДИ ОТ ПРОВЕДЕНАТА АНКЕТА:

Когато отчитаме резултатите от проведената анкета, трябва да имаме предвид и обстоятелството, че само три урока бяха проведени присъствено. Това бяха двата уводни урока: „Вярата в Бога в контекста на съвременната наука” и „Вярата в Бога и квантовата физика”, както и проведеният по-късно урок: „Възкресението на Иисус Христос – крайгълен камък на вярата в Бога”. Всички останали уроци, в които се изучаваше Священото Писание с неговите два основни дяла – Стар Завет и Нов Завет, както и старобългарската литература, се проведеха в дистанционна среда поради наложените рестриктивни мерки, най-вече затварянето на българските училища по време на пандемията от коронавирус. Моето дълбоко убеждение, че колкото и да се старее един учител или преподавател, присъственото обучение със своята ефективност си остава без алтернатива, се потвърди. Затова и именно тези три урока получиха най-голямо одобрение от учениците. Въпреки че уроците, в които се изучаваше Священото Писание, да получават по-слабо одобрение, аз съм удовлетворен, че повече от половината от учениците са отговорили положително на

въпроса дали тези уроци и застъпените теми в тях са им били интересни. Същият извод може да се направи и относно уроците, свързани с изучаването на старобългарската литература. По такъв начин проведената анкета потвърди предварително направения от мен извод, че след двата уводни урока, свързани с вярата в Бога в контекста на съвременната наука, учениците започват да проявят по-голям интерес и към уроците, посветени на конкретното изучаване на Свещеното Писание, в които то се разглежда съгласно учебните програми на Министерството на образованието и науката. Този интерес продължава и при изучаваните от тях произведения от старобългарската литература, като младите хора непрекъснато задават въпроси и се опитват да свържат получената вече информация с новите знания. А всичко това ми носи удовлетворение и увереност, че съм поел в правилна посока и мога да споделя опита си с учителите по български език и литература.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А) ИЗПОЛЗВАНИ ИЗВОРИ И НОРМАТИВНИ РАЗПОРЕДБИ:

1. Библия – сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия Завет, издание на Светия Синод на Българската църква, София, 1991.
2. [www@ zkn_PUO br_180717](http://www.zkn-PUO.br_180717) – Закон за предучилищното и училищно образование.
3. Конституция на Република България
4. Паисий Хилендарски, Славянобългарска история, София, 1979.
5. Йоан Екзарх. Шестоднев, София, 1981.

Б) ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Андонов Божидар, Религиозното обучение в България в началото на третото хилядолетие”, София, 2008.
2. Бижков Георги, Реформаторска педагогика, Университетско издателство „Свети Климент Охридски”, София, 2001.
3. Бижков Георги Методология и методи на педагогическите изследвания, Университетско издателство „Свети Климент Охридски”, София, 1995.
4. Грос Енгелберг, Кьонинг Клаус, Андонов Божидар, Религиозна педагогика, София, 2003.
5. Гяуров Христо, Новозаветна херменевтика, София, 1943.
6. Джоунс Стив, Библията като наука, София, 2014.
7. Доронин Сергей, Квантовата магия, 2011.
8. Дуйчев Иван, Стара българска книжнина, книга втора, София, 1935.
9. Игов Светлозар, История на българската литература 1878-1944, София, 1990.
10. Иванов Иван, презвитер Евхаристията-спасителен диалог с Бога, Рим, 2005.
11. Иванов Иван, презвитер От Berākāh към Eucharistia, София, 2021.
12. Из старата българска литература, София, 1988.
13. Виготски, Л. .С., Мислене и реч, София, 1983.
14. Киров Димитър, Свиленов Дечко, Коруджиев Димитър, Християнска етика, София, 2009.

15. *Кожухаров Валентин*, Православното образование в дидактическа светлина, В. Търново, 2001.
16. *Коменски Ян Ямос*, Велика дидактика, изд. на БАН, София, 1957.
17. *Легкоступ Магдалена*, Методически аспекти на обучението по религия, В. Търново, 2013.
18. *Легкоступ Магдалена*, Обучението по религия–диалог и инклузия, В. Търново, 2012.
19. *Мак-Дауел Джош*, Фактът на Възкресението, София, 1992.
20. *Марковски Иван*, Въведение въ Св. Писание на Вехтия заветъ, Част I, Общо въведение, София, 1932.
21. *Марковски Иван*, Частно въведение въ Св. Писание на Вехтия заветъ, София, 1957.
22. *Международен религиозно-педагогически симпозиум в България*, София, 2004.
23. *Найденев Ивайло*, Библейският Йона, София, 2008.
24. *Найденев Ивайло*, Из историята на старозаветния библейски канон, София, 2011.
25. *Неврокопски Борис митрополит*, Кризата в нашето училище, изд. на Св. Синод на БПЦ, 1925.
26. *Николчев Дилян*, Религиозното образование (Правни основания). В: *Богословска мисъл*, кн. 1, 1996.
27. *Нушев Костадин*, Духовно–просветното дело на Светите братя и традициите на българската култура, София, 2006.
28. *Нушев Костадин*, Християнското учение за справедливостта, София, 2008.
29. *Панчовски Иван*, Християнската любов към Бога. *Годишник на Духовната академия*, София, 1971.
30. *Панчовски Иван*, *Димитър Киров*, Християнска етика, том I – Философия на морала, София, 1996.
31. *Панчовски Иван*, Нравствените възгледи на старобългарските писатели, София, 1966, *Годишник на Духовната академия*, том 15, София, 1966.
32. *Пашев С. Ганчо*, Православното християнско учение за нравствеността, том I, София, 1939.

33. *Пашев С Ганчо* Царството Божие, София, 1935.
34. *Петканова Донка*, Българска средновековна литература, В.Търново, 2001.
35. *Попов Симеон*, Защо вярвам в Бога?, София, 1992.
36. *Снегаров Иван*, Идеите на Отец Паисий Хилендарски, София, 1964.
37. *Спасов Чавдар* Един правописен проблем или как трябва да се пишат словосъчетанията: „Свещеното писание” или „Свещеното Писание”, „Стар завет и Нов завет” или „Стар Завет и Нов Завет”, поставен в контекста на необходимостта от еднопосочност на педагогическото въздействие В: *Богословска мисъл*, кн.2, 2020.
38. *Танев Стоян*, Византийското богословие и физиката. Поглед върху разбирането на същността, енергията и познанието.
39. *Тонева Клара*, Секуляризираната религиозност, София, 2018.
40. *Трайчев Емил*, История на епохата на Новия Завет, София, 2012.
41. *Трайчев Емил*, Канонът на Новия Завет, В *Богословска мисъл*, кн.1, 2018.
42. *Флоровски Георги протойерей*, Библия, Църква, Предание, София, 2003.
43. *Флоровски Георги протойерей*, Богословие и свещенство, София, 2020.
44. *Флоровски Георги протойерей*, Философия и богословие, София, 2012.
45. *Флоровски Георги протойерей*, Християнство и култура, София, 2006.
46. *Фрай Ханс*, Великият код. Библията и литературата, София, 1993.
47. *Хейли Бърнард*, Вселена с промисъл, София, 2014.
48. *Шиваров Николай*, Вечното в двата библейски завета, В.Търново, 1993.
49. *Шиваров Николай*, Херменевтика на Стария Завет, София, 2003.

ДЕКЛАРАЦИЯ

от Чавдар Костадинов Спасов,

докторант на самостоятелна подготовка в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски” – София, катедра: Практическо богословие; Професионално направление: 2.4. Религия и теология; Докторска програма: Теология – „Религиозна педагогика”

Декларирам, че дисертационният ми труд на тема: *Религиознопедагогически аспекти при преподаването на Библията в часовете по български език и литература в гимназиалната степен на образование* с научен ръководител проф. д-р Божидар Андонов **е автентичен.**

10. 03. 2022 г.
гр. София

Подпис: